

แบบฝึกแปลธรรมบทอรรถกถา
เรื่องพระจักขบาลเถระ

โดย พระมหาธิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ

มหาบาลีวิทยาลัย พิมพ์เป็นธรรมทาน ๒๕๕๗

บทนำธรรมบทอรรถกถา

ความหมายของคำว่า **ธมฺมปท**

ตตฺถ เกนฺนฺเจน ธมฺมปทนฺตํ ?

ถามว่า บรรดาความหมายเหล่านั้น ชื่อว่า “ธมฺมปท” หมายถึงความหมายไหน?

ธมฺมานํ ปชฺชนฺนฺเจน.

ตอบว่า หมายถึงความหมายที่เข้าถึง/รู้/เป็นไป/ส่องให้เห็นถึงธรรมะ ชื่อว่า “ธรรมบท”

อยมฺหิ **ธมฺมสทฺโท** สภาว - ปริยตฺติ - ปญฺญา - ฉาย - สจฺจ - ปกฺติ - ปุญฺญ -
เญยฺย - สมฺมาธิ - คุณ - นิสฺสตฺตนิชฺชิวฺวตา - ปตฺติ - วิการ - ปจฺจย - ปจฺจยฺยุปฺปนฺน - เหตุ - วิสย
- ปญฺญตฺติ - นิพฺพานาทีเอนฺกตฺถปฺปเกโท.

แท้ที่จริงแล้ว **ธมฺมศัพท์** มีความหมายต่างๆ เป็นอเนกประการเป็นต้นว่า
สภาวธรรม ปริยัติธรรม ปัญญาธรรม ฉายธรรม สัจจธรรม ปกติธรรม ปุญฺญธรรม
เญยฺยธรรม สมฺมาธิธรรม คุณธรรม นิสฺสตฺตนิชฺชิวฺวธรรม อปฺตติธรรม วิการธรรม
ปจฺจยธรรม ปจฺจยฺยุปฺปนฺนธรรม เหตุธรรม วิสยธรรม ปญฺญตฺติธรรม และนิพพานธรรม

๑. ตถา หิ “กุสลา **ธมฺมา** อกุสลา **ธมฺมา**” ตฺยาทีสุ **สภาเว.**

ก็จริงอย่างนั้น ธรรมศัพท์ที่ใช้ในอรรถสภาวะ เช่นในอุทาหรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า
“สภาวธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล สภาวธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศล”

กุสลา อนวชฺชา. ธมฺมา สุขวิปากสภาวา. อกุสลา สาวชฺชา. ธมฺมา
ทุกฺขวิปากสภาวาติ อตฺถโถ. อถวา กุสลา อนวชฺชสุขวิปากลกฺขณา. อกุสลา
สาวชฺชทุกฺขวิปากลกฺขณา. ธมฺมา นิสฺสตฺตนิชฺชิวฺวสภาวาติ อตฺถโถ.

อธิบายว่า กุศล คือสิ่งที่ไม่มิโทษ. กุศลธรรม คือสภาวะที่ให้ผลเป็นความสุข.
อกุศลธรรม คือสิ่งที่มีโทษ. อกุศลธรรม คือสภาวะที่ให้ผลเป็นความทุกข์. อีกอย่างหนึ่ง
กุศล มีลักษณะที่ไม่มิโทษ ให้ผลเป็นความสุข. อกุศล มีลักษณะมีโทษ ให้ผลเป็นความทุกข์.
ธรรม คือสภาวะ ที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต

๒. “อิธ ภิกฺขุ **ธมฺมํ** ปริยาปฺนฺนฺตี” ตฺยาทีสุ **ปริยตฺติยํ.**

ธมมศัพท์ที่ปรากฏในอรรถปริยัติธรรม เหมือนในอุททาทรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย ในศาสนานี้ ย่อมเรียนเอาซึ่งปริยัติธรรม

ธมมํ ปริยาปฺถนิตพฺพคฺคเหตุพฺพปาพิธมฺมฺนฺติ อตฺถโถ.

อธิบายว่า ธรรมะ คือบาปธรรมที่ควรศึกษาเล่าเรียน แล้วทรงจำ บอกกล่าว สั่งสอน สอบทานอยู่เป็นนิตย์

๓. “ยสฺเสเต จตุโร ธมฺมา สทฺทสฺส ชฺรเมสิโน,

สจฺจํ ธมฺโม ธิติ จาโค ส เว เปจฺจ น โสจติ” ตืออาทีสุ ปญญา.

ธมมศัพท์ที่ปรากฏในอรรถปัญญา เหมือนในอุททาทรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า ธรรมสี่อย่างเหล่านี้คือ สัจจะ ปัญญา ธิติ และจาคะ ย่อมมีแก่ผู้ครองเรือน ผู้มีศรัทธาได้ ผู้นั้นแล ละโลกนี้ ไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก

ธมฺโม ยถากฺกตาวโพรทฺถนลกฺขณา ปญญาติ อตฺถโถ.

อธิบายว่า ธรรมะ คือปัญญาที่มีลักษณะรู้แจ้งตามความเป็นจริง

๔. “เนส ธมฺโม มหาราช ยํ ตวํ คจฺเจยฺย เอกโก” ตืออาทีสุ ญาเย ยุตฺติยํ.

ธมมศัพท์ที่ปรากฏใช้ในอรรถญาเย ความสมควร เหมือนในอุททาทรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์ผู้เดียวพึงถึงสิ่งใด สิ่งนั้น ไม่ใช่ธรรม/ไม่ยุติธรรม/ไม่เหมาะสม

น ธมฺโม น ญาโย น ยุตฺติติ อตฺถโถ.

อธิบายว่า ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่ญาเย ไม่ใช่ยุติ

๕. “ทิกฺกุจธมฺโม ปตฺตธมฺโม” ตืออาทีสุ สจฺเจ.

ธมมศัพท์ ปรากฏในอรรถว่าสัจจะ เหมือนในอุททาทรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า สัจธรรมที่เห็นแล้ว ที่บรรลุแล้ว

ทิกฺกุจสจฺจํ ปตฺตสจฺจํ อตฺถโถ.

อธิบายว่า บทว่า ทิกฺกุจธมฺม คือสัจจะที่เห็นแล้ว บทว่า ปตฺตธมฺม คือสัจจะที่ได้บรรลุแล้ว

๖. “ชาติธมฺมานํ ภิกฺขเว สตฺตานนุ” ตืออาทีสุ ปกฺติยํ.

ธมมศัพท์ ปรากฏในอรรถปกติ เหมือนในอุททาทรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความปรารถนา ย่อมบังเกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความเกิดเป็นปกติ อย่างนี้

ชาติปกติกานนติ อตฺถโถ.

อธิบายว่า ชาติธมฺมานํ คือผู้มีการเกิดเป็นปกติ

๗. “ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารินํ” ตฺยาทีสุ ปุณฺณเ.

ธมฺมคัมภีร์ ย่อมพบเห็นในอรรถว่าปุณฺณเ - บุญ เหมือนในอุทาหรณ์ทั้งหลาย เป็นต้นว่า บุญแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม

ธมฺโม กุสลธมฺโม ปุณฺณโณติ อตฺถโถ.

อธิบายว่า คำว่า ธมฺม คือกุศลธรรม ได้แก่ผู้มีบุญ

๘. “สพฺเพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ฅาณมฺเ อาปาถมากจฺจนฺตี” ตฺยาทีสุ ฅเญเย.

ธมฺมคัมภีร์ ถูกพบเห็นในอรรถฅเญเย เหมือนในอุทาหรณ์ทั้งหลาย เป็นต้นว่า ฅเญเยธรรม ทั้งปวง ย่อมมาสู่คลอง/ทาง ในปากแห่งฅาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้โดยอาการทั้งปวง

สพฺเพ สงฺขารวิการลกฺขณนิพฺพานปญฺจตฺติสงฺขาตา ปญฺจวิธฅเญเยธมฺมาติ อตฺถโถ.

อธิบายว่า ธรรมทั้งปวง คือฅเญเยธรรมห้าประการ กล่าวคือสังขาร, วิการรูป ๓, ลักขณรูป ๔, นิพพาน และบัญญัติ

๙. “เอวํธมฺมา เต ภวนฺโต จ อหฺสนฺ” ตฺยาทีสุ สฺมาธิมฺหิ.

ธมฺมคัมภีร์ ถูกพบเห็นในอรรถสฺมาธิ เช่นในอุทาหรณ์ทั้งหลาย เป็นต้นว่า ท่านผู้เจริญ เหล่านั้น เป็นผู้มีสมาธิธรรมอย่างนี้

เอวํธมฺมา เอวํสฺมาธิกาติ อตฺถโถ.

อธิบายว่า เอวํธมฺมา คือมีสมาธิอย่างนี้

๑๐. “น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุโป สมฺวิปากิโน,

อธมฺโม นิริยํ เนติ ธมฺโม ปาเปติ สุกฺคตินํ” ตฺยาทีสุ คุณเ.

ธมฺมคัมภีร์ที่พบเห็นในอรรถคุณ เช่นในอุทาหรณ์ทั้งหลาย เป็นต้นว่า คุณธรรม และธรรมที่ไม่ใช่คุณ ทั้งสองมีสภาพไม่เหมือนกัน อคุณธรรม ย่อมนำไปสู่ นรก คุณธรรมส่งผลให้ขึ้นสวรรค์

ธมฺโม ทานสึลาทิกุณเ, สทฺธา-สึล-สุต-จาค-ปญฺญา-หิริ-โอตฺตปฺปสงฺขาตา- สตฺตสฺปฺปริสฺสุโกณ วาติ อตฺถโถ.

อธิบายว่า ธรรม คือคุณมีทาน ศีลเป็นต้น หรือ คุณธรรมของสัตบุรุษ ๗ ประการ กล่าวคือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา หิริ และโอตตปปะ

๑๑. “ตสฺมี โข ปน สมเย ธมฺมา โหนติ. ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหริตี” ตีอาทีสุ
นิสฺสตุตฺตนิชฺชิวตฺตาย.

ธมมศัพท์ที่ปรากฏในอรรถไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เช่นในอุทาหรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า ก็ ในสมัยนั้นแล สภาวธรรมทั้งหลายมีอยู่ ภิกษุมีปกติพิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่

ธมฺเมสุ นิสฺสตุตฺตนิชฺชิวสภาเวสุ ขนฺธาทิธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสีโน นิสฺสตุตฺตนิชฺชิว-
 สภาวานุปสฺสีโน, น อิตฺติปริสาทิอนุปสฺสีโนติ อตฺถโ.

อธิบายว่า พิจารณาเห็นแจ้งธรรม ในสภาวะที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต คือในธรรมทั้งหลาย มีขั้นเป็นต้น คือพิจารณาเห็นสภาวะที่ปราศจากสัตว์ ปราศจากชีวิต ไม่ใช่พิจารณาเห็นเป็นหญิง เป็นชาย เป็นต้น

๑๒. “จตุตาโร ปาราชิกา ธมฺมา” ตีอาทีสุ **อาปตฺตติย.**

ธมมศัพท์ ที่ปรากฏในอรรถอาบัติติ (อาบัติ) เช่นในอุทาหรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า
 อาบัติปาราชิก ๔

ปาราชิกา ธมฺมา ปาราชิกา อาปตฺตติติ อตฺถโ.

อธิบายว่า ปาราชิกา ธมฺมา ก็คืออาบัติปาราชิก

๑๓. “ชาติธมฺมา...ชราธมฺมา... มรณธมฺมา” ตีอาทีสุ **วิกาเร.**

ธมมศัพท์ พบในอรรถว่าวิการะ เช่นในอุทาหรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า
 การเปลี่ยนแปลงโดยชาติ การเปลี่ยนแปลงโดยชรา การเปลี่ยนแปลงโดยมรณะ

ชาติธมฺมา อูปฺปาทสภาเวเน วิการา ปฏิสนฺธิวเสน วิปริณามา วา.

อธิบายว่า ชาติธมฺม คือการเปลี่ยนแปลงโดยสภาวะการเกิดขึ้น หรือการ
 เปลี่ยนแปลง ด้วยอำนาจปฏิสนธิ

ชราธมฺมา จิตฺตสภาเวเน วิการา ขณฺธุจฺจ-ปาลิจฺจาทิชราสสภาเวเน วิปริณามา.

ชราธมฺม คือการเปลี่ยนแปลงโดยสภาวะของการตั้งอยู่ คือการเปลี่ยนแปลง
 โดยสภาพ ของชราที่มีพันธัก หนึ่งเดียวเป็นต้น

มรณธมฺมา สงฺคตฺติสภาเวเน วิการา จุตฺติสภาเวเน วิปริณามาติ อตฺถโ.

มรณธรรม คือการเปลี่ยนแปลงด้วยสภาวะของการย้ายภพ คือการเปลี่ยนแปลงโดยสภาวะของการจุติ (ตาย)

๑๔. “เหตุมุหิ ฌาณ **ธมฺมปปฏิสมฺภิกา**” ตีอาทีสุ **ปัจจเย.**

ธมฺมศัพท์ ปรากฏในอรรถปัจจัย (เหตุ) เช่นในอุทาหรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า ความรู้แตกฉาน ในเหตุ ชื่อว่าธมฺมปปฏิสมฺภิกา
เหตุมุหิติ อตฺถโ. อธิบายว่า ในเหตุ

๑๕. “จิตาว สา **ธมฺมชาตุ ธมฺมภูจิตตา ธมฺมนิยามตา**” ตีอาทีสุ **ปัจจยุปฺปนฺเน.**

ธมฺมศัพท์ที่ปรากฏในปัจจยุปฺปนฺเน เช่นในอุทาหรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า ธรรมชาตุนั้น ตั้งอยู่แล้วเที่ยง เพราะความที่ตั้งอยู่ในปัจจยุปฺปนฺเน เพราะความที่เป็นนิยามของปัจจยุปฺปนฺเน

๑๖. “มณฺจ ปรฺฏิจฺจ **ธมฺเม จ อุปฺปชฺชติ มโนวิญญานฺนุ**” ตีอาทีสุ **วิสเย.**

ธมฺมศัพท์ ปรากฏในอรรถวิสยะ (อารมณ์) เช่นในอุทาหรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า มโนวิญญาน ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยใจ และอารมณ์ทั้งหลาย
โคจเรติ อตฺถโ. อธิบายว่า ซึ่งโคจรทั้งหลาย (อารมณ์ทั้งหลาย)

๑๗. “ปญฺญตฺติ**ธมฺมา** นฺริตฺติ**ธมฺมา** อธิวจนา **ธมฺมา**” ตีอาทีสุ **ปญฺญตฺติยิ.**

ธมฺมศัพท์ ปรากฏในอรรถบัญญัติธรรม เช่นในอุทาหรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า บัญญัติธรรมทั้งหลาย นฺริตฺติธรรมทั้งหลาย อธิวจนธรรมทั้งหลาย

๑๘. “สตมฺจ **ธมฺโม** น ชรี อุปฺเตี” ตีอาทีสุ **นิพฺพาน.**

ธมฺมศัพท์ ปรากฏในอรรถนิพพาน เช่นในอุทาหรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า ธรรมคือนิพพาน ของสัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่เข้าถึงความคร่ำคร่า(ย่อมไม่คร่ำคร่า)

๑๙. ปัจจยตฺถโ. เหตุวตฺถโ. เหตุวตฺถโ. ปัจจยตฺถโ.

ธมฺมศัพท์ที่ปรากฏในอรรถปัจจัยนั่นเอง คืออรรถเหตุ, ธมฺมศัพท์ที่ปรากฏในอรรถเหตุนั่นเอง คืออรรถปัจจัย

อิท ปน **เญยฺเย ปริยตฺติยิ** วา ปวตฺตตีติ.

สำหรับ ในคำว่า ธรรมปท นี้ ย่อมเป็นไปในอรรถเญยยธรรม หรือในอรรถปริยติธรรม

ตสฺมา ฐมา สงฺขารวิการลกฺขณนิพฺพานปญฺจตฺติสงฺขาเต ปญฺจวิธเฌยฺยฐมฺเม
ปชฺชนเต ฌายนฺติ เอตถ เอเตนาติ **ฐมฺมปทํ**.

เพราะเหตุนั้น ธรรมทั้งหลาย ย่อมถูกรู้ในเฌยยธรรม ๕ ประการ กล่าวคือสังขาร,
วิการรูป ๓, ลักษณะรูป ๔, นิพพาน และบัญญัติ ในคัมภีร์นี้ หรือด้วยคัมภีร์นี้ เหตุนั้น
ชื่อว่า **ฐมฺมปท**

อถวา **ปทฺหฺติ** โภจฺจาสฺ. ฐมานํ เฌยฺยฐมฺมานํ ปทํ โภจฺจาสฺ อสฺส อสมิ วา
วิชฺชตีติ **ฐมฺมปทํ**.

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ปทํ คือส่วน. ส่วนของเฌยยธรรมทั้งหลายของคัมภีร์นี้มีอยู่
หรือมีอยู่ ในคัมภีร์นี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่า **ฐมฺมปท**

อรรถของ **ฐมฺมคัมภ** ที่แสดงไว้ในคัมภีร์อภิธานปิฎกปิฎกา คาถาที่ ๗๘๔ มี ๑๔
อรรถ ดังนี้

ฐมฺโม สภาเว ปริยตฺติปญฺญา-
ฌายเยสุ สจฺจปฺปกตฺติสุ ปุญฺเฌ,
เฌยฺเย คุณาจารสมามิสิฏฺปิ
นิสฺสตฺตาปตฺติสุ การณาโท.

ฐมฺมคัมภ เป็นไป (๑) ในอรรถสภาวะ (๒) อรรถปริยัติธรรม (๓) อรรถบัญญัติ
(๔) อรรถความสมควร (๕) อรรถสัจจะ (๖) อรรถปกติ (๗) อรรถบุญ (๘) อรรถเฌยย-
ธรรม (๙) อรรถคุณธรรม (๑๐) อรรถความประพฤติ (๑๑) อรรถสมาธิ (๑๒)
อรรถนิสสัตตนิชชีวธรรม (๑๓) อรรถอาบัติ และ (๑๔) อรรถเหตุ เป็นต้น

อรรถของ **ปทคัมภ** ที่แสดงไว้ในคัมภีร์อภิธานปิฎกปิฎกา คาถาที่ ๘๑๙ มี ๙ อรรถ
ดังนี้

ปทํ จานเ ปริตฺตาเณ นิพฺพานมฺหิ จ การเณ,
สทฺเท วตฺถุมฺหิ โภจฺจาสเ ปาเท ตลฺลญฺจนเ มตฺ.

ปทคัมภ เป็นไป (๑) ในอรรถที่ตั้ง (๒) การคุ้มครอง (๓) นิพพาน (๔) เหตุ (๕)
คัมภ (๖) พัสตุ (๗) ส่วน (๘) เท้า (๙) รอยเท้า

ปณามคาถา

มหาโมหตโมนทฺเช	โลเก โลกนตทสฺสินา
เยน สทฺฐมฺมปชฺโชโต	ชฺลิตฺโต ชฺลิตฺติทฺธินา
ตสฺส ปาเท นมสฺสิตฺวา	สมฺพุทฺทสฺส สิริมโต
สทฺฐมฺมญฺจสฺส ปุชฺเชตฺวา	กตฺวา สงฺฆสฺส จญฺชฺลึ,
“ตํ ตํ การณมฺมาคมฺม-	ธมฺมาธมฺเมสฺสุ โกวินฺโท
สมฺปนฺนสทฺฐมฺมปโท	สตุถา ธมฺมปทํ สุภํ
เทเสสิ กรุณาเวค	สมุสฺสหาหิตมานโส
ยํ เว เทวมนุสฺसानํ	ปีติปาโมชฺชวฑฺฒนํ
ปรมฺปรากตา ตสฺส	นิปฺปณา อตฺตถวณฺณนา,
ยา ตามุพฺพณฺณิที่ปฺมฺหิ	ที่ปภาสาย สณฺฺนิจิตา
น สาธยติ เสसानํ	สตุตฺตานํ หิตสมฺปทํ,
อปฺเปว นาม สาธเยย	สพฺพโลกสฺส सा हितं”
อิติ อาสีสมานน	ทนฺเตน สมจารินา
กุมารกสฺสเปนาหํ	เถเรน ธิรเจตฺสา
สทฺฐมฺมญฺจิจิติกामน	สกุจฺจํ อภียาจิตฺ,
ตํ ภาสํ อติวิตถารํ	คตญฺจ วจนกุกมํ
ปหายาโรปยิตฺวาน	ตนฺตี ภาสํ มโนรมํ,
คาถานํ พุญฺชนปทํ	ยํ ตตฺถ น วิภาวิทํ
เกวณฺตํ วิภาเวตฺวา	เสสนตฺตเมว อตฺถโต
ภาสนตฺตเรน ภาสิสฺสํ	อวหนฺโต วิภาวินํ
มนโส ปีติปาโมชฺชํ	อตฺตธมฺมฺปนฺนิตฺตนฺติ.

อ.คาถาอันแสดงซึ่งความนอบน้อม ว่า

อ.ข้าพเจ้า (พระพุทฺธโฆสฺสะ) อันพระเถระ ชื่อว่ากุมารกัสนฺปะ
ผู้ฝึกแล้ว ผู้ประพฤติสม่าเสมอโดยปกติ ผู้มีใจมั่นคง ผู้ใคร่
เพื่ออันตั้งอยู่แห่งพระสัทธรรม ผู้หวังอยู่ ว่า อ.พระศาสดา
ผู้ทรงฉลาดในธรรมและสภาพมิใช่ธรรม ท. ผู้มีบพ

แห่งพระสัทธรรมอันถึงพร้อมแล้ว ผู้มีฉันทะมีในใจ อันกำลัง
 แห่งพระกรุณาให้อาจหาญขึ้นพร้อมแล้ว ทรงอาศัยแล้ว
 ซึ่งเหตุหนึ่งๆ ทรงแสดงแล้ว ซึ่งพระธรรมบท อันงาม ไฉไล
 อันยังปิติ และปราโมทย์ให้เจริญ แก่เทวดา และมนุษย์ ท.
 อ.กถาเป็นเครื่องพรรณนา ซึ่งเนื้อความ (แห่งพระธรรมบท) นั้น
 ไฉไล อัน(อันอาจารย์) นำสืบๆ กัน มาแล้ว อันละเอียด
 ตั้งอยู่พร้อมแล้ว โดยภาษาแห่งชาวเกาะ ในเกาะเป็นที่อยู่
 แห่งบุคคล ผู้มีฝ่ามือแดง ยังความถึงพร้อม แห่งประโยชน์เกื้อกูล
 ย่อมไม่ให้สำเร็จ แก่สัตว์ ท. ผู้เหลือ, ชื่อแม่ไฉน อ.กถา
 เป็นเครื่องพรรณนาซึ่งเนื้อความ แห่งพระธรรมบทนั้น
 ยังประโยชน์เกื้อกูล พึงให้สำเร็จ แก่โลกทั้งปวง ดังนี้วิงวอนยิ่งแล้ว
 โดยเคารพ, นมัสการแล้ว ซึ่งพระบาท ท.-(อ.ประทีป) อันโพลง
 ทั่วแล้วคือพระสัทธรรม (อันพระสัมพุทธเจ้า) พระองค์ใด -
 ครั้นเมื่อโลก เป็นสภาพ อันมืด คือโหมหะใหญ่หุ้มห่อแล้ว (มีอยู่)
 -ผู้ทรงเห็น ซึ่งที่สุด แห่งโลกโดยปกติ ผู้มีพระฤทธิ์อันรุ่งเรืองแล้ว
 ทรงให้ รุ่งเรืองแล้ว-แห่งพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีพระสิริ
 บุชาแล้ว ซึ่งพระสัทธรรม ของพระสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ด้วย
 กระทำแล้ว ซึ่งอัญชลี แก่พระสงฆ์ด้วย, ละแล้ว ซึ่งภาษานั้นด้วย
 ซึ่งลำดับแห่งคำ อันถึงแล้ว ซึ่งความพิสดารเกินด้วย ยกขึ้นแล้ว
 สู่ภาษาอันเป็นแบบแผน อันเป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ, อ.พยัญชนะ
 และบทใด แห่งคาถา ท. (อันบัณฑิต) ไม่ให้เป็นแจ้งแล้ว
 (ในพระธรรมบท)นั้น (ยังพยัญชนะ และบท)นั้น ให้เป็นแจ้งแล้ว
 ลิ่นเชิง จักกล่าว (ซึ่งพระธรรมบท)นั้นนั้นเทียว มิให้เหลือ
 ด้วยภาษาอื่น โดยเนื้อความ นำมาอยู่ซึ่งปิติและปราโมทย์แห่งใจ
 อันเข้าไปอาศัยแล้วซึ่งอรรถและธรรม (แก่บัณฑิต ท.)
 ผู้ยังอรรถให้เห็นแจ้ง ดังนี้

บทที่ ๑

บทนำเรื่องพระจักษุบาลเถระ

มโนปุพฺพพฺงคฺมา ฌมฺมา มโนเสฏฺฐจา มโนมยา,
 มนฺสา เจ ปทุฏฺเฐน ภาสติ วา กโรติ วา,
 ตโต นํ ทุกฺขมนฺเวติ จกุกํ ว วหโต ปทํ.

สมเด็จพระบรมศาสดา ขณะทรงประทับอยู่ ณ วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี ทรงปรารภ
 พระจักษุบาลเถระเป็นเหตุแล้ว ตรัสพระธรรมเทศานี้

ในเวลาจบพระธรรมเทศนา พระภิกษุจำนวนสามหมื่นรูป สำเร็จเป็นพระอรหันต์
 พร้อมด้วยปฏิสัมภีทา

แปลยกศัพท์

ฌมฺมา อ.เจตสิกธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น
 มโนปุพฺพพฺงคฺมา มีใจเท่านั้นเป็นไปก่อน หรือมีใจ
 เป็นหัวหน้า มโนเสฏฺฐจา มีใจเท่านั้นเป็นใหญ่ มโนมยา
 สำเร็จแล้วด้วยใจ หรือเกิดขึ้นเพราะใจ, เจ หากว่า (โย
 ปุคฺคโล อ.บุคคลใด) มนฺสา มีใจ ปทุฏฺเฐน
 อหิขณาเป็นต้นประทุษร้ายแล้ว หรือถูกทำลาย
 เพราะอหิขณาเป็นต้น หรือที่ชั่วร้ายคิดไม่ดี ภาสติ วา
 พูดอยู่ที่ดี กโรติ วา ทำอยู่ที่ดี (จิฺนฺเตติ วา คิดอยู่ที่ดี),
 ทุกฺขํ อ.ความทุกข์ อนฺเวติ ย่อมตามหลัง นํ (ปุคฺคลํ)
 ซึ่งบุคคลนั้น ตโต ตวิธทฺวจฺจโรติโต เพราะทฺวจฺจโร
 อันมีอย่างสามนั้น, (กิมิว ถามว่าเหมือนกับ อะไร?)
 จกุกํ (ตอบว่า) เหมือน อ.ล้อเกวียน (อนฺเวติ ตามหลังอยู่)
 ปทํ ซึ่งรอยเท้า (ฐฺรํ) วหโต (พลิวทฺทสฺส) ของวัว
 ตัวเนื่องด้วยกำลัง ตัวนำไปอยู่ ซึ่งแอก

หมายเหตุ *** ทุกฺขมนฺเวติ = ทุกฺขํ + อนฺเวติ, จกุกํ = จกุกํ + อิว

แปลโวหาร

เจตสิกธรรมทั้งหลายมีใจเท่านั้นไปก่อน มีใจเท่านั้น
เป็นใหญ่ สำเร็จได้ด้วยใจนั่นเอง เกิดขึ้นได้เพราะมีใจนั่นเอง
ถ้าคนพูด ทำ คิด ด้วยจิตที่คิดจะล่วงละเมิด ความทุกข์ยาก
ลำบาก ก็จะมาติดเขาไป ดูจงล้อ หมุนไปตามรอยเท้า
ของโคตัวลากเกวียน ฉะนั้น

เกิดเป็นคนชั่วหรือดีอยู่ที่จิต
ทำ พูด คิด ควรยับยั้งระวังเปลอ
อย่าปล่อยให้ออกุศลมาปรนเปรอ
จนจิตเก้อปล่อยตัวหลงมัวเมา
อุปมาตั้งกงล้อย่อมหมุนไป
ตามติดเท้าโคใหญ่ที่เดินหน้า
ผลกรรมชั่วเนกเช่นอุปมา
ย่อมนำมาซึ่งความทุกข์สุดระทม

(อัย ปชโช อธิอุปาสิกาย ลิจโต)

อธิบายธรรมะ

ธมฺม มี ๔ อย่าง คือ คุณธมฺม เทสนาธมฺม ปริยตฺตธมฺม นิสฺสตฺตนิชฺชิวธมฺม ในจำนวน
๔ อย่างนั้น ธมฺมคัมภีร์ใน มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา หมายถึงเอา นิสฺสตฺตนิชฺชิวธมฺม. องค์ธรรม
คือเจตสิกธรรมทั้งหลายมีเวทนาขันธ สัมมทธานันธ และสังขารขันธ.

มนคัมภีร์ ใน มโนปุพฺพงฺคมา หมายถึงเอาจิตทั้งหมดได้ก็ตามที่ แต่ในเรื่องจักขุบาลนี้
หมายถึงเอาอกุศลจิตที่มีโทษเป็นประธานเท่านั้น และ มโนปุพฺพงฺคมา หมายถึงเจตสิกธรรม
ที่เกิดร่วม ๒๒ ดวงมีเวทนาเจตสิกเป็นต้น

เจตสิกธรรมทั้งหลายที่สำเร็จแล้วด้วยใจ เกิดขึ้นเพราะใจ ถูกเรียกว่า “มโนมย”
เหมือนการเรียกโต๊ะเก้าอี้ที่ทำด้วยไม้ว่า “โต๊ะเก้าอี้ไม้” ฉะนั้น

คำว่า “มน” ใน “มนสา เจ ปฏฺฐเจน” ได้แก่ อกุศลจิต ที่เสื่อมทรามลง เพราะถูก
อภิขณาเป็นต้น ทำลาย/ประทุษร้าย

บาทคาถาว่า **ภาสติ วา กโรติ วา** ได้แก่ กายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ มโนทุจริต ๓ บทว่า **ทุกข** ได้แก่ ความทุกข์ในอบายภูมิ ๔ และความทุกข์กายทุกข์ใจในมนุษยภูมิ บาทคาถาว่า **จกุกัว วหโต ปท** ได้แก่ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ย่อมไหลตามติดบุคคลผู้ที่พูด ทำ คิด ด้วยจิตที่ประทุษร้าย ดูจงวล้อเกวียนที่หมุนตามติด รอยเท้าโคตัวที่ลากเกวียน

เปรียบเทียบทุกข์ของคนชั่วและวัวตัวลากเกวียน อย่างละ ๒ สาเหตุ คือ คนชั่วที่ทำ พูด คิด ด้วยทุจริตทั้งสาม (๑) ประสบความทุกข์ในอบายภูมิ (๒) ได้รับความทุกข์กายทุกข์ใจในมนุษยภูมิ

ส่วนวัวนั้น ได้รับความทุกข์ ๒ ประการ คือ (๑) ต้องแบกแอกบนบ่า (๒) วงล้อที่หมุนตาม ย่อมเสียดสีโคนขา ให้ได้รับบาดเจ็บ

คหบดีปรารภนาบุตร

ในเมืองสาวัตถี มีคหบดีชื่อมหาสุวรรณ เป็นผู้มีบุตรธิดา และเมื่อคิดว่าตนไม่ใหญ่ ที่มีกึ่งกำนสมบูรณ์เช่นนี้ คงจะมีเทวดาที่มีอิทธิฤทธิ์มากสิงสถิตอาศัยอยู่แน่ จึงทำการชำระสะสางบริเวณโคนต้น กั้นกำแพงอาณาบริเวณ เกลี่ยทรายลง ปักหลักเสาธงชัยเป็นต้น แล้วขอพรปรารภนาบุตร และก็ไต่บุตรสองคนคือ มหาบาล และจุลบาล สมปรารถนาโดยบังเอิญในเวลาต่อมา

วัดที่พระพุทธเจ้าทรงประทับจำพรรษา

วัดเชตวัน ที่เมืองสาวัตถี ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ได้บริจาคทรัพย์ซื้อสวนของเจ้าเชตแล้วสร้างวัดถวายพระพุทธเจ้าสิ้นเงิน ๕๔ โกฏิ พระผู้มีพระภาคประทับจำพรรษา ณ วัดแห่งนี้ นานถึง ๑๙ พรรษา

วัดบุพพาราม ที่เมืองสาวัตถีนี้ นางวิสาขา มหาอุบาสิกา ได้บริจาคทรัพย์ ๒๗ โกฏิ สร้างถวาย พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับจำพรรษา ณ วัดแห่งนี้ นาน ๖ พรรษา

วัดนิโครธาราม ที่เมืองกบิลพัสดุ์ พระบรมวงศานุวงศ์ข้างฝ่ายพระชนก และพระชนนีของพระผู้มีพระภาคเจ้า สร้างถวาย ในอรรถกถาธรรมบทไม่ได้บอกค่าก่อสร้างไว้ ณ วัดแห่งนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับจำพรรษาเพียง ๑ พรรษาเท่านั้น

หน้าที่ของพระอริยสาวก ๒ อย่าง

ในสมัยพุทธกาล ณ เมืองสาวัตถีมีประชากรอาศัยอยู่จำนวน ๗ โกฏิ ในจำนวนนั้น เป็นพระอริยสาวก ๕ โกฏิ เป็นปุถุชน ๒ โกฏิ พระอริยะทั้งหลายทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือ

๑. ในเวลาเช้า ทำบุญทำทานมีถวายภัตตาหารเป็นต้น
๒. ในเวลาเย็น ก็ไปวัดเพื่อฟังธรรมพร้อมทั้งนำเอาปัจจัยสี่มีผ้าจีวร ยา พวงดอกไม้ ของหอมเป็นต้น พร้อมด้วยน้ำปานะสำหรับถวายพระสงฆ์

ฐานะ ๒ อย่าง ในพระพุทธศาสนา

๑. **คันถฐานะ** คือ การศึกษาเล่าเรียนพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก แล้วทรงจำ นำมาแสดงสั่งสอน
๒. **วิปัสสนาฐานะ** คือ การอยู่ในที่สงัดคนเดียวแล้ว พิจารณาการเกิดดับของรูปนาม ในอรรถภาพของตนเป็นนิตย เจริญจิตภาวนาวิปัสสนากัมมัฏฐาน

จะเห็นแก่หน้าใคร ? / จะมองหน้าใคร ?

เพื่อปณิธานอันสูงสุด พระจักขุบาลเถระไม่เคยหยุดความพยายาม เพื่อที่จะข้าม โอบล้อมของสังสารวัฏฏ์อันหาที่สุดและเบื้องต้นไม่พบ ท่านไม่เคยยอมสยบกับความเจ็บปวด ทุกขเวทนาของนัยน์ตาอันใกล้จะบอด กลับหันมองพุทธศาสนา ไม่เห็นแก่หน้าหมอ ที่ขอร้อง ให้อนหนอยอดตาเลยแม้แต่น้อย ยอมสละตาเพื่อรักษาปณิธาน ที่ตั้งเอาไว้ โดยที่ไม่ใส่ใจกับความเจ็บปวดเลย

พระเถระเตือนตนด้วยตนเอง

พระเถระพูดกับตัวเองว่า ดูก่อนปาลิตะ คุณจะมีมาประมาทอยู่ทำไม? ตา หูทั้งหลาย แม้กระทั่งร่างกายที่ชาวโลกเขายึดถือว่าเป็นตัวกู ของกู จงแก่ชรา เสื่อมสลาย แตกกระจายไปก็ช่างเถอะ คุณอย่าไปใส่ใจกับมันเลย หันกลับมาใส่ใจคำสอน ของพระพุทธเจ้าดีกว่า เพื่อที่จะหลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏฏ์นี้ได้

เสียงที่มีพลังดึงดูด

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตไม่มองเห็นเสียงอื่น แม้แต่เสียงเดียว ที่จะยึดเหนี่ยวครอบงำจิตของบุรุษไว้ได้ นอกเสียจากเสียงของสตรี”

ปฏิปทาของพระเถระที่ควรเอาเยี่ยงอย่าง

พระเถระเมื่อรู้ว่าสามเณรทุศีลกับหญิงสาว ก็ไม่ยอมคบอีกต่อไปเลย ถึงแม้จะเป็นญาติกันก็ตาม เพราะถือคติว่า พระชั้วก็ตาม ฆราวาสชั้วก็ตาม ก็คือคนชั้วเหมือนกันหมด แล้วเธอเมื่ออยู่ในเพศสมณะ ก็ไม่อาจรักษาศีลให้บริสุทธิ์ได้ เมื่อสึกออกไปเป็นฆราวาส ก็จะทำความดีอะไรได้ ฉะนั้น คนชั้วอย่างเธอ ก็ไม่ควรที่จะมาจับปลายไม้เท้าของเราเลย ถึงเราจะตายก็ยอม แต่จะไม่ยอมเป็นเพื่อนกับคนพาล ชั้วชั้วอีกต่อไป

ความยิ่งใหญ่ของบัทนุกัมพลศิลาอาสน์

บัทนุกัมพลศิลาอาสน์ ของท้าวสักกเทวราช ยาว ๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์ มีสีเหมือนดอกชัยพฤกษ์ เวลานั้นยุบลง เวลาลุกก็ฟูขึ้นตามปกติ

บุรพกรรมของพระเถระ

ในอดีตชาติ พระเถระเคยเป็นจักษุแพทย์ รักษาคนไข้ให้หายจากโรคตาแล้ว แต่คนไข้ไม่ประสงค์จะทำตามสัญญาที่ให้ไว้ก่อนการรักษา จึงโกหกหมอว่า ตาของเขาเป็นหนักกว่าเก่า ด้วยความแค้น หมอจึงปรุงยาขนานใหม่ที่ทำให้ตาบอดได้ และคนไข้ก็ตาบอดจริงๆ ด้วยผลกรรมนั้น ทำให้หมอ เป็นคนตาบอดมาทุกชาติ จนชาติสุดท้ายที่ได้บวชเป็นพระจักขุบาล และตาก็บอดลงในที่สุด

รายนามผู้ปรากฏในท้องเรื่อง

พระเถระเรียกชื่อตัวเองว่า “ปาลิตะ” ในขณะเตือนตนเอง
หลานชายของท่านก็ชื่อว่า “ปาลิตะ” เหมือนกัน

๑. สตุถา	= พระศาสดา,	ตถาคต = พระตถาคต
๒. มหาสุณฺโณ	= เศรษฐีชื่อว่ามหาสุวรรณ,	
๓. ปาโล, มหาปาโล	= จักขุบาล (พี่ชาย)	
๔. จุลปาโล	= จุลบาล (น้องชาย)	
๕. เวชฺโช	= หมอ	
๖. ภาคินเญยฺยปาลีโต	= หลานชายชื่อปาลิต	

๗. สกุกโ	= พระอินทร์
๘. อนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี	= อนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี
๙. วิสาขา	= นางวิสาขามหาอุบาสิกา
๑๐. อทุธิโก	= คนเดินทาง (พระอินทร์ปลอมเพศ)
๑๑. มาตุลกุฎุมพิโก	= กุฎุมพ็ผู้เป็นลุง
๑๒. ทารุหรนุตีอิตถิ	= หญิงสาวเก็บฝืน
๑๓. กนิฏโจ	= น้องชาย (จลบาล)
๑๔. ภาติโก	= พี่ชาย (มหาบาล)
๑๕. ทิสาวาสีภิกขุ	= ภิกษุต่างภาค
๑๖. จกขุทุพพลอิตถิ	= หญิงตาบอด
๑๗. ฐมมราชา	= พระพุทธเจ้า
๑๘. ภริยา	= ภรรยา (มหาสุวรรณ)

* ๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑ *

๑. ยมกาวคฺควณณนา

๑. จกขุपालตเถรวตถุ

๑. “มโนปุพฺพคฺมา ฐมฺมา มโนเสฏฺฐจา มโนมยา
 มนฺสา เจ ปทฺฐเจน ภาสติ วา กโรติ วา
 ตโต นํ ทฺกขมนฺเวติ จกฺกํ ว วหโต ปทฺนฺติ
 อยํ ฐมฺมเทสนา กตฺถ ภาสิตา”ติ ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. “สาวตฺถิยํ”.

.....

.....

.....

๓. “กํ อารพฺภา”ติ ?

.....

.....

.....

๔. “จกขุपालตเถรว”.

.....

.....

.....

๕. สาวตถิย์ กิร มหาสุวณฺโณ นาม กุฏุมฺพโก อโหสิ อชฺโฌ มหฺตฺชนโน มหาโกโค
อปุตุตโก.

.....
.....
.....

๖. โส เอกทิวสํ นหฺนตฺตฺถํ คนฺตฺวา นหาตฺวา อาคจฺจนฺโต อนฺตรามคฺเค สมฺปนฺนสาขํ
เอกํ วนฺปปตีํ ทิสฺวา “อโย มฺเหสฺสขาย เทวตฺาย ปรีคฺคหิโต ภวิสฺสตี”ติ ตสฺส
เหฏฺฐจฺจาคํ โสธาเปตฺวา ปาการปรีกฺเขปํ การาเปตฺวา วาลุกํ โอภฺราเปตฺวา
ชชฺปตํ อสุสาเปตฺวา วนฺปปตีํ อลงฺกฺริตฺวา “ปุตุตฺ วา ชีตฺรํ วา ลภิตฺวา
ตุมฺหากํ มหาสฺสกาเรํ กฺริสฺสามิ”ติ ปตุถนํ กตฺวา ปกฺกามิ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๗. อถสฺส ภริยาย กุจฺฉิยํ คพฺโภ ปตฺธิจฺจาสิ.

.....
.....
.....

๘. โส ตสฺสา คพฺภสฺส ปริหารํ อทาสี.

.....
.....

๙. สภา ทสฺมาสจฺจเยน ปุตุตฺติ วิชายี.

.....
.....

๑๐. เสฏฺฐี อุตฺตนา ปาลิตฺติ วนปฺปตี นิสฺสาย ลทฺชตฺตา ตสฺส “ปาโล”ติ นามํ อทาสี.

.....
.....
.....

๑๑. อปรภาเค อญฺญมฺปิ ปุตุตฺติ ลภี.

.....
.....

๑๒. ตสฺส “จฺลฺลปาโล”ติ นามํ กตฺวา, อิตฺรสฺส “มหาปาโล”ติ นามํ กวี.

.....
.....
.....

๑๓. เต วยฺปฺปตฺเต ขรพฺนฺชเนน พนฺธิสุ.

.....
.....

๑๔. อปรภาเค มาตาปีตโร กาลมกํสุ.

.....
.....

๑๕. สพฺพมฺปิ โภคํ ทฺวินฺนเยว วิวเรสุ.

.....
.....

๑๖. ตสมึ สมเย สตถา ปวตฺติตปวรธมฺมจโก อนุปฺพุเพน คนฺตวา
อนาถปิณฑิกมหาเสฏฺฐจินา จตฺตฺตปณฺณาสโกฏฺฐินํ วิสฺสชฺเชตฺวา การิเต
เซตวันมหาวิหาเร วิหฺรติ; มหาชนํ สคฺคมคฺเค จ โมกฺขมคฺเค จ ปติฏฺฐาปยมาโน.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๑๗. ตถาคโต หิ “มาติปฺกฺขโต อสฺตียา ปิตฺตปฺกฺขโต อสฺตียาติ เทวอสฺตียาติกุลสหสฺเสหิ
การิเต นิโครธมหาวิหาเร เอกเมว วสุสวาสมํ วสิ, อนาถปิณฑิกเกน การิเต
เซตวันมหาวิหาเร เอกุณวีสติ, วิสาขาย สตฺตวีสติโกฏฺฐินปริจฺจาเคน การิเต
ปฺพุพาราเม ฉ วสุสวาเสติ ทุวินนํ กุลานํ คุณฺมหนตฺตํ ปฏฺิจจ สวตฺถึ
นิสฺสาย ปณฺจวีสติ วสุสวาเส วสิ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๑๘. อนาถปิณฑโกปิ วิสาขापि महापालिका निपुञ्चं तिवस्सु तेव वारे तत्तात्तस्स
उपगुजानं कज्जन्ति, कज्जन्ता ज “त्तरसामनेरा नो हत्ते ओलोकेस्सन्ति”ति
दुज्जहत्ता न कत्तुप्फा: पुग्गतत्तं कज्जन्ता खानियात्ति काहापेतुवा
कज्जन्ति, पज्जगतत्तं पण ज गेस्सखानि अग्ग ज पानानि.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๑๙. निवेस्सेणु पन तेस्सं त्विण्णं त्विण्णं गिक्खुस्सहस्सानं निज्जं पण्णत्तानेवासनानि
โหนति.

.....
.....
.....
.....

๒๐. อนนปานเกस्सขเสสุ โย ยं อิจฺฉติ, ตस्स ตं ยถิจฺฉิตเมว सम्पชฺชติ.

.....
.....
.....

๒๑. เตस्स อนาถปิณฑิกेण เอกเมว ทิวสํ สत्ถารํ ปณโห น ปุจฺฉิตปุप्फโ.

.....
.....
.....

๒๒. โส กิร “ตถาคโต พุทธชฺชุนาโล ชตฺตยสฺชุนาโล ‘พหุปการโ มะ คหปตี’ติ มยหํ ฌมมํ เทเสนโต กิลเมยยา”ติ สตฺถริ อธิมตฺตสินเนเหน ปญฺหํ น ปุจฺจติ.

.....
.....
.....

๒๓. สตฺถา ปน ตสฺมี นินฺนุนมตฺเตยว “อโย เสฏฺฐิ มํ อรฺกฺขิตพฺพญฺจาเน รกฺขติ, อหํ หิ กปฺปสตฺตสหสฺสาธิกาณี จตฺตาริ อสงฺเขยยานิ อลงฺกตปฺปฏฺยตฺตํ อตฺตโน สีสํ จินฺหิตฺวา อกฺขีนิ อฺปฺปาณฺเฑตฺวา หทยมํสํ อฺพพตฺเตตฺวา ปาณสมํ ปุตฺตทวาริ ปริจฺจชิตฺวา ปารมิโย ปุเรนฺโต ปเรสํ ฌมฺมเทสนตฺถเมว ปุเรสี, เอส มํ อรฺกฺขิตพฺพญฺจาเน รกฺขตี”ติ เอกํ ฌมฺมเทสนํ กเถสิยว.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๒๔. ตทา สวตฺถิโย สตฺต มนุสฺสโกฏฺฐิโย วสนฺติ.

.....
.....

๒๕. เตสฺ สตฺถุ ฌมฺมกถํ สุตฺวา ปญฺจโกฏฺฐิมตฺตา มนุสฺสา อริยสวากา ชาตา, เทวโกฏฺฐิมตฺตา ปุถุชฺชนา.

.....
.....
.....

๒๖. เตสุ อริยสาวกานํ เทวเยว กิจจานิ อหสิํ;- ปุเรภตฺตํ ทานํ เทนฺติ, ปจฺจภตฺตํ
คณฺธมาลาทีหตฺถา วตฺถเภสชฺชปานกาที คาหาเปตฺวา ฐมฺมสุสฺวนตฺถาย คจฺฉนฺติ.

.....
.....
.....
.....

๒๗. อถกทิวสํ มหาปาโล อริยสาวเก คณฺธมาลาทีหตฺถเ วิหารํ คจฺฉนฺเต ทีสุวา
“อัยํ มหาชโน กุที คจฺฉนฺตี”ติ ปุจฺฉิตฺวา “ฐมฺมสุสฺวนายา”ติ สุตฺวา “อหฺมปิ
คมิสุสฺสามี”ติ คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทีตฺวา ปรีสปรียนฺเต นิสิตี.

.....
.....
.....
.....

๒๘. พุทฺธา จ นาม ฐมฺมํ เทเสนฺตา สรณฺสีลปพฺพชฺชาทีนํ อุปนฺนุสฺสยํ โอลฺลเกตฺวา
อชฺฉาสนฺยวเสน ฐมฺมํ เทเสนฺติ; ตสฺมา ตํ ทิวสํ สตฺถา ตสฺส อุปนฺนุสฺสยํ โอลฺลเกตฺวา
ฐมฺมํ เทเสนฺโต อนฺุพฺพุพีถํ กเถสิ. เสยฺยถีทํ ? ทานกถํ, สีลกถํ, สคฺคกถํ,
กามานํ อาทีนํ โอการํ สงฺกิเลสํ, เนกฺขมฺเม อานิสฺสํ ปกาเสสิ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

๒๙. ตํ สุตฺวา มหาปาโล กุฏุมฺพโก จินฺตลฺลิตฺติ “ปรโลกํ คจฺจนฺตํ ปุตุตฺตโร วา โภคา
วา นานุคจฺจนฺตฺติ, สรโรมฺปิ อตฺตนา สทฺธิ น คจฺจนฺตฺติ, กิ เม ฆราวาเสน,
ปพฺพชิสฺสามิ”ติ.

.....
.....
.....
.....

๓๐. โส เทสฺนาปริโยसानเ สตุถารํ อุปลงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิ.

.....
.....

๓๑. อถ นํ สตุถา “นตฺถิ เต โกจิ อาปฺจุจิตฺตพฺพยุตฺตโก ฎาตี”ติ อาห.

.....
.....

๓๒. “กนิฏฺฐมาตา เม อตฺถิ ฆานฺเต”ติ.

.....
.....

๓๓. “เตน หิ ตํ อาปฺจุจฺจาหิ”ติ.

.....
.....

๓๔. โส “สาธฺว”ติ สมฺปฏฺิจฺจิตฺวา สตุถารํ วนฺทิตฺวา เคหํ คนฺตฺวา กนิฏฺฐจํ ปกฺโกสาเปตฺวา
“ตาต ยํ อิมสฺมี กุเล สวิญญานกาวินฺญานกํ ฐนํ กิณฺจฺจิ อตฺถิ, สพฺพนฺตํ ตว
ภาโร, ปฏฺิจฺชฺชาหิ นนฺ”ติ.

.....
.....
.....
.....

๓๕. “ตุมุเห ปน สามี”ติ.

.....
.....

๓๖. “อหิ สตุถุ สนฺติเก ปพฺพชิสฺสามี”ติ.

.....
.....

๓๗. “กี กเถสิ ภาติก, ตฺว เม มาตริ มตาย มาตา วिय, ปิตริ มเต ปิตา วिय ลฺหุโร,
เคเห โว มหาวิภโว, สกฺกา เคหิ อชฺฌาวสนฺเตเหว ปุณฺณานิ กาทฺถุ, มา
เอวมกตฺถา”ติ.

.....
.....
.....
.....

๓๘. “ตาท มยา สตุถุ ฅมฺมเทสนา สฺฐตา, สตุถารา หิ สณฺหสฺซุมํ ติลกฺขณํ อโรเปตฺวา
อาทิมชฺฌปริโยสานกฺลยาณฅมฺโม เทสิโต, น สกฺกา โส อคารมชฺฌเณ ปุเรตฺถุ,
ปพฺพชิสฺสามิ ตาตา”ติ.

.....
.....
.....
.....
.....

๓๙. “ภาติก ทรุณาปิจ ตาว, มหฺลลกกาเล ปพฺพชิสฺสเถา”ติ.

.....
.....
.....

๔๐. “ตาด มหุลลกสฺส หิ อตฺตโน หตฺถปาทาปิ อนสฺสวา โหนฺติ, น อตฺตโน วเส
วตฺตนฺติ, กิมํคํ ปน ฆาตกา, สุวาทํ ทว วจันํ น กโรมิ, สมณปฏิปตฺตี
ปุเรสฺสามิ,

ชราชชฺชริตา โหนฺติ หตฺถปาทา อนสฺสวา
ยสฺส, โส วิหตฺตถาโม กถํ ฆมฺมํ จริสฺสติ,

ปพฺพชิสฺสามเวยวาทํ ตาดาท”ติ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๔๑. ตสฺส วิรวนฺตสฺเสว, สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา ลทฺชปพฺพชฺชุปสมฺปโท
อาจริยฺชฺชฌายานํ สนฺติเก ปญฺจ วสฺसानิ วสิตฺวา วุตฺถวสฺโส ปวาเรตฺวา สตฺถารํ
อุปสงฺกमितฺวา วนฺทิตฺวา ปุจฺฉิ “ภนฺเต อิมสฺมี สาสเน กติ ฐฺวานิ”ติ.

.....
.....
.....
.....
.....

๔๒. “คนฺถฐฺวํ วิปฺสฺสนาฐฺรณฺติ เทวเยว ฐฺวานิ ภิกฺขุ”ติ.

.....
.....
.....

๔๓. “กตมํ ปน ภนฺเต คณฺถรຸํ, กตมํ วิปฺสฺสนาฐรຸ”ติ.

.....
.....
.....

๔๔. “อตุตฺโต โปณฺณารຸเปณ เอกํ วา เทว วา นิกายเ สกลํ วา ปน เตปิฏกํ
พุทฺทวจนํ อุกฺคณฺหิตฺวา ตสฺส ธารณํ กถนํ วาจนนฺติ อิทํ คณฺถรຸํ นาม.
สลฺลหุทฺตฺติโน ปน ปนฺตเสนาสนาภิรตสฺส อตุตฺตาเว ขยวຍํ ปญฺจเปตฺวา
สาตจฺจกิริยาวเสน วิปฺสฺสนํ วทฺต
นามา”ติ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๔๕. “ภนฺเต อหํ มหฺลลกกาเล ปพฺพชฺชิตฺ คณฺถรຸํ ปุเรตุํ น สกฺขิสฺสามิ, วิปฺสฺสนาฐรຸ
ปน ปุเรสฺสามิ, กมฺมฏฺจานํ เม กเถถา”ติ.

.....
.....
.....
.....
.....

๔๖. อถสฺส สตุถา ยาว อรหฺตฺตา กมฺมฏฺจานํ กเถสิ.

.....
.....
.....

๔๗. โส สตถารํ วนทิตฺวา อตตนา สหคามิโน ภิกฺขุ ปริเยสนโต สฺภฺจิจิ ภิกฺขุ ลภิตฺวา
เตหิ สทฺธิ นิกฺขมิตฺวา วิสโยชนสฺตมคฺคํ คนฺตฺวา เอกํ มหนฺตํ ปจฺจนฺตคามํ
ปตฺวา ตตฺถ สปริวารो ปิณฺฑทาย ปาวิสฺสิ.

.....
.....
.....
.....
.....

๔๘. มนุสฺสสา วตฺตสมฺปนฺเน ภิกฺขุ ทิสฺวา ปสนฺนจิตฺตา อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา
นีสึทาเปตฺวา ปณฺเฑนนาหาเรน ปริวิสิตฺวา “ภนฺเต กุหิ อยฺยา คจฺฉนฺตี”ติ ปุจฺฉิตฺวา,
“ยถาผาสุกฺกฺขจันฺ อุปาสกา”ติ วุตฺเต, ปณฺทิตฺตมนุสฺสสา “วสุสวาวาสํ เสนาสนํ
ปริเยสนฺติ ภทฺนตา”ติ ญตฺวา “ภนฺเต สเจ อยฺยา อิมํ เตมาสํ อิธ วเสยฺยํ, มยฺ
สรณฺสฺส ปติฏฺฐาย สีลานิ คณฺเหยฺยามา”ติ อาหํสฺสุ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๔๙. เตปิ “มยฺ อิมานิ กุลานิ นิสฺสาย ภวานิสฺสรณํ กริสฺสามา”ติ อธิวาเสสฺสุ.

.....
.....
.....

๕๐. มนุสสา เตสํ ปฏินฺณํ คเหตฺวา วิหารํ ปฏิชคฺคิตฺวา รตฺติจฺฉานทิวาจฺฉานานิ
สมฺปาเทตฺวา อทฺส.

.....
.....
.....
.....

๕๑. เต นิพพฺฐํ ตเมว คามํ ปิณฺฑทาย ปวิสนฺติ.

.....
.....
.....

๕๒. อถ เน เอโก เวชฺโช อุปสงฺกมิตฺวา “ภนฺเต พหฺนํ วนฺนจฺฉาน อผาสฺกมฺปิ
นาม โหติ, ตสฺมี อุปฺปนฺเน, มยฺหํ กเถยฺยาถ, เกสชฺชํ กริสฺสามิ”ติ ปวาเรสิ.

.....
.....
.....
.....
.....

๕๓. เถโร วสฺสุปนฺนิกาทิวเส เต ภิกฺขุ อามนฺเตตฺวา ปุจฺฉิ “อาวุโส อิมํ เตมาสํ
กตฺตี อิริยาปเถหิ วีตินาเมสฺสธา”ติ.

.....
.....
.....
.....
.....

๕๔. “จตุหิ ภนฺเต”ติ.

.....
.....

๕๕. “กั ปเนตัง อากุโส ปฏฐูป, นนุ อปฺปมตฺเตหิ ภวิตพฺพํ ? มยํ หิ ธรรมานสฺส พุทฺธสฺส สนฺตिका กम्मภูจันํ คเหตฺวา อาคตา, พุทฺธา จ นาม น สกฺกา สเจน อาราเชตฺตุํ, กลฺยาณชฺฌาสเยน เหเต อาราเชตฺตพฺพา, ปมตฺตสฺส จ นาม จตฺตารอ อปายา สกเคหสทิสสา, อปฺปมตฺตา โหถากุโส”ติ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๕๖. “ตุมเห ปน ภนฺเต”ติ.

.....
.....

๕๗. “อหํ ตีหิ อิริยาปเถหิ วีตินาเมสฺสามิ, ปิฏฺฐี น ปสาเรสฺสามิ อากุโส”ติ.

.....
.....
.....
.....

๕๘. “สาธุ ภนฺเต, อปฺปมตฺตา โหถา”ติ.

.....
.....

๕๙. เถรสฺส นิทฺทํ อโนกฺกมฺนตฺสฺส, ปจฺมมาเส อติกฺกนฺเต, อกฺขิโรโค อฺปฺปชฺชติ.

.....
.....
.....

๖๐. จิตฺตมฺหฺมโต อุกฺกชาธา วีย อกฺขีหิ อสฺสชาธา ปคฺขรณฺติ.

.....
.....
.....

๖๑. โส สพฺพปรตฺตี สมณธมฺมํ กตฺวา อรุณฺคฺคฺมเน คพฺภํ ปวิสิตฺวา นิสีหิ.

.....
.....
.....

๖๒. ภิกฺขุ ภิกฺขาจารเวลาย เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา “ภิกฺขาจารเวลา ฆนฺเต”ติ
อาหํสุ.

.....
.....
.....

๖๓. “เตน หิ อาวุโส คณฺหถ ปตฺตจิวฺรณฺ”ติ อตฺตโน ปตฺตจิวฺรํ คาหาเปตฺวา นิภฺขมิ.

.....
.....
.....

๖๔. ภิกฺขุ ตสฺส อกฺขีหิ อสฺสนฺนิ ปคฺขรณฺเต ทิสฺวา “กิเมตฺ ฆนฺเต”ติ ปุจฺจิสฺสุ.

.....
.....
.....

๖๕. “อกฺขีนิ เม อาวุโส วาตา วิชฺฌนฺตี”ติ.

.....
.....
.....

๖๖. “นनु ภานเต เวชเชนมุห ปวาริตา, ตสฺส กถะยามา”ติ.

.....

.....

.....

๖๗. “สาธาวิโส”ติ.

.....

.....

๖๘. เต เวชชสฺส กถะยีสฺ.

.....

.....

๖๙. โส เตลํ ปจิตฺวา เปเสสิ.

.....

.....

๗๐. เถโร นาสาย เตลํ อาสิญฺจนโต นิสินฺนโกว อาสิญฺจิตฺวา อนฺโตคามํ ปาวิสิ.

.....

.....

.....

.....

๗๑. เวชฺโช ตํ ทิสฺวา อาห “ภานเต อยฺยสฺส กิร อกฺขิณี วาโต วิชฺฌตี”ติ.

.....

.....

.....

๗๒. “อาม อุปาสกา”ติ.

.....

.....

๗๓. “ภนฺเต มยา เตลํ ปจิตฺวา เปสิตํ, นาสาย โว เตลํ อาสิตฺตฺน”ติ.

.....
.....
.....

๗๔. “อาม อุปาสกา”ติ.

.....
.....

๗๕. “อิทานิ กิํทิสฺน”ติ.

.....
.....
.....

๗๖. “รฺชเตว อุปาสกา”ติ.

.....
.....

๗๗. เวชฺโซ “มยา เอกวาเรเนว วูปสมนตฺถํ เตลํ ปหิตํ, กิณฺนุ โข โรโค น วูปสนฺโต”ติ จินฺเตตฺวา “ภนฺเต นิสีทิตฺวา โว เตลํ อาสิตฺตํ, นิปชฺชิตฺวา”ติ ปฺจุฉิ.

.....
.....
.....
.....
.....

๗๘. เถโร ตฺถุหิ อโหสิ, ปฺนปฺปฺนํ ปฺจุฉิยมาโนปิ น กเถสิ.

.....
.....
.....
.....

๗๙. โส “วิหารํ คนฺตฺวา เถรสฺส วสนฺภูจฺานํ โอลฺเกสฺสามี”ติ จินฺเตตฺตฺวา “เตน หิ ภาเนเต คจฺฉณตา”ติ เถรํ วิสฺสชฺฺเซตฺตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา เถรสฺส วสนฺภูจฺานํ โอลฺเกเนโต จงฺกมณฺนีสีทณฺภูจฺานเมว ทิสฺสุวา สยณฺภูจฺานํ อทิสฺสุวา “ภาเนเต นิสฺสินฺเนหิ โว อาสิตฺตํ, นิปนฺเนหิ”ติ ปุจฺฉิ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๘๐. เถโร ตฺถุเหหิ อโหสิ.

.....
.....

๘๑. “มา ภาเนเต เอวมกตฺถ; สมณธมฺโม นาม, สรีเร ยาเปเนเต, สกฺกา กาทฺ; นิชฺชิตฺตฺวา อาสิญฺจตา”ติ ปฺนปฺปฺนํ ยาจิ.

.....
.....
.....
.....

๘๒. “คจฺฉนาวุโส, มนฺเตตฺตฺวา ชานิสฺสามี”ติ.

.....
.....
.....

๘๓. เถรสุส จ ตตถ เนว ญาตี น สาโลหิตา อตฺถิ, เกน สหฺฐี มนฺเตยฺย ?
 กรชกาเยน ปน สหฺฐี มนฺเตนฺโต “วเทหิ ตาว อาวุโส ปาลิต, ก็ อภฺชึ
 โอลเกสฺสสิ อุกาหุ พุทฺธสาสนํ ? อนมตคคฺสมิ หิ สํสารวฏฺเฏ ทว อภฺชิกาณสฺส
 คณฺหา นตฺถิ, อนเภานิ ปน พุทฺธสตานิ พุทฺธสทฺสสาณิ อตีตานิ; เตสุ เอกพุทฺโธปิ
 น ปริจฺฉินฺโน, อิทานิ ‘อิมํ อนฺโตวสฺสํ ตโย มาเส น นิปฺชฺชิสฺสามิ’ ติ เต มาณสํ
 พหุํ; ตสฺมา จกฺขุณี เต นสฺสนฺตุ วา ภิชฺชนฺตุ วา, พุทฺธสาสนเมว ชาเวหิ,
 มา จกฺขุณี”ติ ภูตกาเย โอวทฺนฺโต อีมา คาถา อภาสิ

“จกฺขุณี หายนฺตุ มมายิตานิ,
 โสทานิ หายนฺตุ, ตเถว เทโห;
 สพุพฺพปีทํ หายตุ เทหนิสฺสิตํ,
 ก็การณฺา ปาลิต ตวํ ปมฺชฺชสิ.

จกฺขุณี ชีรนฺตุ มมายิตานิ,
 โสทานิ ชีรนฺตุ, ตเถว กาโย;
 สพุพฺพปีทํ ชีรตุ กายนิสฺสิตํ,
 ก็การณฺา ปาลิต ตวํ ปมฺชฺชสิ.

จกฺขุณี ภิชฺชนฺตุ มมายิตานิ,
 โสทานิ ภิชฺชนฺตุ, ตเถว รูป;
 สพุพฺพปีทํ ภิชฺชนฺตุ รูปนิสฺสิตํ,
 ก็การณฺา ปาลิต ตวํ ปมฺชฺชสิ”ติ.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๘๔. เอวํ ตีหิ คาถาหิ อตฺตโน โอวาทํ ทตฺวา นิสินฺนโก ว นตฺตุมมํ กตฺวา คามํ
ปิณฑาย ปาวิสิ.

.....
.....
.....

๘๕. เวชฺไซ ตํ ทิสฺวา “กึ ฆนฺเต นตฺตุมมํ กตฺนํ”ติ ปุจฺฉิ.

.....
.....
.....

๘๖. “อาม อุปาสกา”ติ.

.....
.....

๘๗. “กึทิสํ ฆนฺเต”ติ.

.....
.....

๘๘. “รฺชเตว อุปาสกา”ติ.

.....
.....

๘๙. “นีสิตฺตฺวา โว ฆนฺเต นตฺตุมมํ กตํ, นิปชฺชิตฺวา”ติ.

.....
.....
.....

๙๐. เถโร ตฺถุหิ อโหสิ; ปุณฺปนํ ปุจฺฉิตฺปิ, น กิณฺฉิ กเถสิ.

.....
.....
.....

๙๑. อถ นํ เวชฺโช “ภนฺเต ตุมฺहे สປฺปายํ น กโรถ, อชฺช ปฏฺฐาย ‘อสุเกน เม
เตลํ ปกฺกนฺฺติ มา วทิตถ, อหฺมปี ‘มยา โว เตลํ ปกฺกนฺฺติ น วกฺขามิ”ติ อห.

.....
.....
.....
.....

๙๒. โส เวชฺเชน ปจฺจกฺขาโต วิหารํ คนฺตฺวา “เวชฺเชนาปี ปจฺจกฺขาโตสิ, อิริยาปถํ
มา วิสฺสชฺชติ สมณฺาติ (จินฺเตตฺวา),

“ปฏฺิภฺชิตฺโต ติกิฉฺฉาย เวชฺเชนาสิ วิวชฺชิตฺโต
นียโต มจฺจฺราชฺสส, ก็ ปาลิต ปมชฺชสี”ติ

อิมาย คาถาย อตฺตานํ โอบาทิตฺวา สมณฺธมฺมํ อกาลิ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๙๓. อถสฺส มชฺฌิมยาเม อติกฺกนฺฺตมตฺเต, อปฺพุพฺพํ อจฺริมํ อกฺขีนิ เจว กิเลสา จ
ปภิชฺชิสฺสุ.

.....
.....
.....
.....

๙๔. โส สุกฺขวิปัสสโก อรหา หุตฺวา คพฺภํ ปวิสิตฺวา นิสีหิ.

.....

๙๕. ภิกฺขุ ภิกฺษาจารเวลาย คนฺตฺวา “ภิกฺษาจารกาโล ฆนฺเต”ติ อาหํสุ.

.....

๙๖. “กาโล อาวุโส”ติ.

.....

๙๗. “อาม ฆนฺเต”ติ.

.....

๙๘. “เตน หิ คจฺจนฺตา”ติ.

.....

๙๙. “ตุมฺเห ปน ฆนฺเต”ติ.

.....

๑๐๐. “อกฺขิณี เม อาวุโส ปรีหีนานี”ติ.

.....

๑๐๑. เต ตสฺส อกฺขิณี โอลฺลเกตฺวา อสฺสุปฺนฺนเนตฺตา หุตฺวา “ฆนฺเต มา จินฺตยิตฺถ,
 มยํ โว ปฏฺิซฺคฺคิสุสฺสามา”ติ เถรํ อสฺสาเสตฺวา กตฺตพฺพยฺตฺตํ วัตฺตปฏฺิวัตฺตํ กตฺวา
 คามํ ปวิสฺสุ.

.....

๑๐๒. มนุสฺสา เถรํ อทิสฺวา “ภนฺเต อมฺหากํ อโย โภ กุหิณฺ”ติ ปุจฺจิตฺวา ตํ ปวตฺตี
สุตฺวา ยาคูํ เปเสตฺวา สยํ ปิณฑฺปาตํ อาทาย คณฺตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา
ปาทมฺมุเล ปวณฺณมานา โรทิตฺวา “มยํ ภนฺเต โว ปณฺฑิตฺตฺสสาม, ตุมฺहे มา
จินฺตยิตฺถา”ติ สมฺมสุสาเสตฺวา ปกุกมฺมึสุ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๑๐๓. ตโต ปฏฺจาย นิพทฺธํ ยาคุภตฺตํ วิหารเมว เปเสนฺติ.

.....
.....

๑๐๔. เถโรปี อิตเร สฺมจฺฉิกฺขุ นรินฺตรํ โอบาทิ.

.....
.....

๑๐๕. เต ตสฺโสวาทะ จตฺวา, อุปกุกฏฺจาย ปวารณาย, สพฺเพว สห ปณฺฑิตฺตํ ปาปฺถึสุ.

.....
.....
.....

๑๐๖. วุฑฺฒสฺสา จ ปน สตฺถารํ ทฏฺฐกามา หุตฺวา เถรํ อาหึสุ “ภนฺเต สตฺถารํ
ทฏฺฐกามมฺหา”ติ.

.....
.....
.....

๑๐๗. เถโร เตสํ วจันํ สุตฺวา จินฺตฺสึ “อหํ ทุพฺพโล, อนฺตรามคฺเค จ อมนุสฺสปรึคฺคหิตา
อฏฺฐวี อตฺถิ, มยิ เอเตหิ สทฺธิ คจฺจนฺเต, สทฺเพ กิลมิสฺสนฺติ, ภิกฺขุปี ลภิตุํ น
สภฺขิสฺสนฺติ, อิมํ ปุเรตรเมว เปเสสฺสามิ”ติ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๑๐๘. อถ เน อาห “อาวุโส ตุมฺहे ปุโรโต คจฺจนฺตา”ติ.

.....
.....
.....

๑๐๙. “ตุมฺहे ปน ภาณฺเต”ติ.

.....
.....
.....

๑๑๐. “อหํ ทุพฺพโล, อนฺตรามคฺเค จ อมนุสฺสปรึคฺคหิตา อฏฺฐวี อตฺถิ, มยิ ตุมฺहेหิ
สทฺธิ คจฺจนฺเต, สทฺเพ กิลมิสฺสถ, ตุมฺहे ปุโรโต คจฺจนฺตา”ติ.

.....
.....
.....
.....

๑๑๑. “มา ภาณฺเต เอวํ กริตฺถ, มยํ ตุมฺहेหิ สทฺธิเยว คมิสฺสามา”ติ.

.....
.....
.....

๑๑๒. “มา โว อาวุโส เอวံ รุจฺจิตฺต, เอวံ สนฺเต มยฺหํ อผาสุกํ ภวิสฺสติ, มยฺหํ กนิฏฺโจ
ตุมฺเห ทิสฺวา ปุจฺฉิสฺสติ, อถสฺส มม จกฺขุณฺํ ปริหีนฺภาวํ อโรเจยฺยาถ, โส มยฺหํ
สนฺติกํ กณฺจิทฺเวว ปหิณฺนิสฺสติ, เตน สทุทฺธี อากจฺฉิสฺสามิ, ตุมฺเห มม วจเนน
ทสฺพลญฺจ อสฺสิติมหาเถเร จ วนฺทถา”ติ เต อุกฺโขเชติ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๑๑๓. เต เถรํ ขมาเปตฺวา อนฺโตคามํ ปวิสฺสุ.

.....
.....

๑๑๔. มนุสฺสา เต ทิสฺวา นิสฺสาเปตฺวา ภิกฺขุํ ทตฺวา “กึ ฆนฺเต อยฺยานํ คมนกาโร
ปญฺญาตึ”ติ.

.....
.....
.....

๑๑๕. “อาม อฺปาสกา, สตุถารํ ทฏฺฐกามมฺหา”ติ.

.....
.....
.....

๑๑๖. เต ปฺนปฺปฺนํ ยาจิตฺวา เตสํ คมฺนณฺทเมว ฅตฺวา อนฺคฺนตฺวา ปริเทวิตฺวา
นินฺวตฺตึสฺสุ.

.....
.....
.....

๑๑๗. เตปิ อนุப்புเพน เขตวณฺ्ह คณฺตุวา สตุถารณฺจ อสีติมหาเถเร จ เถรสฺส วจเนน
วณฺ्हิตฺวา ปุณฺ्हิวเส, ยตุถ เถรสฺส กณฺ्हุจ วสติ, ตํ วีถิ ปิณฺ्हาย ปวิสีสุ.

.....
.....
.....

๑๑๘. กุณฺ्हมฺพิโก เต สณฺ्हชานิตฺวา นิสีทาเปตฺวา กตปฏิสณฺ्हธาโร “ภาตีกตฺเถโร เม
ภนฺเต กุณฺ्हินฺ”ติ ปุจฺฉิ.

.....
.....
.....

๑๑๙. อถสฺส เต ตํ ปวตฺตี อาโรเจสุ.

.....
.....

๑๒๐. โส ตํ สุตฺวาว เตสํ ปาหฺมุเล ปวณฺ्हณฺโต โรทิตฺวา ปุจฺฉิ “อิทานิ ภนฺเต กี
กตพฺพนฺ”ติ.

.....
.....
.....

๑๒๑. “เถโร อิโต กสฺสจฺจิ คมนฺ्ह ปจฺจาสีสฺสติ, คตกาเล เตน สหฺฐิ อากมฺิสฺสติ”ติ.

.....
.....
.....

๑๒๒. “อัยฺ เม ภนฺเต ภาตึเนยฺโย ปาลิโต นาม, เอตํ เปเสถา”ติ.

.....
.....
.....

๑๒๓. “เอวํ เปเสตุํ น สกุกา, มคฺเค परिปนฺโน อตฺถิ, ตํ ปพฺพาเชตฺวา เปเสตุํ
วฏฺฏตี”ติ.

.....
.....
.....

๑๒๔. “เอวํ กตฺวา เปเสถ ภาฺนเต”ติ.

.....
.....

๑๒๕. อถ นํ ปพฺพาเชตฺวา อทฺธมฺมาสตฺตํ ปตฺตจิวรรคฺคหณาทินิ สิกฺขาเปตฺวา มคฺคํ
อาจิกฺขิตฺวา ปหิณฺสีสุ.

.....
.....
.....

๑๒๖. โส อนุปฺพุเพน ตํ คามํ ปตฺวา คามทฺวารเ เอกํ มหฺลลกํ ทิสฺวา “อิมํ คามํ
นิสฺสาย โกจิ อารญฺญโก วิหาโร อตฺถิ”ติ ปฺจุฉิ.

.....
.....
.....
.....

๑๒๗. “อตฺถิ ภาฺนเต”ติ.

.....
.....

๑๒๘. “โก ตตฺถ วสตี”ติ.

.....
.....

๑๒๙. “ปาลิตตฺเถโร นาม ภาฺนเต”ติ.

.....
.....

๑๓๐. “มคฺคํ เม อาจิกฺขธา”ติ.

.....
.....

๑๓๑. “โกสิ ตูวํ ภนฺเต”ติ.

.....
.....

๑๓๒. “เถรสฺส ภาคินฺยโยมฺหิ”ติ.

.....
.....

๑๓๓. อถ นํ คเหตฺวา วิหารํ เนสิ.

.....
.....

๑๓๔. โส เถรํ วนฺทิตฺวา อหฺมมาสมตฺตํ วัตตปฏฺิวตฺตํ กตฺวา เถรํ สมนฺมา ปฏฺิชคฺคิตฺวา
“ภนฺเต มาตฺลกุฏฺุมพฺโโก เม ตุมฺหากํ อาคมํ ปจฺจาสิสฺสติ, เอถ, คจฺจมา”ติ
อาห.

.....
.....
.....
.....

๑๓๕. “เตน หิ อิมํ เม ยญฺจิกฺโกฏฺฐิ คณฺหาหิ”ติ.

.....
.....
.....

๑๓๖. โส ยญฺจิกฺโกฏฺฐิ คเหตฺวา เถเรน สทฺธี อนฺโตคามํ ปาวิสฺสิ.

.....
.....
.....

๑๓๗. มนุสสุสา เถร์ นิสีทาเปตฺวา “กั ภานฺเต คมนากาโร โว ปญฺญาตึ”ติ ปุจฺจิสฺสุ.

.....
.....
.....

๑๓๘. “อาม อุปาสกา, คนฺตฺวา สตฺถารั วนฺทิสฺสามิ”ติ.

.....
.....
.....

๑๓๙. เต นานปฺปกาเรน ยาจิตฺวา อลภนฺตา เถร์ อุกฺโขเชนฺตา อุปุทฺตปถํ คนฺตฺวา
โรทิตฺวา นิวตฺตึสฺสุ.

.....
.....
.....

๑๔๐. สามเณโร เถร์ ยญฺจิกฺโกภฺยิยา อาทาย คจฺจนฺโต อนฺตรามคฺเค อฏฺฐวิยํ สงฺกฏฺฐจฺนคฺรั
นาม เถเรน อุปฺนิสฺสาย วุตฺถปฺพุพฺพคามํ สมฺปาปฺถนิ.

.....
.....
.....
.....

๑๔๑. โส ตโต นิกฺขมิตฺวา อรณฺเณ คีตํ คายิตฺวา ทารุณิ อุกฺุทฺทรนฺตฺยิยา เอกิสฺสา
อิตฺถิยา คีตสทฺทํ สุตฺวา สเร นิมิตฺตํ คณฺหิ.

.....
.....
.....
.....

๑๔๒. อิตถีสทโท วย หิ อญโณ สทโท ปุริสานัน สกกลสิริวั ผริตฺวา จาตุํ สมตฺโถ นาม
นตฺถิ.

.....
.....
.....

๑๔๓. เตเนาห ภคฺวา “นาหํ ภิกฺขเว อญญํ เอกสทฺทมปิ สมนุปลฺลสํมิ, ยํ เอวํ ปุริสฺสฺส
จิตฺตํ ปฺริยาทาย ติฏฺฐจฺติ; ยถฺยิทํ ภิกฺขเว อิตถีสทฺโท”ติ.

.....
.....
.....

๑๔๔. สามณฺโรวโร ตตฺถ นิมิตฺตํ คเหตุวา ยญฺจิกโกฏฺฐี วิสฺสชฺเชตฺวา “ติฏฺฐจฺถ ตาว ภนฺเต,
กิจจํ เม อตฺถิ”ติ ตสฺสา สนฺตํกํ คโต.

.....
.....
.....

๑๔๕. สํ ทํ ทิสฺวา ตฺถุหิ อโหสิ.

.....
.....

๑๔๖. โส ตาย สทฺธี สึลวิปตฺตี ปาปฺณิ.

.....
.....

๑๔๗. เถโร จินฺเตสิ “อิทาเนว เอโก คีตสทฺโท สฺยิตฺถ, โส จ โข อิตฺถิยา, สามณฺโรวโร
จิริยติ, โส สึลวิปตฺตี ปตฺโต ภวิสฺสตี”ติ.

.....
.....
.....

๑๔๘. โสปี อตตโน กิจจํ นิฏฐาเปตฺวา อากนฺตฺวา “คจฺฉาม ฆนฺเต”ติ อาท.

.....
.....
.....

๑๔๙. อถ นํ เถโร ปุจฺฉิ “ปาโป ชาโตสิ สามเณรา”ติ.

.....
.....

๑๕๐. โส ตฺถุเหิ หุตฺวา เถเรน ปฺนปฺนํ ปุฏฺโฐปี น กิณฺฉิ กเถสิ.

.....
.....

๑๕๑. อถ นํ เถโร อาท “ตาทิเสน ปาเปน มม ยญฺฉิโกฏฺฐิคุคฺคหณกิจจํ นตฺถิ”ติ.

.....
.....
.....

๑๕๒. โส สํเวคปฺปตฺโต กาสายานิ อปเนตฺวา คิหิณฺยาเมน ปริทิตฺวา “ฆนฺเต อหํ
ปฺพุเพ สามเณโร, อิทานิ ปนฺมุหิ คิหิ ชาโต, ปพฺพชนฺโตปิจาหํ น สทฺธาย
ปพฺพชิตฺโต, มคฺคปฺริปฺนฺถภเยน ปพฺพชิตฺโต; เอถ คจฺฉามา”ติ อาท.

.....
.....
.....
.....
.....

๑๕๓. “อาวุโส คิหิปาโปปี สมณปาโปปี ปาโปเยว; ตูว์ สมณภาเว จตุวาปี สีลมตุดัง
ปุเรตุํ นาสกฺขิ; คิหิ หุตฺวา กิณฺนาม กลฺยาณํ กริสฺสสิ; ตาทิเสน ปาเปเน มม
ยฺยจฺจิกฺกฺกคฺคฺคหณกิจจํ นตฺถิ”ติ อาห.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

๑๕๔. “ภนฺเต อมนุสฺสุปฺพุโต มคฺโค, ตุมฺहे จ อนฺธา, กถํ อิท วสิสฺสธา”ติ.

.....
.....
.....

๑๕๕. อถ นํ เถโร “อาวุโส ตูว์ มา เอวํ จินฺตยิ, อิทฺเว เม นิปชฺชิตฺวา มรณตฺสสาปี
อปฺราปรํ ปวณฺเณนตฺสสาปี, ตยา สทฺธี คมนํ นาม นตฺถิ”ติ วตฺวา อีมา คาถา
อภาสิ

“หนฺทาหํ หตฺจกฺขุสฺมิ กนฺตารทฺธานมาคโต,
สยมาโน น คจฺจามิ; นตฺถิ พาเล สหายตา.
หนฺทาหํ หตฺจกฺขุสฺมิ กนฺตารทฺธานมาคโต,
มริสฺสามิ, โน คมิสฺสามิ; นตฺถิ พาเล สหายตา”ติ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๑๕๖. ตั้ สุตฺวา อิตโร สัเวคชาโต “ภาริยั วต เม สาหสิกั อนนุจจวิกั กมมึ กตนุ”ติ
พาหา ปคคยห กนฺทนุโต วนสณฺฑํ ปกฺขนุทิตฺวา ตถา ปกฺกนุโต ว อโหสิ.

.....
.....
.....
.....
.....

๑๕๗. เถรสฺสาปิ สีลเตเชน สฺกฺกจิโยชนายามั ปณฺณาสโยชนวิตถตฺตํ ปณฺณรสรโยชนพหุลั
ชยสฺสมนปฺปผวณฺณํ นิสีทฺนุฏฺฐรหฺนกาเลสฺส โอนมฺนุณฺมนปกตีกั สกฺกสฺส เทวราชสฺส
ปณฺฑกฺกมฺพลสิลาสนั อฺุณฺหาการั ทสฺเสสิ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๑๕๘. สกฺโก “โก นุ โข มั จานา จาเวตฺถกาโม”ติ โอลเณโต ทิพฺเพน จกฺขุณา เถรั
อทุทส.

.....
.....
.....
.....

๑๕๙. เตเนาหุ โปราณา

“สหสฺสเนตฺโต เทวินฺโท	ทิวพฺพจกฺขุํ วิโสชฺย;
‘ปาปครหิ อัย ปาโล	อาชีวํ ปริโสชฺย’
สหสฺสเนตฺโต เทวินฺโท	ทิวพฺพจกฺขุํ วิโสชฺย
‘ธมฺมครุโก อัย ปาโล	นินฺนุโน สาสเน รโต”ติ.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๑๖๐. อถสฺส เอตทโหสิ “สจฺหา อเวรฺอุปสฺส ปาปครหิโน ธมฺมครุกสฺส อยฺยสฺส สนฺติกัณฺฑนํ คมิสฺสามิ, มุฑฺธา เม สตฺตธา ฝลฺเยย; คมิสฺสามิ ตสฺส สนฺติกนฺ”ติ.

.....

.....

.....

.....

.....

๑๖๑. ตโต

สหสฺสเนตฺโต เทวินฺโท	เทวเรชฺชสิริชโร
ตํขณฺเณ อาคนฺตุวาน	จกฺขุปาละ อูปาคมิ.

อุปกนฺตุวา จ ปน เถรสฺส อวิฑฺฐเร ปทสฺสทํ อกาสิ.

.....

.....

.....

.....

.....

๑๖๒. อถ นํ เถโร ปุจฺฉิ “โก เอโส”ติ.

.....
.....

๑๖๓. “อหํ ฆนฺเต อทุริโก”ติ.

.....
.....

๑๖๔. “กุหิ ยาสิ อุปาสภา”ติ.

.....
.....

๑๖๕. “สาวตถิยํ ฆนฺเต”ติ.

.....
.....

๑๖๖. “ยาหิ อาวุโส”ติ.

.....
.....

๑๖๗. “อโย ปน ฆนฺเต กุหิ คมิสฺสตี”ติ.

.....
.....

๑๖๘. “อหฺมปี ตตฺถเวว คมิสฺสามี”ติ.

.....
.....

๑๖๙. “เตน หิ เอกโต ว คจฺจาม ฆนฺเต”ติ.

.....
.....

๑๗๐. “อหํ อาวุโส ทุพฺพโล, มยา สหฺริ คจฺจนฺตสฺส ทว ปปญฺโจ ภวิสฺสตี”ติ.

.....
.....
.....

๑๗๑. “มยหํ อจฺจายิกํ นตฺถิ; อหฺมปิ อยฺเยน สทฺธิ คจฺจนฺโต ทสฺสุ ปุณฺณกิริยาวัตถุสฺสุ
เอกํ ลภิสฺสามิ; เอกโต ว คจฺฉาม ฆนฺเต”ติ.

.....
.....
.....
.....

๑๗๒. เถโร “เอโส สปรุโรโส ภวิสฺสตี”ติ จินฺเตตฺตวา “เตน หิ ยญฺจิโกฏฺฐิ คณฺห อุปาสกา”ติ
อาห.

.....
.....
.....

๑๗๓. สกฺโก ตถา กตฺวา ปถวี สงฺฆิปนฺโต สายณฺหสมเย เขตฺวานํ สมฺปาเปสิ.

.....
.....
.....

๑๗๔. เถโร สงฺฆปนฺวาทิสฺสเท สุตฺวา “กตฺเถโส สทฺโท”ติ ปุจฺฉิ.

.....
.....
.....

๑๗๕. “สาวตฺถิยํ ฆนฺเต”ติ.

.....
.....
.....

๑๗๖. “มยํ คมนฺกาเล จิเรน คมิฺมหา”ติ.

.....
.....
.....

๑๗๗. “อหํ อุชฺฐมคฺคํ ชานามิ ฆนฺเต”ติ.

.....
.....

๑๗๘. ตสมึ ขณ เถโร “นาย มนุสโส, เทวดา ภวิสสตี”ติ สลลกุเขสิ.

.....
.....
.....

๑๗๙. (เตนาคู โปราณ)

สหสเสนโต เทวินโท เทวราชสิริโร;
สงขิปิตวาน ตม คคัม ขิปป สวตถิมาคมิ.

.....
.....
.....
.....

๑๘๐. โส เถรสเสวตถาย กนิฏจกุกุมพิเกน การิตม ปณณสาลม เนตวา ผลเก นิสีทาเปตวา
ปียสหายวณณน ตสส สนตีกัม คนตวา “สมม จุลลปาลา”ติ ปกุโกสิ.

.....
.....
.....
.....

๑๘๑. “กั สมมา”ติ.

.....
.....

๑๘๒. “เถรสส อากตภาวัม ชานาสี”ติ.

.....
.....

๑๘๓. “น ชานามิ, กั ปน เถโร อากโต”ติ.

.....
.....

๑๘๔. “อาม สมม, อิทานาหํ วิหารํ คนฺตฺวา เถรํ ตยา การิตปณฺณสาลาญํ นิสินฺนํ
ทิสฺวา อาคโตมฺหี”ติ วตฺวา ปกฺกามิ.

.....
.....
.....

๑๘๕. กุญฺมพิโกปี วิหารํ คนฺตฺวา เถรํ ทิสฺวา ปาทมฺมฺเล ปวณฺณฺเณโต โรทิตฺวา “อิหํ
ทิสฺวา อหํ ฆนฺเต ตุมฺหากํ ปพฺพชิตฺตํ นาทาสินฺ”ติอาทีนํ วตฺวา เทว ทาสทาเรก
ภุชิสฺเส กตฺวา เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชาเชตฺวา “อนฺโตคามโต ยาคุกฺกตฺตาทีนํ
อาหริตฺวา เถรํ อุปฺภฺจฺหา”ติ ปฏฺฐิปาเทสิ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

๑๘๖. สามเณฺรา วตฺตปฏฺฐิตฺตํ กตฺวา เถรํ อุปฺภฺจฺหีสฺสุ.

.....
.....

๑๘๗. อเถกทิวสํ ทิสาวาสีโน ภิกฺขุ “สตฺถารํ ปสฺสิสฺสามา”ติ เชตวนํ อาคนฺตฺวา สตฺถารํ
วนฺทิตฺวา อสฺตีตฺมหาเถเร ทิสฺวา วิหารจาริกํ จรฺนฺตา จกฺขุपालตฺเถรสฺส วสนฺนฺจฺจํ
ปตฺวา “อิทมปี ปสฺสิสฺสามา”ติ สายํ ตทภิกฺขฺวา อเหสฺสุ.

.....
.....
.....
.....
.....

๑๘๘. ตสฺมี ขณ มหาเมโฆ อุฏฺฐหิ.

.....
.....

๑๘๙. เต "อิทานิ สายณฺจ, เมโฆ จ อุฏฺฐจิตฺ, ปาโตว อาคนฺตฺวา ปสฺสิสฺสามา"ติ
นิวตฺตีสฺสุ.

.....
.....
.....
.....

๑๙๐. เทโว ปจฺมยาเม วสฺสิตฺวา มชฺฌิมยาเม วิคโต.

.....
.....

๑๙๑. เถโร อารทฺหวิริโย อัจฉินฺนจฺงกมโน; ตสฺมา ปจฺฉิมยาเม จฺงกมนํ โอตฺริ.

.....
.....
.....

๑๙๒. ตทา จ ปน นวฺวุฏฺฐาย ภูมียา พหุ อินฺทโคปกา อุฏฺฐหีสฺสุ.

.....
.....
.....

๑๙๓. เต, เถเร จฺงกมฺนฺเต, เยภฺยุเยน วิปชฺชีสฺสุ.

.....
.....

๑๙๔. อนฺเตวาลิกา เถรสฺส จฺงกมฺนฺภูจฺฉานํ กาลสฺเสว น สมนฺชฺชีสฺสุ.

.....
.....
.....

๑๙๕. อิตเร ภิกขุ “เถรสฺส วสนฺณจําฬํ ปสฺสิสฺสํมา”ติ อากนฺตฺวา จงฺกมเน มตฺตปาณเก
ทิสฺวา “โก อิมสฺมึ จงฺกมตี”ติ ปุจฺจิสฺส.

.....
.....
.....

๑๙๖. “อมุหํ อฺปชฺฌาโย ฆนฺเต”ติ.

.....
.....

๑๙๗. เต อฺชฺฌายีสุ “ปสฺสํถาวุโส สมณฺสฺส กมฺมํ, สจฺกชฺคาเล นิชฺชิตฺวา นิชฺชายนฺโต
ภิกฺขุ อกตฺวา อิทานิ จกฺขุวิกฺลกาลे ‘จงฺกมามี’ติ เอตฺตเก ปาณเ มาเรสิ; ‘อตุถํ
กริสฺสามี’ติ อนตุถํ อกรี”ติ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

๑๙๘. อถ เต คนฺตฺวา ตถาคตฺตสฺส อารุเจสุํ “ฆนฺเต จกฺขุपालตฺเถโร ‘จงฺกมามี’ติ พหุ
ปาณเก มาเรสิ”ติ.

.....
.....
.....

๑๙๙. “กึ ปน โส ตุมฺเหหิ มาเรนฺโต ทิฏฺฐโจะ”ติ.

.....
.....

๒๐๐. “น ทิฏฐโจ ภนฺเต”ติ.

.....
.....
.....

๒๐๑. “ยถเว ตุมฺเห ตํ น ปสฺสถ; ตถเว โสปี เต ปาณ น ปสฺสติ, ขีณาสวานํ
มรณเจตนา นาม นตฺถิ ภิกฺขเว”ติ.

.....
.....
.....
.....

๒๐๒. “ภนฺเต อรหตฺตสฺส อุปนึสฺสเย สติ, กสฺมา อนฺโธ ชาโต”ติ.

.....
.....
.....

๒๐๓. “อตฺตนา กตกมฺวเสน ภิกฺขเว”ติ.

.....
.....
.....

๒๐๔. “กึ ปน ภนฺเต เตน กตฺน”ติ.

.....
.....
.....

๒๐๕. “เตน หิ ภิกฺขเว สุณฺหาถ:

.....
.....
.....

๒๐๖. อตีเต พาราณสิยํ พาราณสีราชา รชชํ กาเรนฺเต, เอโก เวชฺโช คามนิกเมสุ
จริตฺวา เวชชกมฺมํ กโรนฺโต เอกํ จกฺขุทฺทพฺพลํ อิตฺถิํ ทิสฺวา ปุจฺฉิ “กิ เต
อผาสฺกนฺ”ติ.

.....
.....
.....
.....
.....

๒๐๗. “อกุชฺชิ น ปสฺสามิ”ติ.

.....
.....

๒๐๘. “เภสชฺชํ เต ภวิสฺสามิ”ติ.

.....
.....

๒๐๙. “กโรหิ สามิ”ติ.

.....
.....

๒๑๐. “กิ เม ทสฺสสิ”ติ.

.....
.....

๒๑๑. “สเจ เม อกุชฺชิ น ปากติกา น กาทุํ สกฺขิสฺสสิ, อหํ เต สหุชฺชิ ปุตฺตตีตาหิ ทาสี
ภวิสฺสามิ”ติ.

.....
.....
.....

๒๑๒. โส “สาธฺวุ”ติ เภสชฺชํ สวิทฺธิ.

.....
.....

๒๑๓. เอกภสขุเชเนว อภิณี ปากติกานิ อหะสุ.

.....
.....

๒๑๔. สา จินฺตลสิ “อหิ เอตลล ‘สปลุตตีตา ทาลี ภวิสลามี’ติ ปฎิขานี, น โข ปน มํ
สณฺهن สมุทาจริสฺสติ, วญฺเจสสลามี นน”ติ.

.....
.....
.....

๒๑๕. สา เวชเชนาคนฺตวา “กัทิสํ ภทฺเท”ติ ปุฎฺฐา, “ปุพฺเพ เม อภิณี โถกํ รุชฺชิสฺสุ,
อิทานิ ปน อติเรกตรํ รุชฺชนฺตี”ติ อาห.

.....
.....
.....

๒๑๖. เวชฺโช “อัย มํ วญฺเจตฺวา กิณฺจิ อทาทุกามา, น เม เอตาย ทินฺนภตฺติยา อตุโถ,
อิทานิ ตํ อนนฺทํ ภวิสลามี”ติ จินฺตเตตฺวา เกหํ คนฺตวา ภริยาย ตมตฺถํ อัจฺจิกฺขิ.

.....
.....
.....

๒๑๗. สา ตฺถนฺทึ อโหสิ.

.....
.....

๒๑๘. โส เอกํ ภสขุขํ โยเชตฺวา ตสฺสา สนฺตีกํ คนฺตวา “ภทฺเท อิมํ ภสขุขํ
อณฺชาหิ”ติ อณฺชาเปสิ.

.....
.....
.....

๒๑๙. เทว อภิณีนิ ที่ปัสชา วีย วิชฌายีสุ.

.....
.....

๒๒๐. โส เวชโช จกฺขุปาโล อโหสิ.

.....
.....

๒๒๑. “ภิกฺขเว ตทา มม ปุตุเตน กตกมฺมํ ปจฺจโต ปจฺจโต อนุพนฺธิ, ปาปกมฺมํ หินาเมตํ ฐูริ วหโต พลิวททสฺส ปทํ จกฺกํ วีย อนุคจฺจตี”ติ อิทํ วตฺถุํ กเถตุวา อนุสนฺธิ ฆเฏตุวา ปติฏฺฐจาปิตมตฺตีกํ สาสนํ ราชมุทฺทาย ลณฺณนโต วีย ฐมฺมราชา อิมํ คาถมาห

“มโนปุพฺพงคมา ฐมฺมา มโนเสฏฺฐจา มโนมยา;
มณฺสา เจ ปทฺฐุเจน ภาสตี วา กโรตี วา,
ตโต นํ ทุกฺขมฺนเวติ จกฺกํ ว วหโต ปทน”ติ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๒๒๒. ตตฺถ “มโน”ติ กามาวจรกุสลาทีเกทํ สพฺพมฺปิ จตฺตุมิกจิตฺตํ.

.....
.....
.....
.....

๒๒๓. อิมสฺมี ปน ปเท ตทา ตสฺส เวชฺชสฺส อุปฺปนฺนจิตฺตวเสน นียมียมานํ
วตฺถาปียมานํ ปริจฺฉิชฺชมานํ, โทมนสฺสสทคตํ ปฏฺิหมสมฺปยุตฺตํ จิตฺตเมว ลพฺภติ.

.....
.....
.....
.....
.....

๒๒๔. ปุพฺพกฺมาติ: เตน ปจฺมคามินา หุตฺวา สมฺนฺนาคตา.

.....
.....
.....

๒๒๕. ฐมฺมาติ: คุณฺเทสนาปริยตฺตินิสฺสตฺตนิชฺชิววเสน จตฺตารโ ฐมฺมา นาม.

.....
.....
.....

๒๒๖. เตสุ

“น หิ ฐมฺโม อฐมฺโม จ อุกฺโก สมฺวิปาภิโน;
อฐมฺโม นิริยํ เหนติ ฐมฺโม ปาเปติ สุกฺคตฺตินุ”ติ

อัยํ คุณฺฐมฺโม นาม.

.....
.....
.....
.....

๒๒๗. “ฐมฺมํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ อาทิกฺลยาณนุ”ติ อัยํ เทสนาฐมฺโม นาม.

.....
.....
.....

๒๒๘. “อิธ ปน ภิกขเว เอกจเจ กุลปุตตา ฆมมํ ปริยาปุณฺณติ สุตฺตํ เคยฺยนฺ”ติ
อัยํ ปริยตฺติฆมฺโม นาม.

.....
.....
.....
.....

๒๒๙. “ตสฺมี โข ปน สมเย ฆมฺมา โหนฺติ, ขนฺธา โหนฺตี”ติ อัยํ นิสฺสตฺตฆมฺโม นาม.

.....
.....
.....
.....

๒๓๐. นิชฺชีวฆมฺโมติปิ เอสฺว นโย.

.....
.....

๒๓๑. เตสฺ อิมสฺมี จาเน นิสฺสตฺตนิชฺชีวฆมฺโม อธิปฺเปโต.

.....
.....
.....

๒๓๒. โส อตฺถโต ตโย อรูปิโน ขนฺธา “เวทนาภฺขนฺโห สญฺญาภฺขนฺโห สงฺขาราภฺขนฺโห”ติ.

.....
.....
.....
.....
.....

๒๓๓. เอเต หิ, มโน ปุพฺพคฺโม เอเตสนฺติ มโนปุพฺพคฺมา นาม.

.....
.....
.....

๒๓๔. กถั ปเนตเทหิ สหุธี เอภวตถุโก เอภารมมโณ อปุพฺพ อจริมฺ อเอกฺขณ
อุปปชฺชมานโน มโน ปุพฺพงคโม นาม โหตีติ.

.....
.....
.....
.....

๒๓๕. อุปฺปาทปฺปจฺจยตฺถณ.

.....
.....

๒๓๖. ยถา หิ พหุสุ เอภโต คามฆาตาทิกมฺมานิ กโรนฺเตสุ “โก เตสํ ปุพฺพงคโม”ติ
วฺจฺจเต, โย เตสํ ปจฺจโย โหติ, ยํ นิสฺสาย เต ตํ กมฺมํ กโรนฺติ; โส ทตฺโต วา
มิตฺโต วา เตสํ ปุพฺพงคโมติ วฺจฺจติ; เอวํ สมปทมิทํ เวทิตพฺพํ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

๒๓๗. อิติ อุปฺปาทปฺปจฺจยตฺถณ มโน ปุพฺพงคโม เอเตสนฺติ มโนปุพฺพงคมา.

.....
.....
.....

๒๓๘. น หิ เต, มเน อนฺุปปชฺชนฺเต, อุปฺปชฺชิตฺุ สกโกนฺติ. มโน ปน, เอภจฺเจสุ
เจตสิเกสุ อนฺุปปชฺชนฺเตสุปิ, อุปฺปชฺชติเยว.

.....
.....
.....
.....

๒๓๙. อธิปติวเสน ปน มโน เสฏโจ เอเตสนติ มโนเสฏจา.

.....
.....
.....
.....

๒๔๐. ยถา หิ โจราทีน โจรเขฏจกาทโย อธิปติโน เสฏจา; ตถา เตสมปิ มโนติ มโนเสฏจา.

.....
.....
.....
.....
.....

๒๔๑. ยถา ปน ทารุอาทีหิ นิปฺพนฺหานิ ตานิ ตานิ ภณฺทานิ ทารุมายาทีหิ นาม โหนฺติ; ตถา เอเตปิ มนโต นิปฺพนฺตตฺตา มโนมยา นาม.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

๒๔๒. ปทุฏฺเฐนาติ: อาคนฺตุเกหิ อภิขณาทีหิ โทเสหิ ปทุฏฺเฐน.

.....
.....
.....
.....

๒๔๓. ปกติมโน หิ ภาวฺจจิตฺตํ.

.....
.....

๒๔๔. ตํ อปฺปทฺถจฺฉํ, ยถา หิ ปสนฺนํ อุกกํ อาคนฺตฺเกหิ นีลาทีหิ อุกฺกิลิฏฺฐจฺฉํ นีโลทกาภิเกหํ
โหติ, น จ นวํ อุกกํ นาปิ ปุริมํ ปสนฺนอุทกเมว; ตถา ตมฺปิ อาคนฺตฺเกหิ
อภิขฺฌมาทีหิ โทเสหิ ปทฺถจฺฉํ โหติ, น จ นวํ จิตฺตํ, นาปิ ปุริมํ ภาวฺจจิตฺตเมว.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

๒๔๕. เตนาห ภควา “ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ. ตถจ โข อาคนฺตฺเกหิ อุกฺกิลิเสหิ
อุกฺกิลิฏฺฐจฺฉน”ติ.

.....
.....
.....
.....

๒๔๖. เอวํ มนสา เจ ปทฺถุเจน.

.....
.....

๒๔๗. ภาสติ วา กโรติ วาติ: โส ภาสมานอ จตุพฺพิชฺชํ วจฺจุจฺจริตเมว ภาสติ, กโรนฺโต
ติวิธํ กายทฺจุจฺจริตเมว กโรติ, อภาสนฺโต อกโรนฺโต ตาย อภิขฺฌมาทีหิ
ปทฺถุจฺฉมานสตาย ติวิธํ มโนทฺจุจฺจริตํ ปฺุเรติ, เอวมสฺส ทส อุกฺกุสลกมฺมปถา
ปาริปุรี คจฺฉนฺติ.

.....
.....
.....
.....
.....

๒๔๘. ตโต หน้ ทุภขมนุเวตีติ: ตโต ติวิธทุจจริตโต ต่ ปุคคล่ ทุภข่ อนุเวตี;
ทุจจริตานุภาเวณ จตุสสุ อปาเยสสุ มนุสเสสสุ วา ตมตตภาว่ คจจันตี่ ภายวตถุภมปี
อิตรวตถุภมปีติ อิมินา ปรียาเยน ภายิกเจตสีก่า วิปากทุภข่ อนุคจจติ.

.....
.....
.....
.....
.....

๒๔๙. ยถา กี่ ?

.....
.....

๒๕๐. จกุก่า วหโต ปทนต์: ฐเร ยุตตสสุ ฐรึ วหโต พลิวทุทสสุ ปท่ จกุก่า วีย.

.....
.....
.....

๒๕๑. ยถา หิ โส เอกภมปี ทิวส่ เทวปี ปญจปี ทสปี อทุฒมาสมปี วหนโต จกุก่า
นิวตเตตู่ ชหิตู่ น สกโกตี; อถขวสสุ ปุรโต อติภกมหนตสสุ ยุก่ คีว่ พาทตี,
ปจจโต ปฏิกภกมหนตสสุ จกุก่า อูรมส่ ปฏินหนตี; อิเมหิ ทุวีหิ การเณหิ พาทหนตี่
จกุก่า ตสสุ ปทานุปทีก่า โหตี; ตเถว มนสา ปทุญเจเน ตีณิ ทุจจริตานิ ปุเรตวา
จิต্ত์ ปุคคล่ นีรยาทีสุ ตตถ ตตถ คตฏจาเนสุ ทุจจริตมุลก่า ภายิกภมปี เจตสีกภมปี
ทุภข่ อนุพนุชตีติ.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

๒๕๒. คาทาปริโยसानเน ตีสสทสสุสา ภิกขุ สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปฺถึสุ.

.....
.....
.....
.....

๒๕๓. สมฺปตฺตปริสายปี เทสนา สาทฺตฺถิกา สผลา อโหสีติ.

.....
.....
.....
.....

๒๕๔. จกขุपालตฺเถรวตฺถุ (นิมฺมิจิตฺ)

.....
.....

บทที่ ๓ แปล โดยพยัณชนะ

①*****①

๑. เรื่องแห่งพระเถระชื่อว่าจกขบาล (อันข้าพเจ้า จะกล่าว)

๑. (อ.อันทาม) ว่า อ.พระธรรมเทศนา นี้ ว่า อ.ธรรม ท. มีใจเป็นสภาพถึงก่อน มีใจเป็นสภาพประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ, หากว่า (อ.บุคคล) มีใจ อันโทษประทุษร้ายแล้ว กล่าวอยู่ หรือ หรือว่า กระทำอยู่ไซ้ร, อ.ทุกข์ ย่อมไปตาม (ซึ่งบุคคล) นั้น (เพราะทุจริตอันมีอย่างสาม) นั้น เพียงดัง อ.ล้อ (หมุนไปตามอยู่) ซึ่งรอยเท้า (ของโคตัวนี้เองด้วยกำลัง) ตัวนำไปอยู่ (ซึ่งแอก) ดังนี้ (อันพระผู้มีพระภาคเจ้า) ตรัสแล้ว ในที่ไหน ดังนี้
๒. (อ. อันแก่ ว่า อ.พระธรรมเทศนา นี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้ว) ในเมือง ชื่อว่าสาวัตถิ (ดังนี้)
๓. (อ. อันทาม ว่า อ.พระธรรมเทศนา นี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า) ทรงปรารภ ซึ่งใคร (ตรัสแล้ว ในเมืองชื่อว่าสาวัตถิ) ดังนี้
๔. (อ. อันแก่ ว่า อ.พระธรรมเทศนา นี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรารภ) ซึ่งพระเถระชื่อว่าจกขบาล (ตรัสแล้ว ในเมืองชื่อว่าสาวัตถิ ดังนี้)
๕. ได้ยินว่า (อ.เศรชฐิ) ชื่อว่ามหาสุวรรณ เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มีทรัพย์ เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มีทรัพย์มาก เป็นผู้มั่งคั่งมาก เป็นผู้ไม่มีบุตร ได้มีแล้ว ในเมืองชื่อว่าสาวัตถิ
๖. ในวันหนึ่ง (อ.เศรชฐิ) นั้น ไปแล้ว สู้ทำเป็นที่อาบ อาบแล้ว มาอยู่ เห็นแล้ว ซึ่งต้นไม้อันเป็นเจ้าแห่งป่า ต้นหนึ่ง มีกิ่งอันถึงพร้อมแล้ว ในระหว่างแห่งหนทาง (คิดแล้ว) ว่า อ.ต้นไม้ นี้ เป็นต้นไม้-อันเทวดา ผู้มีศักดิ์ใหญ่ -ถือเอารอบแล้ว จักเป็น ดังนี้ (ยังบุคคล) ให้ชำระแล้ว ซึ่งส่วนในกายได้ (แห่งต้นไม้) นั้น (ยังบุคคล) ให้กระทำแล้ว ซึ่งการล้อมรั้วด้วยกำแพง (ยังบุคคล) ให้เกลี้ยลงแล้ว ซึ่งทราย (ยังบุคคล) ให้ยกขึ้นแล้ว ซึ่งธงชัยและธงผืนผ้า ประดับแล้ว ซึ่งต้นไม้อันเป็นเจ้าแห่งป่า กระทำแล้ว ซึ่งความปรารถนาว่า (อ.ข้าพเจ้า) ได้แล้ว ซึ่งบุตร หรือ หรือว่า ซึ่งธิดา จักกระทำ ซึ่งสักการะใหญ่ แก่ท่าน ท. ดังนี้ หลีกไปแล้ว

๗. ครั้งนั้น อ.สัตว์ผู้เกิดแล้วในครรภ์ ตั้งอยู่เฉพะแล้ว ในท้อง แห่งภรรยา (ของเศรษฐี) นั้น
๘. (อ.เศรษฐี) นั้น ได้ให้แล้ว ซึ่งวัตถุเป็นเครื่องบริหารซึ่งครรภ์ (แก่ภรรยา) นั้น
๙. (อ.ภรรยา) นั้น คลอดแล้ว ซึ่งบุตร โดยอันล่วงไปแห่งเดือนสิบ
๑๐. อ.เศรษฐี ได้กระทำแล้ว (ซึ่งคำ) ว่า อ.บาล ดังนี้ ให้เป็นชื่อ (ของบุตร) นั้น เพราะความที่ (แห่งบุตร) เป็นผู้อันตนได้แล้ว เพราะอาศัย ซึ่งต้นไม้ อันเป็นเจ้าแห่งป่า อันอันตนรักษาแล้ว
๑๑. ในกาลอันเป็นส่วนอื่นอีก (อ.เศรษฐี) ได้แล้ว ซึ่งบุตร แม่อื่น
๑๒. (อ.เศรษฐี) กระทำแล้ว (ซึ่งคำ) ว่า อ.จุลบาล ดังนี้ ให้เป็นชื่อ ของบุตรนั้น, กระทำแล้ว (ซึ่งคำ) ว่า อ.มหาบาล ดังนี้ ให้เป็นชื่อ (ของบุตร) นอกนี้
๑๓. (อ.มารดาและบิดา ท.) ผูกแล้ว (ซึ่งบุตร ท.) เหล่านั้น ผู้ถึงแล้วซึ่งวัย ด้วยเครื่องผูกคือเรือน
๑๔. ในกาลอันเป็นส่วนอื่นอีก อ.มารดาและบิดา ท. ได้กระทำแล้ว ซึ่งกาละ (ตาย)
๑๕. (ญาติ ท.) แบ่งแล้ว ซึ่งโภคะ แม่ทั้งปวง (แก่บุตรของเศรษฐี ท.) สองนั้นเที่ยว
๑๖. ในสมัยนั้น อ.พระศาสดา ผู้มีจักรคือธรรมอันประเสริฐอันพระองค์ทรงให้เป็นไปทั่วแล้ว เสด็จไปแล้ว โดยลำดับ ทรงประทับอยู่ ในมหาวิหารชื่อว่าเชตวัน อันอันมหาเศรษฐีชื่อว่าอนาถบิณฑิกะ สละแล้ว ซึ่งทรัพย์มีโกฏิ ๕๔ เป็นประมาณ (ยังบุคคล) ให้กระทำแล้ว ทรงยังมหาชน ให้ตั้งเฉพาะอยู่ในหนทางแห่งสวรรค์ ด้วย ในหนทางแห่งพระนิพพาน ด้วย
๑๗. จจริงอยู่ อ.พระตถาคต ประทับอยู่แล้ว ประทับอยู่จำพรรษา พรรษาเดียวนั้นเที่ยว ในมหาวิหารชื่อว่านิโครธ อันพันแห่งตระกูลแห่งพระญาติแปดสิบสองหน ท. คือ (อันพันแห่งตระกูลแห่งพระญาติ ท.) ๘๐ จากข้างฝ่ายพระมารดา (อันพันแห่งตระกูลแห่งพระญาติ ท.) ๘๐ จากข้างฝ่ายพระบิดา (ทรงยังบุคคล) ให้กระทำแล้ว, ประทับอยู่แล้ว ประทับอยู่จำพรรษา ๑๙ พรรษา ในมหาวิหารชื่อว่าเชตวัน อันเศรษฐีชื่อว่าอนาถบิณฑิกะ ยังบุคคลให้กระทำแล้ว, ประทับอยู่แล้ว ประทับอยู่จำพรรษา ๖ พรรษา ในบุพพาราม อันนางวิสาขา (ยังบุคคล) ให้กระทำแล้ว ด้วยการบริจาคซึ่งทรัพย์มีโกฏิ ๒๗ เป็นประมาณ ทรงอาศัยแล้ว ซึ่งความที่แห่งตระกูล ท. ทั้งสอง เป็นตระกูลมีคุณมาก

ทรงอาศัยแล้ว ซึ่งเมืองชื่อว่าสาวัตถี ประทับอยู่แล้ว ประทับอยู่จำพรรษา ๒๕ พรรษา ด้วยประการฉะนี้

๑๘. แม่ อ.เศรษฐีชื่อว่าอนาถปิณฑิกะ แม่ อ.นางวิสาขาผู้มหาอุบาสิกา ย่อมไปสู่วัดที่เป็นที่บำรุง ซึ่งพระตถาคต สิ้นวาระ ท. ๒ แห่งวัน เนิ่องนิตย, ก็ (อ.ชนท. เหล่านั้น) เมื่อไป เป็นผู้ไม่เคยมีมือเปล่าไปแล้ว (ด้วยอันคิด) ว่า อ.ภิกษุหนุ่มและสามเณร ท. จักแลดู ซึ่งมีมือ ท. ของเรา ท. ดังนี้ (ย่อมเป็น), (อ.ชน ท. เหล่านั้น) เมื่อไป ในกาลก่อนแห่งภัตต (ยังบุคคล) ให้ถือเอาแล้ว (ซึ่งวัตถุท.) มีของอันบุคคลพึงเคี้ยวและของอันบุคคลพึงบริโภคนั้น ย่อมไป, (เมื่อไป) ในกาลภายหลังแห่งภัตต (ยังบุคคล ให้ถือเอาแล้ว) ซึ่งเภสัช ท. ๕ ด้วย ซึ่งน้ำปานะ ท. ๘ ด้วย (ย่อมไป)
๑๙. อนึ่ง อ.อาสนะ ท. เป็นอาสนะอันบุคคลปูลาดแล้ว เนิ่องนิตย ในเรือน ท. (ของชนท.) สอง เหล่านั้น เพื่อพินแห่งภิกษุ ท. สอง สองนั้นเที่ยว ย่อมเป็น
๒๐. อ.ภิกษุ ใด ย่อมปรารถนา ในข้าวและน้ำปานะและเภสัช ท. หนา ซึ่งวัตถุใด, อ.วัตถุ นั้น ย่อมสำเร็จ (แก่ภิกษุ) รูปนั้น ตามความปรารถนา นั้นเที่ยว
๒๑. อ.ปัญหา เป็นปัญหาอัน-ในชน ท. สอง เหล่านั้น หนา -เศรษฐีชื่อว่าอนาถปิณฑิกะ ไม่เคยทูลถามแล้ว กะพระศาสดา ในวันหนึ่งนั้นเที่ยว (ย่อมเป็น)
๒๒. ได้ยินว่า (อ.เศรษฐีชื่อว่าอนาถปิณฑิกะ) นั้น คิดแล้ว ว่า อ.พระตถาคต เป็นพระพุทธานุเจ้าผู้ละเอียดอ่อน เป็นกษัตริย์ผู้ละเอียดอ่อน (เป็น) เมื่อทรงแสดงซึ่งธรรม แก่เรา (ด้วยทรงพระดำริ) ว่า อ.คหบดี เป็นผู้มึนอุปการะมาก แก่เรา (ย่อมเป็น) ดังนี้ พึงทรงลำบาก ดังนี้, ย่อมไม่ทูลถาม ซึ่งปัญหา เพราะความรักอันมีประมาณยิ่ง ในพระศาสดา
๒๓. ส่วนว่า อ.พระศาสดา (ครั้นเมื่อเศรษฐี) นั้น สักว่านั่งแล้วนั้นเที่ยว (มีอยู่) (ทรงพระดำริแล้ว) ว่า อ.เศรษฐี นี้ ย่อมรักษา ซึ่งเรา ในฐานะอันบุคคลไม่พึงรักษา, เพราะว่า อ.เรา ตัดแล้ว ซึ่งศีรษะ ของตน อันถูกประดับแล้วและตกแต่งแล้ว ให้ควักขึ้นแล้ว ซึ่งนัยนต์า ท. เพิกขึ้นแล้ว ซึ่งเนื้อแห่งหทัย บริจาคแล้ว ซึ่งบุตรและภรรยา ผู้เสมอด้วยชีวิต ยังบารมี ท. เมื่อให้เต็ม สิ้นสองไชย ท. สิ้นอันยิ่งด้วยแสนแห่งกัปป์ (ยังบารมี ท.) ให้เต็มแล้ว เพื่ออันแสดงซึ่งธรรม (แก่ชน

- ท.) เหล่าอื่นนั้นเที่ยว, (อ.เศรษฐี) นั้น ย่อมรักษา ซึ่งเรา ในฐานะอันบุคคล-
ไม่พึงรักษา ดังนี้ ตรัสแล้ว ซึ่งพระธรรมเทศนา กัณฑ์หนึ่งนั้นเที่ยว
๒๔. ในกาลนั้น อ.โกฏิแห่งมนุษย์ ท. เจ็ด ย่อมอยู่ ในเมืองชื่อว่าสาวัตถิ
๒๕. (ในมนุษย์ ท.) เหล่านั้นหนา อ.มนุษย์ ท. มีโกฏิห้าเป็นประมาณ ฟังแล้ว
ซึ่งวาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งธรรม ของพระศาสดา เป็นอริยสาวก เกิดแล้ว, (อ.มนุษย์
ท.) มีโกฏิสอง เป็นประมาณ (ฟังแล้ว ซึ่งวาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งธรรม
ของพระศาสดา) เป็นปุถุชน (เกิดแล้ว)
๒๖. อ.กิจ ท. สองนั้นเที่ยว ได้มีแล้ว (ในมนุษย์ ท.) เหล่านั้นหนา (แก่มนุษย์ ท.)
ผู้เป็นอริยสาวก, ในกาลก่อนแห่งภักตร (อ.อริยสาวก ท.) ย่อมถวายเป็นทาน,
ในภายหลังแห่งภักตร (อ.อริยสาวก ท.) ผู้มีวัตถุมีของหอมและระเบียบเป็นต้นในมือ
(ยังบุคคล) ให้ถือเอาแล้ว ซึ่งวัตถุมีผ้าและยาและน้ำปานะเป็นต้น ย่อมไป
เพื่อประโยชน์แก่การฟังซึ่งธรรม
๒๗. ครั้งนั้น ในวันหนึ่ง อ.กุกุมพีชื่อว่ามหาบาล เห็นแล้ว ซึ่งอริยสาวก ท. ผู้มีวัตถุมี
ของหอมและระเบียบเป็นต้นในมือ ผู้ไปอยู่ สุวิหาร ถามแล้ว ว่า อ.มหาชน นี้
จะไป ในที่ไหน ดังนี้ ฟังแล้ว ว่า (อ.มหาชนนี้ จะไป) เพื่ออันฟังซึ่งธรรม ดังนี้
(คิดแล้ว) ว่า แม่ อ.เรา จักไป ดังนี้ ไปแล้ว ถวายบังคมแล้ว ซึ่งพระศาสดา
นั่งแล้ว ณ ที่สุตรอบแห่งบริษัท
๒๘. ก็ ชื่อ อ.พระพุทฺธเจ้า ท. เมื่อทรงแสดง ซึ่งธรรม ทรงตรวจดูแล้ว ซึ่งอุปนิสสัย
(แห่งคุณ ท.) มีสภาวะและศีลและบรรพชาเป็นต้น ย่อมทรงแสดง ซึ่งธรรม
ด้วยอำนาจแห่งอชยาศัย, เพราะเหตุนั้น ในวันนั้น อ.พระศาสดา ทรงตรวจดูแล้ว
ซึ่งอุปนิสสัย (ของกุกุมพีชื่อว่ามหาบาล) นั้น เมื่อทรงแสดง ซึ่งธรรม ตรัสแล้ว
ซึ่งวาจาเป็นเครื่องกล่าวโดยลำดับ. (อ.อันถาม ว่า อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว
ซึ่งวาจาเป็นเครื่องกล่าวโดยลำดับ) อย่างไร (ดังนี้). (อ.อันแก้ ว่า อ.พระศาสดา)
ทรงประกาศแล้ว ซึ่งวาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งทาน ซึ่งวาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งศีล
ซึ่งวาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งสวรรค์ ซึ่งโทษ ซึ่งความลามก ซึ่งความเศร้าหมอง
แห่งกาม ท. ซึ่งอันสงส์ ในการออกบวช ดังนี้
๒๙. อ.กุกุมพีชื่อว่ามหาบาล ฟังแล้ว (ซึ่งพระดำรัส) นั้น คิดแล้ว ว่า อ.บุตรและธิดา
ท. หรือ หรือว่า อ.โภคทรัพย์ ท. ย่อมไม่ไปตาม (ซึ่งบุคคล) ผู้ไปอยู่ สูโลกอื่น,

- แม่ อ.สิริระ ย่อมไม่ไป กับ ด้วยตน, (อ.ประโยชน์) อะไร ด้วยการอยู่ในเรือน (ยอมมี) แก่เรา, (อ.เรา) จักบวช ดังนี้
๓๐. (อ.กุฎุมพีชื่อว่ามหาบาล) นั้น เข้าไปเฝ้าแล้ว ซึ่งพระศาสดา ในกาลเป็นที่สุด ลงรอบแห่งพระเทศนา ทูลขอแล้ว ซึ่งการบวช
๓๑. ครั้งนั้น อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว (กะกุฎุมพีชื่อว่ามหาบาล) นั้น ว่า อ.ญาติ ผู้ควรแล้ว แก่ความเป็นผู้อันท่านพึงอำลา ใครๆ ของท่าน ย่อมไม่มี หรือ ? ดังนี้
๓๒. (อ.กุฎุมพีชื่อว่ามหาบาล กราบทูลแล้ว) ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อ.น้องชาย ของข้าพระองค์ มีอยู่ ดังนี้
๓๓. (อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว) ว่า ถ้าอย่างนั้น (อ.เธอ) จงบอกลา (ซึ่งน้องชาย) นั้น ดังนี้
๓๔. (อ.กุฎุมพีชื่อว่ามหาบาล) นั้น รับพร้อมแล้ว ว่า อ.ดีละ ดังนี้ ถวายบังคมแล้ว ซึ่งพระศาสดา ไปแล้ว สู่เรือน (ยังบุคคล) ให้ร้องเรียกแล้ว ซึ่งน้องชาย (กล่าวแล้ว) ว่า แน่ะพ่อ อ.ทรัพย์ อะไรๆ อันเป็นไปกับด้วยวิญญูณและไม่มีวิญญูณ ไต มีอยู่ในตระกูล นี้, (อ.ทรัพย์) นั้น ทั้งหมด เป็นภาระ ของท่าน (จงเป็น), (อ.ท่าน) จงปฏิบัติ (ซึ่งทรัพย์) นั้น ดังนี้
๓๕. (อ.น้องชาย ถามแล้ว) ว่า ข้าแต่ นาย ก็ อ.ท่าน เล่า ? ดังนี้
๓๖. (อ.กุฎุมพีชื่อว่ามหาบาลนั้น กล่าวแล้ว) ว่า อ.เรา จักบวช ในสำนัก ของพระศาสดา ดังนี้
๓๗. (อ.น้องชาย กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่พี่ชาย อ.ท่าน ย่อมกล่าว (ซึ่งคำ)อะไร, อ.ท่าน ครั้นเมื่อมารดา ตายแล้ว เป็นผู้อันเรา -(ได้แล้ว) รวากะ อ.มารดา (ยอมเป็น), (อ.ท่าน) ครั้นเมื่อบิดา ตายแล้ว เป็นผู้อันเรา-ได้แล้ว รวากะ อ.บิดา (ยอมเป็น), อ.สมบัตินั้น มีอยู่ในเรือน ของท่าน, (อันท่าน) ผู้อยู่ครอบครองอยู่ซึ่งเรือนนั้นเที่ยว อาจ เพื่ออันกระทำ ซึ่งบุญ ท., (อ.ท่าน) อย่า ได้กระทำแล้ว อย่างนี้ ดังนี้
๓๘. (อ.กุฎุมพีชื่อว่ามหาบาลนั้น กล่าวแล้ว) ว่า แน่ะพ่อ อ.พระธรรมเทศนา ของพระศาสดา อันเรา ฟังแล้ว, ก็ อ.ธรรมอันงามในเบื้องต้นและท่ามกลางและที่สุด อันพระศาสดา ทรงยกขึ้นแล้ว สู่ลักษณะสาม ทั้งละเอียดทั้งสุขุม ทรงแสดงแล้ว, (อ.ธรรม)นั้น (อันเรา) ไม่อาจ เพื่ออันให้เต็มได้ ในท่ามกลางแห่งเรือน, แน่ะพ่อ (อ.เรา) จักบวช ดังนี้

๓๙. (อ.น้องชาย กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่พี่ชาย เออ ก็ (อ.ท่าน) เป็นคนหนุ่ม (ยอมเป็น) ก่อน, (อ.ท่าน) จักบวช ในกาลแห่งตนเป็นคนแก่ ดังนี้
๔๐. (อ.กุฎุมพีชื่อว่ามหาบาลนั้น กล่าวแล้ว) ว่า แน่ะพ่อ ก็ แม่ อ.มือและเท้า ท. ของตน แห่งคนแก่ เป็นอวัยวะไม่ฟังตาม ย่อมเป็น, ย่อมไม่เป็นไป ในอำนาจ ของตน, ก็ จะป่วยกล่าวไปโย อ.ญาติ ท. (จักเป็นไป ในอำนาจ), อ.เรานั้น จักไม่กระทำ ซึ่งคำ ของท่าน, (อ.เรา) ยังการปฏิบัติแห่งสมณะ จักให้เต็ม,
 อ.มือและเท้า ท. (ของบุคคล) ใด เป็นอวัยวะคร่ำคร่าแล้ว เพราะชรา เป็นอวัยวะ ไม่ฟังตาม ย่อมเป็น, (อ.บุคคล) นั้น ผู้มีเรี่ยวแรงอันชราทำจัดแล้ว จักประพฤติ ซึ่งธรรม อย่างไร ?
 แน่ะพ่อ อ.เรา จักบวชนั้นเทียว ดังนี้
๔๑. (เมื่อน้องชาย) นั้น ร้องให้อยู่ที่นั้นเทียว, (อ.กุฎุมพีชื่อว่ามหาบาลนั้น) ไปแล้ว สู่นำนัก ของพระศาสดา ทูลขอแล้ว ซึ่งการบรรพชา ผู้มีการบรรพชาและอุปสมบท(อันตน) ได้แล้ว อยู่แล้ว สิ้นปี ท. ห้า ในสำนัก ของพระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ ท. ผู้มีกาลฝนอันอยู่แล้ว ปวารณาแล้ว เข้าไปเฝ้าแล้ว ซึ่งพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ทูลถามแล้ว ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อ.ธูระ ท. ในศาสนา นี้ มีเท่าไร ? ดังนี้
๔๒. (อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว) ว่า ดูก่อนภิกษุ อ.ธูระ ท. สองนั้นเทียว คือ อ.คันถธูระ อ.วิปัสสนาธูระ ดังนี้
๔๓. (อ.ภิกษุชื่อว่ามหาบาล ทูลถามแล้ว) ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ อ.คันถธูระ เป็นไหน ? อ.วิปัสสนาธูระ เป็นไหน ? ดังนี้
๔๔. (อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว) ว่า อ.ธูระนี้ คือ อ.การ-เรียนเอา ซึ่งนิกาย หนึ่ง หรือ หรือว่า ซึ่งนิกาย ท. สอง ก็หรือว่า ซึ่งพระพุทธรพจน์ คือปฏิภกสาม ทั้งสิ้นแล้ว -ทรงไว้ กล่าว บอก ซึ่งพระพุทธรพจน์นั้น ตามสมควรแก่ปัญญา ของตน ชื่อว่า คันถธูระ.
 ส่วนว่า อ.ธูระนี้ คือ อ.การ-เริ่มตั้งแล้ว ซึ่งความสิ้นไปและความเสื่อมไป ในอติภาพ ยังวิปัสสนา ให้เจริญแล้ว ด้วยสามารถแห่งการกระทำให้ติดต่อก็คือเอาซึ่งความเป็น พระอรหันต์ (แห่งภิกษุ) ผู้ยินดีอยู่แล้วในเสนาสนะอันสงัด ผู้มีความประพฤติอันเบาพร้อม ชื่อว่าวิปัสสนาธูระ ดังนี้

๔๕. (อ.ภิกษุชื่อว่ามหาปาละ กราบทูลแล้ว) ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อ.ข้าพระองค์ บวชแล้ว ในกาลแห่งตนเป็นคนแก่ จักไม่อาจ เพื่ออัน-ยังคั่นถรุระ-ให้เต็ม, แต่ว่า (อ.ข้าพระองค์) ยังวิปัสสนาธุระ จักให้เต็ม, (อ.พระองค์) ขอจงตรัสบอก ซึ่งกัมมัญจน แก่ข้าพระองค์ ดังนี้
๔๖. ครั้งนั้น อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว ซึ่งกัมมัญจน เพียงไร แต่ความเป็นพระอรหันต์ (แก่ภิกษุชื่อว่ามหาปาละ) นั้น
๔๗. (อ.ภิกษุชื่อว่ามหาปาละ)นั้น ถวายบังคมแล้ว ซึ่งพระศาสดา แสงหาอยู่ ซึ่งภิกษุ ท. ผู้มีปกติไปกับ ด้วยตน ได้แล้ว ซึ่งภิกษุ ท. ๖๐ รูป ออกไปแล้ว กับ (ด้วยภิกษุ ท.) เหล่านั้น ไปแล้ว สิ้นหนทาง มีรอยแห่งโยชน์ยี่สิบเป็นประมาณ ถึงแล้ว ซึ่งหมู่บ้านปลายแดน หมู่บ้านใหญ่ หมู่หนึ่ง ผู้เป็นไปกับด้วยบริวาร ได้เข้าไปแล้ว (ในหมู่บ้าน) นั้น เพื่อบิณฑบาต
๔๘. อ.มนุษย์ ท. เห็นแล้ว ซึ่งภิกษุ ท. ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยวัตร มีจิตเลื่อมใสแล้ว (ยังกันและกัน) ให้ปลื้มใจแล้ว ซึ่งอาสนะ ท. (ยังภิกษุ ท.) ให้นั่งแล้ว อังคาสแล้ว ด้วยอาหารอันประณีต งามแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท. อ.พระคุณเจ้า ท. จะไปในที่ไหน ? ดังนี้, ครั้นเมื่อคำว่า ดูก่อนอุบาสกและอุบาสิกา ท. (อ.เรา ท. จะไป) สู่ที่มีความผาสุกอย่างไร ดังนี้ (อันภิกษุ ท. เหล่านั้น) กล่าวแล้ว, อ.มนุษย์ผู้เป็นบัณฑิต ท. รู้แล้ว ว่า อ.ท่านผู้เจริญ ท. ย่อมแสวงหา ซึ่งเสนาสนะ อันเป็นที่อยู่ตลอดพรรษา ดังนี้ กล่าวแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท. ถ้าวว่า อ.พระคุณเจ้า ท. พึงอยู่ (ในสถานที่)นี้ ตลอดเดือนสาม นี้ ไชว์, อ.ข้าพเจ้า ท. ตั้งอยู่แล้ว ในสภาระ ท. พึงรับ ซึ่งศีล ท. ดังนี้
๔๙. (อ.ภิกษุ ท.) แม่เหล่านั้น (ยังคำนิมิตต์) ให้อยู่ทับแล้ว (ด้วยอันคิด) ว่า อ.เรา ท. อาศัยแล้ว ซึ่งตระกูล ท. เหล่านี้ จักกระทำ ซึ่งการเล่นออกจากภพ ดังนี้
๕๐. อ.มนุษย์ ท. รับแล้ว ซึ่งปฏิญญา (ของภิกษุ ท.) เหล่านั้น ชำระแล้ว ซึ่งวิหาร ยังที่เป็นที่พักกลางคืนและที่เป็นที่พักกลางวัน ท. ให้ถึงพร้อมแล้ว ได้ถวายแล้ว
๕๑. (อ.ภิกษุ ท.) เหล่านั้น ย่อมเข้าไป สู่หมู่บ้าน นั้นนั้นเทียว เนื่องนิตย เพื่อบิณฑบาต
๕๒. ครั้งนั้น อ.หมอ คนหนึ่ง เข้าไปหาแล้ว (ซึ่งภิกษุ ท.) เหล่านั้น ปวารณาแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท. ชื่อ แม่ อ.ความไม่ผาสุก ย่อมมี ในที่เป็นที่อยู่ (ของชน ท.)

- มาก, (ครั้นเมื่อความไม่ผาสุก) นั้น เกิดขึ้นแล้ว, (อ.ท่าน ท.) ฟังบอก แก่กระผม, (อ.กระผม) จักกระทำ ซึ่งยา ดังนี้
๕๓. อ.พระเถระ เรียกมาแล้ว ซึ่งภิกษุ ท. เหล่านั้น ในวันคือดิถีเป็นที่น้อมเข้าไปใกล้ซึ่งกาลฝน งามแล้ว ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท. (อ.ท่าน ท.) ยังกาล จักให้น้อมไปล่วงวิเศษ ด้วยอิริยาบถ ท. เทาไร ตลอดเดือนสาม นี้ ดังนี้
๕๔. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.ข้าพเจ้า ท. ยังกาล จักให้น้อมไปล่วงวิเศษ ด้วยอิริยาบถ ท.) สี ดังนี้
๕๕. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท. ก็ อ.ข้อนั้น เป็นการสมควร ย่อมเป็นหรือ ? (อันท่าน ท.) เป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว ฟังเป็น มิใช่หรือ ? เพราะว่ อ.เรา ท. รับเอาแล้ว ซึ่งกัมมัญ्ञาน จากสำนัก ของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงพระชนมอยู่ มาแล้ว, อนึ่ง ชื่อ อ.พระพุทธเจ้า ท. (อันบุคคล) ผู้โอบอด ไม่อาจ เพื่ออันให้ทรงยินดี, แต่ว่ (อ.พระพุทธเจ้า ท.) เหล่านั้น (อันบุคคล) ผู้มีอชยาศัยอันงาม ฟังทรงให้ยินดี, จจริงอยู่ อ.อบาย ท. สี เป็นเช่นกับด้วยเรือนของตน ชื่อ(แห่งบุคคล) ผู้ประมาทแล้ว (ยอมเป็น), ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท. (อ.ท่าน ท.) เป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว จงเป็น ดังนี้
๕๖. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น งามแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็ อ.ท่าน เล่า ? ดังนี้
๕๗. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า อ.เรา (ยังกาล) จักให้น้อมไปล่วงวิเศษ ด้วยอิริยาบถ ท. สาม, ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท. (อ.เรา) จักไม่เหยียด ซึ่งหลัง ดังนี้
๕๘. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.ดีละ, (อ.ท่าน) เป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว จงเป็น ดังนี้
๕๙. เมื่อพระเถระ ไม่ก้าวลงอยู่ สูความหลับ, ครั้นเมื่อเดือนที่หนึ่ง ก้าวล่วงแล้ว, อ.โรคในนัยน์ตา เกิดขึ้นแล้ว
๖๐. อ.สายแห่งน้ำตา ท. ย่อมไหลออก จากนัยน์ตา ท. รวากะ อ.สายแห่งน้ำ (ไหลออกอยู่) จากหม้ออันทะลุแล้ว
๖๑. (อ.พระเถระ) นั้น กระทำแล้ว ซึ่งสมณธรรม ตลอดราตรีทั้งปวง เข้าไปแล้ว สูห้อง นิ่งแล้ว ในการเป็นที่ขึ้นไปแห่งอรุณ
๖๒. อ.ภิกษุ ท. ไปแล้ว สูสำนัก ของพระเถระ ในเวลาเป็นที่เที่ยวไปเพื่อภิกษา กล่าวแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.เวลานี้) เป็นเวลาเป็นที่เที่ยวไปเพื่อภิกษา (ยอมเป็น) ดังนี้

๖๓. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท. ถ้าอย่างนั้น (อ.ท่าน ท.) จงถือเอา ซึ่งบาตรและจีวร ดังนี้ (ยังภิกษุ ท. เหล่านั้น) ให้ถือเอาแล้ว ซึ่งบาตรและจีวร ของตน ออกไปแล้ว
๖๔. อ.ภิกษุ ท. เห็นแล้ว ซึ่งน้ำตา ท. อันไหลออกอยู่ จากนัยน์ตา ท. (ของพระเถระ) นั้น ถ้ามแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.เหตุ) นั้น อะไร ? ดังนี้
๖๕. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท. อ.ลม ท. ย่อมเสียดแทง ซึ่งนัยน์ตา ท. ของเรา ดังนี้
๖๖. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.เรา ท. เป็นผู้อันหมอปวารณาแล้ว ย่อมเป็น มิใช่หรือ ? , อ.เรา ท. พึงบอก (แก้หมอ) นั้น ดังนี้
๖๗. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท. อ.ดีละ ดังนี้
๖๘. (อ.ภิกษุ ท.) เหล่านั้น บอกแล้ว แก้หมอ
๖๙. (อ.หมอ) นั้น หุงแล้ว ซึ่งน้ำมัน ส่งไปแล้ว
๗๐. อ.พระเถระ เมื่อหยอด ซึ่งน้ำมัน นั้นแล้วเทียว หยอดแล้ว โดยจมูก เข้าไปแล้ว สูภายในแห่งหมู่บ้าน
๗๑. อ.หมอ เห็นแล้ว (ซึ่งพระเถระ) นั้น กล่าวแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า อ.ลม ย่อมเสียดแทง ซึ่งนัยน์ตา ท. ของพระคุณเจ้า หรือ ? ดังนี้
๗๒. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนอุบาสก เออ (อ.อย่างนั้น) ดังนี้
๗๓. (อ.หมอ กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.น้ำมัน อันกระผม หุงแล้ว ส่งไปแล้ว, อ.น้ำมัน อันท่าน หยอดแล้ว โดยจมูก หรือ ? ดังนี้
๗๔. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนอุบาสก เออ (อ.อย่างนั้น) ดังนี้
๗๕. (อ.หมอ กล่าวแล้ว) ว่า ในกาลนี้ (อ.คู่แห่งนัยน์ตา) เป็นเช่นไร (ย่อมเป็น) ดังนี้
๗๖. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนอุบาสก (อ.ลม) เสียดแทงอยู่นั้นเทียว ดังนี้
๗๗. อ.หมอ คิดแล้ว ว่า อ.น้ำมัน อันเรา ส่งไปแล้ว เพื่ออันให้เข้าไปสงบ โดยวาระเดียว นั้นเทียว, อ.โรค ไม่เข้าไปสงบแล้ว เพราะเหตุอะไรหนอแล ดังนี้ ถ้ามแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.น้ำมัน อันท่าน นั้นแล้ว หยอดแล้ว หรือ, (หรือว่า อ.น้ำมัน อันท่าน) นอนแล้ว (หยอดแล้ว) ดังนี้
๗๘. อ.พระเถระ เป็นผู้หนึ่ง ได้เป็นแล้ว, แม้ผู้(อันหมอ)-ถามอยู่ บ่อยๆ ไม่กล่าวแล้ว

๗๙. (อ.หมอ) นั้น คิดแล้ว ว่า (อ.เรา) ไปแล้ว สู่วิหาร จักแลดู ซึ่งที่เป็นที่อยู่ ของพระเถระ
 ดังนี้ (กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น (อ.ท่าน) จงไป ดังนี้ ผลแล้ว
 ซึ่งพระเถระ ไปแล้ว สู่วิหาร แลดูอยู่ ซึ่งที่เป็นที่อยู่ ของพระเถระ เห็นแล้ว
 ซึ่งที่เป็นที่จงกรมและที่เป็นที่นั่งนั้น เทียว ไม่เห็นแล้ว ซึ่งที่เป็นที่นอน ถ้ามแล้ว ว่า
 ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.น้ำมัน) อันท่าน ผู้นั่งแล้ว หยอดแล้ว หรือ, (หรือว่า อ.น้ำมัน
 อันท่าน) ผู้นอนแล้ว หยอดแล้ว ดังนี้
๘๐. อ.พระเถระ เป็นผู้หนึ่ง ได้เป็นแล้ว
๘๑. (อ.หมอ กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.ท่าน) อย่า ได้กระทำแล้ว อย่างนี้,
 ชื่อ อ.สมณธรรม ครั้นเมื่อสรีระ เป็นไปอยู่ (อันท่าน) อาจ เพื่ออันกระทำ, (อ.ท่าน)
 ขอจงนอนหยอด ดังนี้ อ่อนนอนแล้ว บอຍໆ
๘๒. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ (อ.ท่าน) จงไป, (อ.เรา) ปรึษาแล้ว
 จักรู้ ดังนี้
๘๓. (อ.อันถาม) ว่า ก็ อ.ญาติ ท. ของพระเถระ ย่อมไม่มีนั้นเทียว (ในบ้าน) นั้น (อ.ชน
 ท.) ผู้เป็นไปกับด้วยสายเลือด (ของพระเถระ) ย่อมไม่มี (ในบ้านนั้น), (อ.พระเถระ)
 ฟังปรึษา กับ ด้วยใคร ? ดังนี้. (อ.อันแก่) ว่า (อ.พระเถระ) ฟังปรึษา กับ
 ด้วยกรชกาย ดังนี้. ก็ (อ.พระเถระ) เมื่อปรึษา กับ ด้วยกรชกาย กล่าวสอนอยู่
 ซึ่งภุตกาย ว่า เนาะปาลิตะ ผู้มีอายุ (อ.ท่าน) จงกล่าว ก่อน, (อ.ท่าน) จักแลดู
 ซึ่งนัยน์ตา ท. หรือ หรือว่า (อ.ท่าน จักแลดู) ซึ่งคำสอนของพระพุทเจ้า ? จจริงอยู่
 อ.อันนับ ซึ่งอันบอด แห่งนัยน์ตา แห่งท่าน ย่อมไม่มี ในสังสารวัฏฏ
 อันไม่มีที่สุดอันบุคคล-ผู้ตามไปอยู่ไม่รู้แล้ว, ก็ อ.ร้อยแห่งพระพุทเจ้า ท.
 อ.พันแห่งพระพุทเจ้า ท. มิใช่หนึ่ง ล่วงไปแล้ว, ในพระพุทเจ้า ท. เหล่านั้นหนา
 แม อ.พระพุทเจ้า พระองค์หนึ่ง (อันท่าน) กำหนดไม่ได้แล้ว, ในกาลนี้ อ.ใจ
 อันท่าน ผูกแล้ว ว่า (อ.เรา) จักไม่นอน สิ้นเดือน ท. สาม ตลอดภายในแห่งพรรษา
 ดังนี้, เพราะเหตุนั้น อ.นัยน์ตา ท. ของท่าน จงนิบหาย หรือ หรือว่า จงแตก, (อ.ท่าน)
 จงทรงไว้ ซึ่งคำสอนของพระพุทเจ้านั้นเทียว, (อ.ท่าน) จงอย่าทรงไว้ ซึ่งนัยน์ตา
 ท. ดังนี้ ได้กล่าวแล้ว ซึ่งคาถา ท. เหล่านี้ ว่า
- อ.นัยน์ตา ท. อันชาวโลกนับถือแล้ว ว่า เป็นของแห่งเรา
 จงเสื่อม, อ.หู ท. จงเสื่อม, อ.กาย (จงเสื่อม)

เหมือนอย่างนั้น นั้นเทียว, (อ.อวิยะ)นี้ แม่ทั้งปวง
อันอาศัยแล้วซึ่งกาย จงเสื่อม, เนอะปาลิตะ อ.ท่าน
ประมาทอยู่ เพราะเหตุอะไร ?

อ.นัยน์ตา ท. อันชาวโลกนับถือว่าเป็นของแห่งเรา
จงคร่ำคร่า, อ.หู ท. จงคร่ำคร่า, อ.กาย (จงคร่ำคร่า)
เหมือนอย่างนั้นนั้นเทียว, (อ.อวิยะ)นี้ แม่ทั้งปวง
อันอาศัยแล้ว ซึ่งกาย จงคร่ำคร่า, เนอะปาลิตะ อ.ท่าน
ประมาทอยู่ เพราะเหตุอะไร ?

อ.นัยน์ตา ท. อันชาวโลกนับถือแล้วว่าเป็นของแห่งเรา
จงแตก, อ.หู ท. จงแตก, อ.รูป (จงแตก)
เหมือนอย่างนั้นนั้นเทียว, (อ.อวิยะ) นี้ แม่ทั้งปวง
อันอาศัยแล้วซึ่งรูป จงแตก, เนอะปาลิตะ อ.ท่าน
ประมาทอยู่ เพราะเหตุอะไร ? ดังนี้

๘๔. (อ.พระเถระ) ครั้นให้แล้ว ซึ่งโอวาท แก่ตน ด้วยคาถา ท. สาม อย่างนี้ นั่งแล้วเทียว
กระทำแล้ว ซึ่งกรรมคืออันนัตถุ ได้เข้าไปแล้ว สู่หมู่บ้าน เพื่อบิณฑบาต

๘๕. อ.หมอ เห็นแล้ว (ซึ่งพระเถระ) นั้น ถ้ามแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
อ.กรรมคืออันนัตถุ (อันท่าน) กระทำแล้ว หรือ ? ดังนี้

๘๖. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนอุปาสก เออ (อ.อย่างนั้น) ดังนี้

๘๗. (อ.หมอ ถ้ามแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.คุณแห่งนัยน์ตา) เป็นเช่นไร ? (ย่อมเป็น)
ดังนี้

๘๘. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนอุปาสก (อ.ลม) เสียดแทงอยู่นั้นเทียว ดังนี้

๘๙. (อ.หมอ ถ้ามแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.กรรมคืออันนัตถุ อันท่าน นั่งแล้ว
กระทำแล้ว หรือ, (หรือว่า อ.กรรมคืออันนัตถุ อันท่าน) นอนแล้ว (กระทำแล้ว)
ดังนี้

๙๐. อ.พระเถระ เป็นผู้หนึ่ง ได้เป็นแล้ว, แม้ผู้(อันหมอ)-ถ้ามแล้ว บ่อยๆ ไม่กล่าวแล้ว
(ซึ่งคำ) อะไรๆ

๙๑. ครั้งนั้น อ.หมอ กล่าวแล้ว (กะพระเถระ)นั้น ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.ท่าน
ย่อมไม่กระทำ ซึ่งความสบาย, จำเดิม ในวันนี้ (อ.ท่าน) อย่างกล่าวแล้ว ว่า อ.น้ำมัน

(อันหมอ)โน้น หุงแล้ว เพื่อเรา ดังนี้, แม่ อ.ข้าพเจ้า จักไม่กล่าว ว่า อ.น้ำมัน
อันข้าพเจ้า หุงแล้ว เพื่อท่าน ดังนี้ ดังนี้

๙๒. (อ.พระเถระ)นั้น ผู้อันหมอ-บอกคืนแล้ว ไปแล้ว สิววิหาร (คิดแล้ว) ว่า (อ.ท่าน)
เป็นผู้-แม่อันหมอ-บอกคืนแล้ว ย่อมเป็น, ดูก่อนสมณะ (อ.ท่าน) อย่าสละแล้ว
ซึ่งอิริยาบถ ดังนี้, กล่าวสอนแล้ว ซึ่งตน ด้วยคาถา นี้ ว่า

(อ.ท่าน) เป็นผู้อันหมอห้ามแล้ว เป็นผู้อันหมอเว้นแล้ว
จากอันเยียวยา เป็นผู้ที่ยัง ต่อพญามัจจุราช ย่อมเป็น,
แน่ะปาลิตะ (อ.ท่าน) ประมาทอยู่ (เพราะเหตุ) อะไร ?
ดังนี้

ได้กระทำแล้ว ซึ่งสมณธรรม

๙๓. ครั้งนั้น ครั้นเมื่อยามอันมีในท่ามกลาง เป็นยามสักว่าก้าวล่วงแล้ว (มีอยู่), อ.นัยน์ตา
ท. ด้วยนั้นเทียว อ.กิเลส ท. ด้วย (ของพระเถระ)นั้น แตกท้าวแล้ว ไม่ก่อน
ไม่หลัง

๙๔. (อ.พระเถระ)นั้น เป็นพระอรหันต์ ผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง เป็น เข้าไปแล้ว สู่อหัง
นังแล้ว

๙๕. อ.ภิกษุ ท. ไปแล้ว ในเวลาเป็นที่เทียวไปเพื่อภิกษา กล่าวแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
(อ.กาลนี้) เป็นกาลเป็นที่เทียวไปเพื่อภิกษา (ย่อมเป็น) ดังนี้

๙๖. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท. (อ.กาลนี้) เป็นกาล (ย่อมเป็น
หรือ ?)

๙๗. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอรับ (อ.อย่างนั้น)
ดังนี้

๙๘. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ถ้าอย่างนั้น (อ.ท่าน ท.) จงไป ดังนี้

๙๙. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็ อ.ท่าน เล่า ? ดังนี้

๑๐๐. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท. อ.นัยน์ตา ท. ของเรา
เสื่อมรอบแล้ว ดังนี้

๑๐๑. (อ.ภิกษุ ท.) เหล่านั้น แลดูแล้ว ซึ่งนัยน์ตา ท. (ของพระเถระ)นั้น เป็นผู้มีนัยน์ตา-
อันเต็มแล้วด้วยน้ำตา เป็น ยังพระเถระ ให้เบาใจแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.ท่าน)

- อย่าคิดแล้ว, อ.ข้าพเจ้า ท. จักปฏิบัติ ซึ่งท่าน ดังนี้ กระทำแล้ว ซึ่งวัตรและวัตรอาศัย
อันควรแล้ว แก้วรัตนตนพึงกระทำ เข้าไปแล้ว สู่หมู่บ้าน
๑๐๒. อ.มนุษย์ ท. ไม่เห็นแล้ว ซึ่งพระเถระ ถามแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท. อ.พระคุณเจ้า
ของเรา ท. (ไปแล้ว) ในที่ไหน ? ดังนี้ พังแล้ว ซึ่งความเป็นไปทั่วนั้น ส่งไปแล้ว
ซึ่งข้าวยาคู ถือเอาแล้ว ซึ่งบิณฑบาต เอง ไปแล้ว ไหว้แล้ว ซึ่งพระเถระ
ร้องให้กลิ้งเกลือกอยู่แล้ว ที่ใกล้เท้า (ยังพระเถระ) ให้เบาใจด้วยดีแล้ว ว่า
ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.เรา ท. จักปฏิบัติ ซึ่งท่าน, อ.ท่าน อย่าคิดแล้ว ดังนี้ หลีกไปแล้ว
๑๐๓. (อ.มนุษย์ ท.) ย่อมส่งไป ซึ่งข้าวยาคูและภัตต สิวินหารนั้นเทียว เนื่องนิตย จำเดิม
(แต่กาล)นั้น
๑๐๔. แม้อ.พระเถระ ย่อมกล่าวสอน ซึ่งภิกษุหกลีบ ท. นอกนี้ สิ้นกาลมีระหว่างออกแล้ว
๑๐๕. (อ.ภิกษุ ท.) เหล่านั้น ตั้งอยู่แล้ว ในโอวาท (ของพระเถระ) นั้น ครั้นเมื่อปวารณา
เข้าไปตั้งใกล้แล้ว, ทั้งปวงเทียว บรรลุแล้ว ซึ่งพระอรหัต กับ ด้วยปฏิสัมภิทา ท.
๑๐๖. ก็แล (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น) ผู้มีพรุษาอันอยู่แล้ว เป็นผู้ใคร่เพื่ออันเฝ้า ซึ่งพระศาสดา
เป็น กล่าวแล้ว กะพระเถระ ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.กระผม ท.) เป็นผู้ใคร่เพื่ออันเฝ้า
ซึ่งพระศาสดา ย่อมเป็น ดังนี้
๑๐๗. อ.พระเถระ พังแล้ว ซึ่งคำ (ของภิกษุ ท.) เหล่านั้น คิดแล้ว ว่า อ.เรา เป็นผู้ที่มีกำลัง
อันโทษประทุษร้ายแล้ว (ยอมเป็น), อ.หนึ่ง อ.คง อันอมมนุษย์ถือเอารอบแล้ว มีอยู่
ในระหว่างแห่งทาง, ครั้นเมื่อเรา ไปอยู่ กับ (ด้วยภิกษุ ท.) เหล่านั้น, (อ.ภิกษุ ท.)
ทั้งปวง จักลำบาก จักไม่อาจ เพื่ออันได้ แม้ซึ่งภิกษา, (อ.เรา) จักส่งไป (ซึ่งภิกษุ
ท.) เหล่านี้ ก่อนกว่านั้นเทียว ดังนี้
๑๐๘. ครั้งนั้น (อ.พระเถระ) กล่าวแล้ว (กะภิกษุ ท.) เหล่านั้น ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท.
อ.เธอ ท. จงไป ข้างหน้า ดังนี้
๑๐๙. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็ อ.ท่าน เล่า ? ดังนี้
๑๑๐. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า อ.เรา เป็นผู้ที่มีกำลังอันโทษประทุษร้ายแล้ว (ยอมเป็น),
อ.หนึ่ง อ.คง อันอมมนุษย์ถือเอารอบแล้ว มีอยู่ ในระหว่างแห่งทาง, ครั้นเมื่อเรา ไปอยู่
กับ ด้วยท่าน ท., (อ.ท่าน ท.) ทั้งปวง จักลำบาก, อ.ท่าน ท. จงไป ข้างหน้า
ดังนี้

๑๑๑. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.ท่าน) อย่ากระทำแล้ว
 อย่างนี้, อ.กระผม ท. จักไป กับ ด้วยท่านนั้นเทียว ดังนี้
๑๑๒. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท. อ.ท่าน ท. อย่าชอบใจแล้ว อย่างนี้,
 (ครั้นเมื่อความเป็น)อย่างนั้น มีอยู่ อ.ความไม่ผาสุก จักมี แก่เรา, ก็ อ.น้องชาย
 ของเรา เห็นแล้ว ซึ่งท่าน ท. จักถาม, (ครั้นเมื่อความเป็น)อย่างนั้น (มีอยู่) (อ.ท่าน
 ท.) ฟังบอก ซึ่งความที่-แห่งจักษุ ท. ของเรา-เป็นธรรมชาติล้อมรอบแล้ว
 แก่น้องชายนั้น, (อ.น้องชาย)นั้น จักส่งไป ซึ่งใครๆ สู้สำนัก ของเรานั้นเทียว, (อ.เรา)
 จักมา กับ (ด้วยบุคคล)นั้น, อ.ท่าน ท. จงไหว้ ซึ่งพระทศพลด้วย
 ซึ่งพระมหาเถระแปดสิบ ท. ด้วย ตามคำ ของเรา ดังนี้ ส่งไปแล้ว (ซึ่งภิกษุ ท.)
 เหล่านั้น
๑๑๓. (อ.ภิกษุ ท.) เหล่านั้น ยังพระเถระ ให้อดโทษแล้ว เข้าไปแล้ว สู่ภายในแห่งหมู่บ้าน
๑๑๔. อ.มนุษย์ ท. เห็นแล้ว (ซึ่งภิกษุ ท.) เหล่านั้น (ยังภิกษุ ท. เหล่านั้น) ให้นั่งแล้ว ถวายแล้ว
 ซึ่งภิกษา (กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท. อ.อาการคืออันไป แห่งพระคุณเจ้า
 ท. ย่อมปรากฏ หรือ ? ดังนี้
๑๑๕. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนอุบาสกและอุบาสิกา ท. เออ (อ.อย่างนั้น),
 (อ.เรา ท.) เป็นผู้ใคร่เพื่ออันเฝ้า ซึ่งพระศาสดา ย่อมเป็น ดังนี้
๑๑๖. (อ.มนุษย์ ท.) เหล่านั้น อ่อนวอนแล้ว บ่อยๆ รู้แล้ว ซึ่งความพอใจในการไป (แห่งภิกษุ
 ท.) เหล่านั้น ตามไปส่งแล้ว คร่ำครวญแล้ว กลับแล้ว
๑๑๗. (อ.ภิกษุ ท.) แม่เหล่านั้น ไปแล้ว สู่พระเชตวัน โดยลำดับ ไหว้แล้ว ซึ่งพระศาสดาด้วย
 ซึ่งพระมหาเถระแปดสิบ ท. ด้วย ตามคำ ของพระเถระ ในวันรุ่งขึ้น อ.น้องชาย
 ของพระเถระ ย่อมอยู่ (ในถนน)ใด, เข้าไปแล้ว สู่ถนนนั้น เพื่อปัญหาต
๑๑๘. อ.กุกุมพี จำได้แล้ว (ซึ่งภิกษุ ท.) เหล่านั้น (ยังภิกษุ ท. เหล่านั้น) ให้นั่งแล้ว
 ผู้มีปฏิสันถารอันตนกระทำแล้ว ถามแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท.
 อ.พระเถระผู้เป็นพี่ชาย ของกระผม (ย่อมอยู่) ในที่ไหน ? ดังนี้
๑๑๙. ครั้งนั้น (อ.ภิกษุ ท.) เหล่านั้น บอกแล้ว ซึ่งความเป็นไปทั่ว นั้น (แก่กุกุมพี) นั้น
๑๒๐. (อ.กุกุมพี) นั้น ฟังแล้ว (ซึ่งความเป็นไปทั่ว)นั้นเทียว ร้องไห้กลิ้งเกลือกอยู่แล้ว ณ
 ที่ใกล้แห่งเท้า (ของภิกษุ ท.) เหล่านั้น ถามแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท. ในกาลนี้
 (อ.กิจ)อะไร (อันกระผม) ฟังกระทำ ดังนี้

๑๒๑. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น กล่าวแล้ว) ว่า อ.พระเถระ ย่อมหวังเฉพาะ ซึ่งการไป แห่งใครๆ (จากที่)นี้, (อ.พระเถระนั้น) จักมา กับ (ตัวบุคคล)นั้น ในกาลแห่งบุคคลนั้นไปแล้ว ดังนี้
๑๒๒. (อ.กุกุมพี กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท. (อ.เด็ก)นี้ เป็นผู้ชื่อว่าปาลิตะ ผู้เป็นหลาน ของกระผม (ย่อมเป็น), (อ.ท่าน ท.) จงส่งไป (ซึ่งหลาน) นั้น ดังนี้
๑๒๓. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น กล่าวแล้ว) ว่า (อันเรา ท.) ไม่อาจ เพื่ออันส่งไป อย่างนี้, อ.อันตราย ในหนทาง มีอยู่, อ.อัน(อันเรา ท.) (ยังเด็ก)นั้น ให้บวชแล้ว ส่งไป ย่อมควร ดังนี้
๑๒๔. (อ.กุกุมพี กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท. (อ.ท่าน ท.) กระทำแล้ว อย่างนี้ จงส่งไป ดังนี้
๑๒๕. ครั้งนั้น (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น) (ยังเด็ก)นั้น ให้บวชแล้ว (ยังสามเณร) ให้ศึกษาแล้ว (ซึ่งกิจ ท.)มีการรับบาตรและจีวรเป็นต้น สิ้นกึ่งแห่งเดือนเป็นประมาณ บอกแล้ว ซึ่งหนทาง ส่งไปแล้ว
๑๒๖. (อ.สามเณร)นั้น ถึงแล้ว ซึ่งหมู่บ้านนั้น โดยลำดับ เห็นแล้ว ซึ่งคนแก่ คนหนึ่ง ไกลประตูแห่งหมู่บ้าน ถามแล้ว ว่า อ.วิหาร อันตั้งอยู่ในป่า บางแห่ง อาศัย ซึ่งหมู่บ้านนี้ มีอยู่หรือ ? ดังนี้
๑๒๗. (อ.คนแก่นั้น กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.วิหาร) มีอยู่ ดังนี้
๑๒๘. (อ.สามเณรนั้น ถามแล้ว) ว่า อ.ใคร ย่อมอยู่ (ในวิหาร) นั้น ดังนี้
๑๒๙. (อ.คนแก่นั้น กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ชื่อ อ.พระเถระชื่อว่าปาลิตะ (ย่อมอยู่ ในวิหารนั้น) ดังนี้
๑๓๐. (อ.สามเณรนั้น กล่าวแล้ว) ว่า (อ.ท่าน) จงบอก ซึ่งหนทาง แก่เรา ดังนี้
๑๓๑. (อ.คนแก่นั้น ถามแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.ท่าน) เป็นใคร ย่อมเป็น ดังนี้
๑๓๒. (อ.สามเณรนั้น กล่าวแล้ว) ว่า (อ.เรา) เป็นหลาน ของพระเถระ ย่อมเป็น ดังนี้
๑๓๓. ครั้งนั้น (อ.คนแก่นั้น) พาเอา (ซึ่งสามเณร) นั้น นำไปแล้ว สู่วิหาร
๑๓๔. (อ.สามเณร)นั้น ไหว้แล้ว ซึ่งพระเถระ กระทำแล้ว ซึ่งวัตรและวัตรอาศัย สิ้นกึ่งแห่งเดือนเป็นประมาณ ปฏิบัติแล้ว ซึ่งพระเถระ โดยชอบ กล่าวแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.กุกุมพีผู้เป็นลุง ของกระผม ย่อมหวังเฉพาะ ซึ่งการมา แห่งท่าน, (อ.ท่าน) จงมา, (อ.เรา ท.) จะไป ดังนี้

๑๓๕. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ถ้าอย่างนั้น (อ.ท่าน) จงถือเอา ซึ่งปลายแห่งไม้เท้าของเรา นี้ ดังนี้
๑๓๖. (อ.สามเณร)นั้น ถือเอาแล้ว ซึ่งปลายแห่งไม้เท้า ได้เข้าไปแล้ว สู่ภายในแห่งหมู่บ้าน กับ ด้วยพระเถระ
๑๓๗. อ.มนุษย์ ท. ยังพระเถระ ให้อ่านแล้ว ถ้ามแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.อาการคืออันไปแห่งท่าน ย่อมปรากฏ หรือ ? ดังนี้
๑๓๘. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนอุบาสกและอุบาสิกา ท. เออ (อ.อย่างนั้น), (อ.เรา) ไปแล้ว จักถวายบังคม ซึ่งพระศาสดา ดังนี้
๑๓๙. (อ.มนุษย์ ท.)เหล่านั้น อ่อนนอนแล้ว โดยประการต่างๆ เมื่อไม่ได้ ส่งไปอยู่ ซึ่งพระเถระ ไปแล้ว สิ้นหนทางอันเข้าไปด้วยทั้งกิ่ง ร้องให้แล้ว กลับแล้ว
๑๔๐. อ.สามเณร พาเอาแล้ว ซึ่งพระเถระ ด้วยปลายแห่งไม้เท้า ไปอยู่ถึงพร้อมแล้ว ซึ่งบ้านอันพระเถระเคยเข้าไปอาศัยอยู่แล้ว ชื่อว่าสังกัจจันทร ไกลดง ในระหว่างแห่งหนทาง
๑๔๑. (อ.สามเณร)นั้น ฟังแล้ว ซึ่งเสียงแห่งเพลงขับ ของหญิง คนหนึ่ง ผู้ออกแล้ว (จากบ้าน)นั้น ขับแล้ว ซึ่งเพลงขับ เก็บอยู่ ซึ่งพิน ท. ในป่า ถือเอาแล้ว ซึ่งนิมิตในเสียง
๑๔๒. จริงอยู่ อ.เสียงอื่น ชื่อว่าสามารถ เพื่ออันแผ่ไปแล้ว สู่สระทั้งสี่ ของบุรุษ ท. ตั้งอยู่ รวากะ อ.เสียงแห่งหญิง ย่อมไม่มี
๑๔๓. เพราะเหตุนั้น อ.พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้ว ว่า ดูก่อนภิกษุ ท. อ.สัตตชาตนี้ คือ อ.เสียงแห่งหญิง ฉันทไต, ดูก่อนภิกษุ ท. อ.เสียงใด ครอบงำแล้ว ซึ่งจิต ของบุรุษ ย่อมตั้งอยู่, อ.เรา ย่อมไม่พิจารณาเห็น แม้ซึ่งเสียงอย่างหนึ่ง อื่น ฉันทนั้น ดังนี้
๑๔๔. อ.สามเณร ถือเอาแล้ว ซึ่งนิมิต (ในเสียง)นั้น ปล่อยแล้ว ซึ่งปลายแห่งไม้เท้า (กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.ท่าน) จงหยุด ก่อน, อ.กิจ ของกรรมม มีอยู่ ดังนี้ ไปแล้ว สู่สำนัก (ของหญิง)นั้น
๑๔๕. (อ.หญิง)นั้น เห็นแล้ว (ซึ่งสามเณร) นั้น เป็นผู้หนึ่ง ได้เป็นแล้ว
๑๔๖. (สามเณร)นั้น ถึงแล้ว ซึ่งความวิบัติแห่งศีล กับ (ด้วยหญิง)นั้น
๑๔๗. อ.พระเถระ คิดแล้ว ว่า อ.เสียงแห่งเพลงขับ เสียงหนึ่ง (อันเรา) ฟังแล้ว ในกาลนี้หนั้นเทียว, ก็แล (อ.เสียงแห่งเพลงขับ)นั้น (เป็นเสียง) ของหญิง (ย่อมเป็น),

- แม่ อ.สามเณร ประพาศดิชาอยู่, (อ.สามเณร)นั้น เป็นผู้ถึงแล้ว ซึ่งความวิบัติแห่งศีล จักเป็น ดังนี้
๑๔๘. (อ.สามเณร)เมื่อนั้น ยังกิจ ของตน ให้สำเร็จแล้ว มาแล้ว กล่าวแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.เรา ท.) จะไป ดังนี้
๑๔๙. ครั้งนั้น อ.พระเถระ ทามแล้ว (ซึ่งสามเณร)นั้น ว่า ดูก่อนสามเณร (อ.เธอ) เป็นคนชั่ว เป็นผู้เกิดแล้ว ย่อมเป็น หรือ ? ดังนี้
๑๕๐. (อ.สามเณร)นั้น เป็นผู้หนึ่ง เป็น แม่ผู้-อันพระเถระ-ทามแล้ว บ่อยๆ ไม่กล่าวแล้ว (ซึ่งคำ)อะไรๆ
๑๕๑. ครั้งนั้น อ.พระเถระ กล่าวแล้ว (กะสามเณร)นั้น ว่า อ.กิจคือการถือเอาซึ่งปลาย-แห่งไม้เท้า ของเรา (ด้วยบุคคล) ผู้ชั่ว ผู้เช่นกับด้วยเธอ ย่อมไม่มี ดังนี้
๑๕๒. (อ.สามเณร)นั้น ผู้ถึงแล้วซึ่งความสลัด นำออกแล้ว ซึ่งจีวร ท. นุ่งห่มแล้ว โดยทำนอง แห่งคฤหัสถ์ กล่าวแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.กระผม เป็นสามเณร (ได้เป็นแล้ว) ในกาลก่อน, แต่ว่า (อ.กระผม) เป็นคฤหัสถ์ เป็นผู้เกิดแล้ว ย่อมเป็น ในกาลนี้, อีกอย่างหนึ่ง อ.กระผม เมื่อบวช เป็นผู้บวชแล้ว ด้วยศรัทธา (ย่อมเป็น) หามิได้, (อ.กระผม) เป็นผู้บวชแล้ว เพราะกลัวอันตรายในหนทาง (ย่อมเป็น), (อ.ท่าน) จงมา, (อ.เรา ท.) จะไป ดังนี้
๑๕๓. (อ.พระเถระ) กล่าวแล้ว ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ อ.คฤหัสถ์ผู้ชั่วก็ดี อ.สมณะผู้ชั่วก็ดี เป็นผู้ชั่วนั้นเทียว (ย่อมเป็น), อ.เธอ แม่ตั้งอยู่แล้ว ในความเป็นแห่งสมณะ ไม่ได้ आजแล้ว เพื่ออัน-ยังคุณสักว่าศีล-ให้เต็ม, อ.เธอ เป็นคฤหัสถ์ เป็น จักกระทำ (ซึ่งกรรม)อันงาม ชื่ออะไร ? , อ.กิจคือการถือเอาซึ่งปลายแห่งไม้เท้า ของเรา (ด้วยบุคคล) ผู้ชั่ว ผู้เช่นกับด้วยเธอ ย่อมไม่มี ดังนี้
๑๕๔. (อ.สามเณร)นั้น กล่าวแล้ว ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.หนทาง เป็นหนทางอันอมนุษย์ เข้าไปเบียดเบียนแล้ว (ย่อมเป็น), อนึ่ง อ.ท่าน เป็นคนบอด (ย่อมเป็น), (อ.ท่าน) จักอยู่ (ในที่) นี้ อย่างไร ? ดังนี้
๑๕๕. ครั้งนั้น อ.พระเถระ กล่าวแล้ว (กะสามเณร)นั้น ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ อ.เธอ อย่าคิดแล้ว อย่างนี้, เมื่อเรา นอนตายอยู่ ก็ดี กลิ้งเกลือกไปๆมาๆ อยู่ก็ดี (ในที่)นี้ นั้นเทียว, ชื่อ อ.การไป กับ ด้วยเธอ ย่อมไม่มี ดังนี้ ได้กล่าวแล้ว ซึ่งคาถา ท.เหล่านี้ ว่า

เอาเถิด อ.เรา เป็นผู้มึจักษุอันโรคขจัดแล้ว เป็นผู้มาแล้ว
 สูหนทางไกลอันกันดาร ย่อมเป็น, (อ.เรา) นอนอยู่
 จะไม่ไป, (เพราะว่า) อ.ความเป็นแห่งสหาย ในคนพาล
 ย่อมไม่มี.

เอาเถิด อ.เรา เป็นผู้มึจักษุอันโรคขจัดแล้ว เป็นผู้มาแล้ว
 สูหนทางไกลอันกันดาร ย่อมเป็น, (อ.เรา) จักตาย,
 (อ.เรา) จักไม่ไป, (เพราะว่า) อ.ความเป็นแห่งสหาย
 ในคนพาล ย่อมไม่มี ดังนี้

๑๕๖. (อ.นายปาลิตะ)นอกนี้ ฟังแล้ว (ซึ่งคำ)นั้น ผู้มีความสดเกิดขึ้นแล้ว (คิดแล้ว) ว่า
 อ.กรรม อันหนักหนอ อันเป็นไปกับด้วยความผลุนผลัน อันไม่สมควร อันเรา
 กระทำแล้ว ดังนี้ ประคองแล้ว ซึ่งแขน ท. คร่ำครวญอยู่ แล่นไปแล้ว ผู้ชู้กแห่งป่า
 เป็นผู้หลีกไปแล้ว อย่างนั้นเทียว ได้เป็นแล้ว

๑๕๗. อ.บัณฑิตกัมพลศิลาอาสน์ ของท้าวสักกะ ผู้พระราชแห่งเทพ อันยาวโดยโยชน์ ๖๐
 อันกว้างแล้วโดยโยชน์ ๕๐ อันหนาโดยโยชน์ ๑๕ มีสีเพียงดั่งสีแห่งดอกชัยพฤกษ์
 มีอันยุบลงและฟูขึ้นเป็นปกติ ในกาลเป็นที่ประทับนั่งและเป็นที่เสด็จลุกขึ้น ท.
 แสดงแล้ว ซึ่งอาการอันร้อน ด้วยเดชแห่งศีล แม่ของพระเถระ

๑๕๘. อ.ท้าวสักกะ ทรงตรวจดูอยู่ ว่า อ.ใคร หนอแล เป็นผู้ใคร่เพื่ออัน ยังเรา ให้เคลื่อน
 จากที่ (ย่อมเป็น) ดังนี้ ได้ทรงเห็นแล้ว ซึ่งพระเถระ ด้วยจักษุ อันเป็นทิพย์

๑๕๙. เพราะเหตุนั้น อ.อาจารย์ผู้มีในกาลก่อน ท. กล่าวแล้ว ว่า

อ.ท้าวสหัสเสนทร ผู้เป็นจอมแห่งเทพ ทรงยังจักษุ-
 อันเป็นทิพย์ ให้หมดจดแล้ว ว่า อ.พระเถระชื่อว่าปาละ
 นี้ ผู้ดีเตียนซึ่งคนชั่วโดยปกติ ยังอาชีวะ ให้หมดจด-
 ครอบแล้ว (ดังนี้),

อ.ท้าวสหัสเสนทร ผู้เป็นจอมแห่งเทพ ทรงยังจักษุ-
 อันเป็นทิพย์ ให้หมดจดแล้ว ว่า อ.พระเถระชื่อว่า ปาละนี้
 ผู้หนักในธรรม ยินดีแล้ว ในศาสนา นิ่งแล้ว ดังนี้

๑๖๐. ครั้งนั้น (อ.ความดำริ)นั้น ว่า ถ้าว่ อ.เรา จักไม่ไป สู่สำนัก ของพระคุณเจ้า ผู้ติเตียนซึ่งคนชั่วโดยปกติ ผู้หนักในธรรม ผู้มีอย่างนี้เป็นรูป ไซร้, อ.ศรัทธา ของเรา พึงแตก โดยส่วนเจ็ด, (อ.เรา) จักไป สู่สำนัก (ของพระเถระชื่อว่าปาละ)นั้น ดังนี้
๑๖๑. ในลำดับนั้น
 อ.ท้าวสหัสเสนทร ผู้เป็นจอมแห่งเทพ ผู้ทรงไว้ซึ่งสิริ
 คือเป็นแห่งพระราชาแห่งเทพ เสด็จมาแล้ว ในขณะนั้น
 ได้เสด็จเข้าไปหาแล้ว ซึ่งพระเถระชื่อว่าจักขุบาล
 ก็แล (อ.ท้าวสักกะ) ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้กระทำแล้ว ซึ่งเสียงแห่งพระบาท
 ในที่ไม่ไกล แห่งพระเถระ
๑๖๒. ครั้งนั้น อ.พระเถระ ถามแล้ว (ซึ่งท้าวสักกะ)นั้น ว่า อ.ใคร นั้น ดังนี้
๑๖๓. (อ.ท้าวสักกะ ตรัสแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.กระผม เป็นคนเดินทางไกล
 (ยอมเป็น) ดังนี้
๑๖๔. (อ.พระเถระ ถามแล้ว) ว่า ดูก่อนอุบาสก (อ.ท่าน) จะไป ในที่ไหน ดังนี้
๑๖๕. (อ.ท้าวสักกะ ตรัสแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.กระผม จะไป)
 ในเมืองชื่อว่าสาวัตถิ ดังนี้
๑๖๖. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ (อ.ท่าน) จงไป ดังนี้
๑๖๗. (อ.ท้าวสักกะ ตรัสถามแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็ อ.พระคุณเจ้า จักไป
 ในที่ไหน ดังนี้
๑๖๘. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า แม้ อ.เรา จักไป (ในเมืองชื่อว่าสาวัตถิ)นั้นนั้นเทียว
 ดังนี้
๑๖๙. (อ.ท้าวสักกะ ตรัสแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น (อ.เรา ท.) จะไป
 โดยความเป็นอันเดียวกันเทียว ดังนี้
๑๗๐. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ อ.เรา เป็นผู้มีกำลังอันโทษ
 ประทุษร้ายแล้ว (ยอมเป็น), อ.ความเนิ่นช้า จักมี แก่ท่าน ผู้ไปอยู่ กับ ด้วยเรา
 ดังนี้
๑๗๑. (อ.ท้าวสักกะ ตรัสแล้ว) ว่า อ.ความรีบร้อน แห่งกระผม ย่อมไม่มี, แม้ อ.กระผม
 ไปอยู่ กับ ด้วยพระคุณเจ้า จักได้ ในบุญกิริยาวัตถุ ท. สิบหนา (ซึ่งบุญกิริยาวัตถุ)

อย่างหนึ่ง, ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.เรา ท.) จะไป โดยความเป็นอันเดียวกันเที่ยว
ดังนี้

๑๗๒. อ.พระเถระ คิดแล้ว ว่า (อ.บุรุษ) นั้น เป็นสัตบุรุษ จักเป็น ดังนี้ กล่าวแล้ว ว่า
ดูก่อนอุบาสก ถ้าอย่างนั้น (อ.ท่าน) จงจับ ซึ่งปลายแห่งไม้เท้า ดังนี้
๑๗๓. อ.ท้าวสักกะ กระทำแล้ว เหมือนอย่างนั้น ทรงยืนอยู่ ซึ่งแผ่นดิน (ทรงยังพระเถระ)
ให้ถึงพร้อมแล้ว ซึ่งพระเชตวัน ในเวลาเย็น
๑๗๔. อ.พระเถระ ฟังแล้ว ซึ่งเสียงแห่งดนตรีมีสังข์และบัณเฑาะว์เป็นต้น ท. ทามแล้ว
ว่า อ.เสียงนั้น (เป็นเสียง) ในที่ไหน (ยอมเป็น) ดังนี้
๑๗๕. (อ.ท้าวสักกะ ตรัสแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อ.เสียงนั้น เป็นเสียง)
ในเมืองชื่อว่าสาวัตถิ (ยอมเป็น) ดังนี้
๑๗๖. (อ.พระเถระ กล่าวแล้ว) ว่า อ.เรา ท. ไปแล้ว โดยกาลนาน ในกาลเป็นที่ไป
ดังนี้
๑๗๗. (อ.ท้าวสักกะ ตรัสแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.กระผม ย่อมรู้ ซึ่งหนทางตรง
ดังนี้
๑๗๘. ในขณะที่นั้น อ.พระเถระ กำหนดแล้ว ว่า (อ.บุรุษ) นี้ เป็นมนุษย์ (ยอมเป็น) หามิได้,
(อ.บุรุษ) นี้ เป็นเทวดา จักเป็น ดังนี้
๑๗๙. (เพราะเหตุนี้ อ.อาจารย์ผู้มีในกาลก่อน ท. กล่าวแล้ว) ว่า
อ.ท้าวสหัสเสนทร ผู้เป็นจอมแห่งเทพ ผู้ทรงไว้ซึ่งสิริ
คือความเป็นแห่งพระราชาแห่งเทพ ทรงยืนแล้ว
ซึ่งหนทางนั้น เสด็จมาแล้ว สู่มืองชื่อว่าสาวัตถิ พลัน
ดังนี้
๑๘๐. (อ.ท้าวสักกะ) นั้น ทรงนำไปแล้ว สู่วรรณศาลา อังกูมพีผู้เป็นน้องชาย (ยังบุคคล)
ให้สร้างแล้ว เพื่อประโยชน์ แก่พระเถระนั้นเที่ยว (ยังพระเถระ) ให้นั่งแล้ว
บนแผ่นกระดาน เสด็จไปแล้ว สู่น้ำ (ของกุกุมพี) นั้น ด้วยเพศแห่งสหายผู้เป็นที่รัก
ทรงร้องเรียกแล้ว ว่า แน่จุลปาละ ผู้สหาย ดังนี้
๑๘๑. (อ.กุกุมพีนั้น กล่าวแล้ว) ว่า แน่สหาย อ.อะไร ? ดังนี้
๑๘๒. (อ.ท้าวสักกะ ตรัสแล้ว) ว่า (อ.ท่าน) ย่อมรู้ ซึ่งความที่-แห่งพระเถระ-เป็นผู้มาแล้ว
หรือ ? ดังนี้

๑๘๓. (อ.กุฎุมพินันท์ กล่าวแล้ว) ว่า (อ.เรา) ย่อมไม่รู้, ก็ อ.พระเถระ มาแล้ว หรือ ?
ดังนี้
๑๘๔. (อ.ท้าวสักกะนั้น ตรัสแล้ว) ว่า แน่ะสหาย เออ (อ.อย่างนั้น), ในกาลนี้ อ.เรา ไปแล้ว
สูวิหาร เห็นแล้ว ซึ่งพระเถระ ผู้นั้นแล้ว ในบรรณศาลา อันท่าน ให้สร้างแล้ว
เป็นผู้มาแล้ว ย่อมเป็น ดังนี้ หลีกไปแล้ว
๑๘๕. แม้อ.กุฎุมพินันท์ ไปแล้ว สูวิหาร เห็นแล้ว ซึ่งพระเถระ ร้องไห้กลิ้งเกลือกอยู่แล้ว
ณ ที่ใกล้แห่งเท้า กล่าวแล้ว (ซึ่งคำ ท.) มีคำว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.กระผม เห็นแล้ว
(ซึ่งเหตุ)นี้ ไม่ได้ให้แล้ว เพื่ออันบวช แก่ท่าน ดังนี้เป็นต้น กระทำแล้ว ซึ่งเด็ก
ผู้เป็นทาส ท. สอง ให้เป็นไท ให้บวชแล้ว ในสำนัก ของพระเถระ กล่าวแล้ว ว่า
(อ.เธอ ท.) นำมาแล้ว (ซึ่งวัตถุ ท.) มีข้าวยาและภัตตรเป็นต้น จากภายในแห่งหมู่บ้าน
จงอุปัฏฐาก ซึ่งพระเถระ ดังนี้ (ยังสามเณร ท.) ให้ถึงเฉพาะแล้ว
๑๘๖. อ.สามเณร ท. กระทำแล้ว ซึ่งวัตรและวัตรอาศัย อุปัฏฐากแล้ว ซึ่งพระเถระ
๑๘๗. ครั้งนั้น ในวันหนึ่ง อ.ภิกษุ ท. ผู้อยู่ในทิศโดยปกติ (คิดแล้ว) ว่า (อ.เรา ท.) จักเฝ้า
ซึ่งพระศาสดา ดังนี้ มาแล้ว สู่พระเชตวัน ถวายบังคมแล้ว ซึ่งพระศาสดา เห็นแล้ว
ซึ่งพระมหาเถระแปดสิบ ท. เทียวไปอยู่ สู่ที่เป็นที่เทียวไปในวิหาร ถึงแล้ว
ซึ่งที่เป็นที่อยู่ ของพระเถระชื่อว่าจักขุบาล (คิดแล้ว) ว่า (อ.เรา ท.) จักเห็น
(ซึ่งที่เป็นที่อยู่)แม่นี้ ดังนี้ เป็นผู้มีหน้าเฉพาะต่อที่นั้น ได้เป็นแล้ว ในเวลาเย็น
๑๘๘. ในขณะนั้น อ.เมฆใหญ่ ดั่งขึ้นแล้ว
๑๘๙. (อ.ภิกษุ ท.) เหล่านั้น (คิดแล้ว) ว่า อ.กาลนี้ เป็นเวลาเย็น (เกิดแล้ว) ด้วย, อ.เมฆ
ดั่งขึ้นแล้ว ด้วย, (อ.เรา ท.) มาแล้ว แต่เข้าเทียว จักดู ดังนี้ กลับแล้ว
๑๙๐. อ.ฝน ตกแล้ว ในยามที่หนึ่ง ไปปราศแล้ว ในยามอันมีในท่ามกลาง
๑๙๑. อ.พระเถระ เป็นผู้มีความเพียรอันตนปรารถนาแล้ว เป็นผู้มีจกกรมเป็นอาจิณ
(ย่อมเป็น), เพราะเหตุานั้น (อ.พระเถระ) ข้ามลงแล้ว สู่ที่เป็นที่จกกรม
ในยามอันมีในที่สุด
๑๙๒. ก็แล ในกาลนั้น อ.แมลงค่อมทอง ท. มาก ดั่งขึ้นแล้ว บนภาคพื้น
อันฝนตกแล้วใหม่
๑๙๓. (อ.แมลงค่อมทอง ท.) เหล่านั้น ครั้นเมื่อพระเถระ จกกรมอยู่ วิบัติแล้ว โดยมาก
๑๙๔. อ.อันเตวาลิก ท. ไม่กวาดแล้ว ซึ่งที่เป็นที่จกกรม ของพระเถระ ต่อกาลนั้นเทียว

๑๙๕. อ.ภิกษุ ท. นอกนี้มาแล้ว (ด้วยอันคิด) ว่า (อ.เรา ท.) จักดู ซึ่งที่เป็นที่อยู่ของพระเถระ
 ดังนี้ เห็นแล้ว ซึ่งสัตว์ตัวที่ตายแล้ว ท. ในที่เป็นที่จงกรม ถ้ามแล้ว ว่า อ.ใคร
 ย่อมจงกรม (ในที่เป็นที่จงกรม)นี้ ดังนี้
๑๙๖. (อ.อันเตवासิก ท. กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท. อ.พระอุปัชฌาย์ ของกระผม
 ท. (ย่อมจงกรม ในที่เป็นที่จงกรม)นี้ ดังนี้
๑๙๗. (อ.ภิกษุ ท.) เหล่านั้น ยกโทษแล้ว ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท. (อ.ท่าน ท.) จงดู ซึ่งกรรม
 ของพระสมณะ, (อ.พระเถระนี้) นอนประพฤติหลับอยู่ ในกาลแห่งตน-
 เป็นไปกับด้วยจักขุ ไม่กระทำแล้ว (ซึ่งกรรม)อะไรๆ ยังสัตว์ ท. มีประมาณเท่านี้
 ให้ตายแล้ว (ด้วยอันคิด) ว่า (อ.เรา) จะจงกรม ดังนี้ ในกาลแห่งตนมีจักขุอันวิกล
 ในกาลนี้, (อ.พระเถระ คิดแล้ว) ว่า (อ.เรา) จักกระทำ ซึ่งประโยชน์ ดังนี้
 ได้กระทำแล้ว ซึ่งกรรมอันมิใช่ประโยชน์ ดังนี้
๑๙๘. ครั้งนั้น (อ.ภิกษุ ท.) เหล่านั้น ไปแล้ว กราบทูลแล้ว แก่พระตถาคต ว่า
 ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อ.พระเถระชื่อว่าจักษุบาล (คิดแล้ว) ว่า (อ.เรา) จะจงกรม
 ดังนี้ ยังสัตว์ ท. มาก ให้ตายแล้ว ดังนี้
๑๙๙. (อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว)ว่า ก็ (อ.พระเถระชื่อว่าจักษุบาล)นั้น (ยังสัตว์ ท.) ให้ตายอยู่
 อันเธอ ท. เห็นแล้ว หรือ ? ดังนี้
๒๐๐. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น กราบทูลแล้ว) ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ (อ.พระเถระ
 ชื่อว่าจักษุบาล ยังสัตว์ ท. ให้ตายอยู่ อันข้าพระองค์ ท.) ไม่เห็นแล้ว ดังนี้
๒๐๑. (อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว) ว่า อ.เธอ ท. ย่อมไม่เห็น (ซึ่งภิกษุชื่อว่าจักษุบาล)นั้น
 จันใดนั้นเทียว, (อ.ภิกษุชื่อว่าจักษุบาล)เมื่อนั้น ย่อมไม่เห็น ซึ่งสัตว์ ท. เหล่านั้น
 จันนั้นนั้นเทียว, ดูก่อนภิกษุ ท. ชื่อ อ.เจตนาเป็นเหตุตาย แห่งพระชินาสพ ท.
 ย่อมไม่มี ดังนี้
๒๐๒. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น กราบทูลแล้ว) ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ (อ.พระเถระ
 ชื่อว่าจักษุบาลนั้น) ครั้นเมื่ออุปนิสัย แห่งพระอรหัต มีอยู่, เป็นคนบอด เกิดแล้ว
 เพราะเหตุอะไร ? ดังนี้
๒๐๓. (อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว)ว่า ดูก่อนภิกษุ ท. (อ.ภิกษุชื่อว่าจักษุบาลนั้น เป็นคนบอด
 เกิดแล้ว) ด้วยอำนาจแห่งกรรม อันตน กระทำแล้ว ดังนี้

๒๐๔. (อ.ภิกษุ ท. เหล่านั้น กราบทูลแล้ว) ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ (อ.กรรม) อะไร (อันพระเถระชื่อว่าจักขุบาล) นั้น กระทำแล้ว ดังนี้
๒๐๕. (อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว) ว่า ตุก่อนภิกษุ ท. ถ้าอย่างนั้น (อ.เชอ ท.) จงฟัง ดังนี้ (ทรงนำมาแล้ว ซึ่งเรื่องอันล่วงไปแล้ว) ว่า...
๒๐๖. ในกาลอันล่วงไปแล้ว ครั้นเมื่อพระราชานในเมืองพาราณสี (ยังบุคคล) ให้กระทำอยู่ ซึ่งความเป็นแห่งพระราชานในเมืองชื่อว่าพาราณสี, อ.หมอ คนหนึ่ง เทียวไปแล้ว ในหมู่บ้านและนิคม ท. กระทำอยู่ ซึ่งเวชกรรม เห็นแล้ว ซึ่งหญิง ผู้มีจักษุอันโทษ ประทุษร้ายแล้ว คนหนึ่ง ถามแล้ว ว่า อ.ความไม่ผาสุก แห่งท่าน อย่างไร ? ดังนี้
๒๐๗. (อ.หญิงนั้น กล่าวแล้ว) ว่า (อ.เรา) ย่อมไม่เห็น ด้วยนัยน์ตา ท. ดังนี้
๒๐๘. (อ.หมอนั้น กล่าวแล้ว) ว่า (อ.เรา) จักกระทำ ซึ่งยา แก่ท่าน ดังนี้
๒๐๙. (อ.หญิงนั้น กล่าวแล้ว) ว่า ข้าแต่ นาย (อ.ท่าน) จงกระทำ ดังนี้
๒๑๐. (อ.หมอนั้น กล่าวแล้ว) ว่า (อ.ท่าน) จักให้ (ซึ่งวัตถุ) อะไร ? แก่เรา ดังนี้
๒๑๑. (อ.หญิงนั้น กล่าวแล้ว) ว่า ถ้าว่า (อ.ท่าน) จักอาจ เพื่ออันกระทำ ซึ่งนัยน์ตา ท. ของเรา ให้เป็นของตั้งอยู่ตามปกติไซ้ไร, อ.เรา กับ ด้วยบุตรและธิดา ท. เป็นทาสี ของท่าน จักเป็น ดังนี้
๒๑๒. (อ.หมอนั้น) (รับพร้อมแล้ว) ว่า อ.ดีละ ดังนี้ จัดแจงแล้ว ซึ่งยา
๒๑๓. อ.นัยน์ตา ท. เป็นของตั้งอยู่ตามปกติ ได้เป็นแล้ว ด้วยยาขนานเดียวกันนั้นเทียว
๒๑๔. (อ.หญิงนั้น) คิดแล้ว ว่า อ.เรา ปฏิญญาแล้ว (ต่อหมอนั้น) ว่า (อ.เรา) ผู้เป็นไป กับด้วยบุตรและธิดา เป็นทาสี จักเป็น ดังนี้, แต่ว่า (อ.หมอนั้น) จักประพฤติร้องเรียก ซึ่งเรา ด้วยคำอันอ่อนหวาน หามิได้แล, (อ.เรา) จักลวง (ซึ่งหมอนั้น) ดังนี้
๒๑๕. (อ.หญิงนั้น) ผู้อันหมอ มาแล้ว ถามแล้ว ว่า แนะนางผู้เจริญ (อ.คู่แห่งนัยน์ตา) เป็นเช่นไร ? (ย่อมเป็น) ดังนี้ กล่าวแล้ว ว่า อ.นัยน์ตา ท. ของเรา เสียดแทงแล้ว หน้อยหนึ่ง ในกาลก่อน, แต่ว่า อ.นัยน์ตา ท. เสียดแทงอยู่ ยิ่งกว่า ในกาลนี้ ดังนี้
๒๑๖. อ.หมอ คิดแล้ว ว่า (อ.หญิง) นี้ เป็นผู้ใคร่เพื่ออัน-ลวงแล้ว ซึ่งเรา -แล้วไม่ให้ (ซึ่งวัตถุ) อะไรๆ (ย่อมเป็น), อ.ความต้องการ ด้วยคำจ้าง-อันหญิงนั้น-ให้แล้ว (ย่อมมี)

แก่เรา หามิได้, ในกาลนี้ (อ.เรา) จักกระทำ (ซึ่งหญิง)นั้น ให้เป็นหญิงบอด ดังนี้
ไปแล้ว สู้เรือน บอกแล้ว ซึ่งเนื้อความนั้น แก่ภรรยา

๒๑๗. (อ.ภรรยา)นั้น เป็นผู้หนึ่ง ได้เป็นแล้ว

๒๑๘. (อ.หมอนั้น) ประกอบแล้ว ซึ่งยา ขนานหนึ่ง ไปแล้ว สู้สำนัก (ของหญิง)นั้น
(กล่าวแล้ว) ว่า เน้นางผู้เจริญ (อ.ท่าน) จงหยอด ซึ่งยานี้ ดังนี้ (ยังหญิงนั้น)
ให้หยอดแล้ว

๒๑๙. อ.นัยน์ตา ท. สอง ดับแล้ว รวากะ อ.เปลวแห่งประทีป

๒๒๐. อ.หมอนั้น เป็นภิกษุชื่อว่าจักษุบาล ได้เป็นแล้ว

๒๒๑. (อ.พระศาสดา ตรัสแล้ว) ว่า ดูก่อนภิกษุ ท. อ.กรรม-อันบุตร ของเรา -กระทำแล้ว
ในกาลนั้น ติดตามแล้ว ข้างหลัง ๆ, จริงอยู่ ชื่อ อ.กรรมอันชั่วนั้น ย่อมไปตาม รวากะ
อ.ล้อ (หมุนไปตามอยู่) ซึ่งรอยเท้า ของโคตัวเนื่องด้วยกำลัง ตัวนำไปอยู่ ซึ่งแอก
ดังนี้ ครันตรัสแล้ว ซึ่งเรื่องนี้ ทรงสืบทอด ซึ่งอนุสนธิ ผู้เป็นพระราชาเพราะธรรม
ตรัสแล้ว ซึ่งพระคาถานี้ ว่า

อ.ธรรม ท. มีใจเป็นสภาพถึงก่อน มีใจเป็นสภาพ
ประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ, หากว่า (อ.บุคคล) มีใจ
อันโทษประทุษร้ายแล้ว กล่าวอยู่หรือ หรือว่า
กระทำอยู่ไซ้, อ.ทุกข์ ย่อมไปตาม (ซึ่งบุคคล)นั้น
(เพราะทุจริตอันมีสามอย่าง)นั้น เพียงดัง อ.ล้อ
(หมุนไปตามอยู่) ซึ่งรอยเท้า (ของโคตัวเนื่องด้วยกำลัง)
ตัวนำไปอยู่ (ซึ่งแอก) ดังนี้

รวากะ (อ.พระราชา) ทรงประทับอยู่ ซึ่งพระราชสาส์น มีดินเหนียวอันพระองค์
ทรงให้ตั้งไว้เฉพาะแล้ว ด้วยตราของพระราชา

๒๒๒. อ.จิตอันเป็นไปในภูมิ ๔ แม้ทั้งปวง อันต่างด้วยกามาวจรกุศลจิตเป็นต้น ชื่อว่า ใจ
ในพระคาถานั้น

๒๒๓. แต่ที่ว่า อ.จิตนั้นเทียว (อันบัณฑิต) นิยมอยู่ ให้ตั้งลงต่างอยู่ กำหนดอยู่
ด้วยอำนาจแห่งจิตดวงที่เกิดขึ้นแล้ว แก่หมอนั้น ในกาลนั้น อันเป็นไปกับด้วยโทมนัส
อันประกอบพร้อมแล้วด้วยปฏิกะ (อันบัณฑิต) ย่อมได้ ในบทนี้

๒๒๔. (อ.อรรถ) ว่า มาตามพร้อมแล้ว (ด้วยใจ)นั้น เป็นสภาพถึงก่อนโดยปกติ เป็น (ดังนี้) (แห่งบท) ว่า ปุพฺพคมา ดังนี้
๒๒๕. ชื่อ อ.ธรรม ท. สี่ ด้วยอำนาจแห่งคุณธรรมและเทศนาธรรมและปริยัติธรรม และนิสสัจธรรม และนิชชีวธรรม ชื่อว่า ธรรม
๒๒๖. (ในธรรม ท.) เหล่านั้นหนา (อ.ธรรม)นี้ ว่า
 อ.ธรรม ด้วย อ.สภาพมิใช่ธรรม ด้วย ทั้งสอง
 เป็นสภาพมีวิปากเสมอกัน (ย่อมเป็น) หามิได้แล,
 อ.สภาพมิใช่ธรรม ย่อมนำไป สุนทร อ.ธรรม (ยังสัตว์)
 ย่อมให้ถึง ซึ่งสุดติ ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า คุณธรรม
๒๒๗. (อ.ธรรม)นี้ ว่า ดูก่อนภิกษุ ท. (อ.เรา) จักแสดง ซึ่งธรรม อันงามในเบื้องต้น แก่เธอ
 ท. ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า เทศนาธรรม
๒๒๘. (อ.ธรรม)นี้ ว่า ดูก่อนภิกษุ ท. ก็ อ.กุลบุตร ท. บางพวก (ในศาสนา)นี้ ย่อมเล่าเรียน
 ซึ่งธรรม คือสุดตะ คือเคยยะ ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า ปริยัติธรรม
๒๒๙. (อ.ธรรม)นี้ ว่า ก็ อ.ธรรม ท. ย่อมมี ในสมัยนั้นแล, อ.ขันธ ท. ย่อมมี ดังนี้เป็นต้น
 ชื่อว่า นิสสัจธรรม
๒๓๐. อ.นัย (ในบท)แม้ว่า อ.นิชชีวธรรม ดังนี้ นัยนั้นเกี่ยว
๒๓๑. (ในธรรม ท.สี่) เหล่านั้นหนา อ.นิสสัจธรรมและนิชชีวธรรม (อันพระผู้มี
 พระภาคเจ้า) ทรงพระประสงค์เอาแล้ว ในที่นี้
๒๓๒. (อ.นิสสัจธรรมและนิชชีวธรรม)นั้น โดยเนื้อความ คือ อ.ขันธ ท. อันไม่มีรูป สาม
 คือ อ.เวทนาขันธ อ.สัญญาขันธ อ.สังขารขันธ
๒๓๓. เพราะว่า (อ.ธรรม ท.) เหล่านั้น, ชื่อว่ามีใจเป็นสภาพถึงก่อน (เพราะวิเคราะห์) ว่า
 อ.ใจ เป็นสภาพถึงก่อน (แห่งธรรม ท.) เหล่านั้น ดังนี้
๒๓๔. (อ.อรรถ) ว่า ก็ อ.ใจ มีวัตถุเป็นอันเดียวกัน มีอารมณ์เป็นอันเดียวกัน กับ
 (ด้วยธรรม ท.) เหล่านั้น เกิดขึ้นอยู่ ในขณะเดียวกัน ไม่ก่อน ไม่หลัง
 ชื่อว่าเป็นสภาพถึงก่อน ย่อมเป็น อย่างไร ? ดังนี้
๒๓๕. (อ.อรรถ) ว่า (อ.ใจ ชื่อว่าเป็นสภาพถึงก่อน) เพราะอรรถคือความเป็นปัจจัย
 แห่งความเกิดขึ้น (ย่อมเป็น) (ดังนี้)

๒๓๖. เหมือนอย่างว่า (ครั้นเมื่อโจร ท.) มาก กระทำอยู่ ซึ่งกรรมมีการฆ่า-ซึ่งชาวบ้านเป็นต้น ท. โดยความเป็นอันเดียวกัน, (ครั้นเมื่อคำ) ว่า อ.ใคร เป็นหัวหน้า (แห่งโจร ท.) เหล่านั้น (ยอมเป็น) ดังนี้ (อันชน ท.) กล่าวแล้ว, (อ.โจร)ใด เป็นปัจจัย (แห่งโจร ท.) เหล่านั้น ย่อมเป็น, (โจร ท.) เหล่านั้น อาศัยแล้ว (ซึ่งโจร)ใด ย่อมกระทำ ซึ่งกรรมนั้น, (อ.โจร)นั้น ชื่อว่าทัตตะ หรือ หรือว่าชื่อว่ามิตตะ (อันชน ท.) ย่อมเรียกว่า เป็นหัวหน้า (แห่งโจร ท.) เหล่านั้น ดังนี้ ฉนใด, (อ.คำ) เป็นเครื่อง ยังอุปไมยให้ถึงพร้อมนี้ (อันบัณฑิต) ฟังทราบ ฉนนั้น
๒๓๗. อ.ใจ ชื่อว่าเป็นสภาพถึงก่อน (แห่งธรรม ท.) เหล่านั้น เพราะอรรถคือความเป็นปัจจัย แห่งความเกิดขึ้น ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุนั้น (อ.ธรรม ท. เหล่านั้น) ชื่อว่ามีใจ เป็นสภาพถึงก่อน
๒๓๘. เพราะว่า (อ.ธรรม ท.) เหล่านั้น, ครั้นเมื่อใจ ไม่เกิดขึ้นอยู่, ย่อมไม่อาจ เพื่ออันเกิดขึ้น, แต่ ว่า อ.ใจ, ครั้นเมื่อเจตสิก ท. บางพวก แม้ไม่เกิดขึ้นอยู่, ย่อมเกิดขึ้นนั้นเทียว
๒๓๙. แต่ ว่า อ.ใจ เป็นสภาพประเสริฐที่สุด (แห่งธรรม ท.) เหล่านั้น ด้วยอำนาจ แห่งความเป็นอธิบดี เพราะเหตุนี้ (อ.ธรรม ท. เหล่านั้น) ชื่อว่ามีใจเป็นสภาพ ประเสริฐที่สุด
๒๔๐. เหมือนอย่างว่า (อ.ชน ท.) ผู้เป็นใหญ่ มีโจรผู้เจริญที่สุดเป็นต้น เป็นผู้ประเสริฐที่สุด (แห่งชน ท.) มีโจรเป็นต้น (ยอมเป็น) ฉนใด, อ.ใจ (เป็นสภาพประเสริฐที่สุด) (แห่งธรรม ท.) แม่เหล่านั้น (ยอมเป็น) ฉนนั้น เพราะเหตุนี้ (อ.ธรรม ท. เหล่านั้น) ชื่อว่ามีใจเป็นสภาพประเสริฐที่สุด
๒๔๑. เหมือนอย่างว่า อ.ภณทะ ท. เหล่านั้น ๑ อันสำเร็จแล้ว (จากสัมภาระ ท.) มีไม่ เป็นต้น ชื่อว่าเป็นภณทะมีภณทะสำเร็จแล้วแต่ไม่ เป็นต้น ย่อมเป็น ฉนใด, (อ.ธรรม ท.) แม่เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นสภาพสำเร็จแล้วแต่ใจ เพราะความที่ (แห่งธรรม ท.) เป็นสภาพสำเร็จแล้ว แต่ใจ (ยอมเป็น) ฉนนั้น
๒๔๒. (อ.อรรถ) ว่า อันโทษ ท. มีอภิขมาเป็นต้น อันจรมมา ประทุษร้าย (ดังนี้ แห่งบท) ว่า ปทุฏฺเฐน ดังนี้
๒๔๓. จริงอยู่ อ.ใจตามปกติ ชื่อว่าภวังคจิต
๒๔๔. (อ.ภวังคจิต)นั้น (อันโทษ ท.) ไม่ประทุษร้ายแล้ว, เหมือนอย่างว่า อ.น้ำ อันใสแล้ว อันเข้าไปเตร้าหมองแล้ว (เพราะสี ท.) มีสีเขียวเป็นต้น อันจรมมา

เป็นน้ำอันต่างด้วยน้ำ มีน้ำสีเขียวเป็นต้น ย่อมเป็น, เป็นน้ำใหม่ (ย่อมเป็น) หามีได้แล, เป็นน้ำอันใสแล้ว อันมีในก่อนนั้นเทียว (ย่อมเป็น) แม้หามีได้ ฉันท, (อ.ภวังคจิต)แม้นั้น เป็นธรรมชาติ อันโทษ ท. มีอภิขณาเป็นต้น อันจรมา ประทุษร้ายแล้ว ย่อมเป็น, เป็นจิตใหม่ (ย่อมเป็น) หามีได้แล, เป็นภวังคจิต อันมีในก่อนนั้นเทียว (ย่อมเป็น) แม้หามีได้ ฉันทนั้น

๒๔๕. เพราะเหตุนี้ อ.พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้ว ว่า ดูก่อนภิกษุ ท. อ.จิตนี้ เป็นแดน สรรณอกแห่งรัศมี (ย่อมเป็น), ก็แล (อ.จิต)นั้น เข้าไปเสerahมองแล้ว เพราะอุปกิเลส ท. อันจรมา ดังนี้

๒๔๖. หากว่า (อ.บุคคล) มีใจ (อันโทษ) ประทุษร้ายแล้ว อย่างนี้ (กล่าวอยู่หรือ หรือว่า กระทำอยู่ไซ้)

๒๔๗. (อ.อรรถ) ว่า (อ.บุคคล)นั้น เมื่อกล่าว ชื่อว่าย่อมกล่าว ซึ่งวจิตุจริต มีอย่างสี่นั้นเทียว, เมื่อกระทำ ชื่อว่าย่อมกระทำ ซึ่งกายุจริต มีอย่างสามนั้นเทียว, เมื่อไม่กล่าว เมื่อไม่กระทำ ยังมีโนหุจริต มีอย่างสาม ชื่อว่าย่อมให้เต็ม เพราะความที่แห่งตน เป็นผู้มึใจ (อันโทษ ท.) มีอภิขณาเป็นต้นประทุษร้ายแล้ว นั้น. อ.อกุศลกรรมบถ ท. สิบ ย่อมถึง ซึ่งความเต็มรอบ (แก่บุคคล)นั้น ด้วยประการฉะนี้ (ดังนี้ แห่งบาทพระคาถา) ว่า ภาสติ वा गोति वा ดังนี้

๒๔๘. (อ.อรรถ) ว่า อ.ทุกข์ ย่อมไปตาม ซึ่งบุคคลนั้น เพราะทุจริตอันมีอย่างสามนั้น, คือว่า อ.ทุกข์อันเป็นวิบาก อันเป็นไปในกายและเป็นไปในจิต โดยปริยายนี้ คือ (อ.วิบากทุกข์) มีกายเป็นที่ตั้งบ้าง มีจิตนอกนี้เป็นที่ตั้งบ้าง ย่อมไปตาม ซึ่งอัตภาพนั้น ที่ไปอยู่ ในอบาย ท. สี่ หรือในมนุษย ท. เพราะอาณาภาพแห่งทุจริต (ดังนี้ แห่งบาทพระคาถา) ว่า ตโต न्नु ทุกขมนุเวติ ดังนี้

๒๔๙. (อ. อันถัม) ว่า (อ.ทุกข์ ย่อมไปตาม ซึ่งบุคคลนั้น เพราะทุจริตอันมีอย่างสามนั้น) รวากะ อ.อะไร ? (ดังนี้)

๒๕๐. (อ.อันแก) ว่า (อ.ทุกข์ ย่อมไปตาม ซึ่งบุคคลนั้น เพราะทุจริต อันมีอย่างสามนั้น) เพียงดัง อ.ล้อ (หมุนไปตามอยู่) ซึ่งรอยเท้า (ของโคตัวเนื่องด้วยกำลัง) ตัวนำไปอยู่ (ซึ่งแอก) ดังนี้. (อ.อธิบาย) ว่า รวากะ อ.ล้อ (หมุนไปตามอยู่) ซึ่งรอยเท้า ของโคตัวเนื่องด้วยกำลัง ตัวอันบุคคลเทียมแล้ว ที่แอก ชื่อว่าตัวนำไปอยู่ ซึ่งแอก ดังนี้

๒๕๑. (อ.อธิบาย) ว่า เหมือนอย่างว่า (อ.โคตวเนืองด้วยกำลัง)นั้น นำไปอยู่ (ซึ่งแอก) สิ้นวันหนึ่งบ้าง (สิ้นวัน ท.) สองบ้าง ห้าบ้าง สิบบ้าง สิ้นกึ่งแห่งเดือนบ้าง ย่อมไม่อาจ เพื่ออันยังล้อ ให้กลับ คือว่า เพื่ออันละ, โดยที่แท้ (เมื่อโคตวเนืองด้วยกำลัง)นั้น ก้าวล่วงอยู่ ข้างหน้า อ.แอก ย่อมเบียดเบียน ซึ่งคอ, (เมื่อโคตวเนืองด้วยกำลัง)นั้น ก้าวกลับอยู่ ข้างหลัง อ.ล้อ ย่อมกระทบ ซึ่งเนื้อแห่งขาอ่อน, อ.ล้อ เบียดเบียนอยู่ ด้วยเหตุ ท. สอง เหล่านี้ เป็นของเล่นไปตามซึ่งรอยเท้า (ของโค)นั้น ย่อมเป็น ฉันทใจ, อ.ทุกซ์ อันเป็นไปในกายบ้าง อันเป็นไปในจิตบ้าง อันมีทุกจริตเป็นมูล ย่อมติดตาม ซึ่งบุคคลผู้มีใจ อันโทษประทุษร้ายแล้ว ยังทุกจริต ท. สาม ให้เต็มแล้ว ตั้งอยู่แล้ว ในที่แห่งบุคคลนั้น ไปแล้ว ท. ในที่นั้นๆ มีนรกเป็นต้น ฉันทนั้นเกี่ยว ดังนี้ (อันบัณฑิต พึงทราบ)
๒๕๒. อ.ภิกษุ ท. มีพื้นสามสิบเป็นประมาณ บรรลุแล้ว ซึ่งพระอรหัต กับ ด้วยปฎิสัมภิตา ท. ในกาลเป็นที่สุดลงรอบแห่งพระคาถา
๒๕๓. อ.เทศนา เป็นเทศนาเป็นไปด้วยวาจา มีประโยชน์ เป็นเทศนาเป็นไปด้วยผล ได้มีแล้ว แม้แก่บริษัทผู้ถึงพร้อมแล้ว ดั่งนี้แล
๒๕๔. อ.เรื่องแห่งพระเถระชื่อว่าจักษุบาล (จบแล้ว)

ศัพท์กิริยานำรู้

กิริยาคุมพากย์ (อาชยาด - กิตก)

วูจเจเต	วจ วียตติยํ วาจายํ ในการพูดชัด + ย + เต	(อัน...) จะกล่าว
ปทภูโจ	ป + ทส อปปีติมฺหิ ในความไม่ยินดี + ต	(อัน...) ประทุษร้ายแล้ว
ภาสติ	ภาส วียตติยํ วาจายํ ในการพูดชัด + อ + ติ	กล่าวอยู่
กโรติ	กร กรณ ในการกระทำ + โอ + ติ	กระทำอยู่
อนเวติ	อนุ + อธิ คติมฺหิ ในการไป + อ + ติ	ยอมไปตาม
ภาสิตา	ภาส วียตติยํ วาจายํ ในการพูดชัด + ต	(อัน...) กล่าวแล้ว, ตรัสแล้ว
อโหสิ	อ + หุ สตุตตายํ ในความมี ความเป็น + ส + อี	ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว
ปริคคฺหิโต	ปริ + คห อุปาทาเน ในการถือเอา + ต	(อัน...) ถือเอารอบแล้ว, สิ่งสติดีย
สมฺปนฺโน	สํ + ปท คติมฺหิ ในการไป + ต	ถึงพร้อมแล้ว, สมบูรณ์
ปฏกามิ	ป + กมุ ปทวิกฺเขเป ในการก้าวเท้า + อี	หลีกเลี่ยงแล้ว
ภวิสฺสตี	ภุ สตุตตายํ ในความมี ความเป็น + สฺสตี	จักเป็น, จักมี
กิริสฺสามิ	กร กรณ ในการกระทำ + สฺสามิ	จักกระทำ
ปตฺธิจฺจาสี	ปติ+ จา คตินิวตฺติมฺหิ ในการหยุดการไป+ส+ออี	ตั้งอยู่เฉพาะแล้ว
อาโรเจสิ	อา + รุจ เทสเน ในการบอก, แสดง + เน+ส+ออี	บอกแล้ว
อทาสี	อ + ทา ทาเน ในการให้ + ส + อี	ได้ให้แล้ว
วิชยิ	วิ + ชน ชนเน ในการเกิด + อี	คลอดแล้ว
पालิตํ	पाल รกฺขณ ในการรักษา + ต	(อัน...) รักษาแล้ว, ดูแลแล้ว
อกาลิ	อ + กร กรณ ในการกระทำ (กร-กาส)+ อี	ได้กระทำแล้ว
ลภี	ลภ ลาภ ในการได้ + อี	ได้แล้ว
พฺนฺธีสุ	พฺนฺธ พฺนฺธเน ในการผูก + อฺ (อฺ เป็น อีสฺ)	ผูกแล้ว
อภฺสฺ	อ + กร กรณ ในการกระทำ + อฺ (อฺ เป็น อฺสฺ)	ได้กระทำแล้ว
วิวเรสุ	วิ + วร อวารณ ในการปิดกั้น + ส + อฺ	แบ่งแล้ว
วิหฺรติ	วิ + หร หรณ ในการนำไป + อ + ติ	ยอมอยู่, ทรงประทับอยู่
วสิ	วส นิวาเส ในการอยู่ + อี	อยู่แล้ว, ทรงประทับอยู่แล้ว

คจฺจนฺติ	คมฺ คติมฺหิ ในการไป + อ + อนฺติ	ย่อมนไป
โอลเณสฺสนฺติ	อว + โลก ทสฺสเน ในการดู + เณ + สฺสนฺติ	จักษฺแลดู
ปญฺญตฺตา	ป + ญฺญา อวโชน ในการรู้ + ต	(อัน...) ปรุงลาดแล้ว
อิจฺจติ	อิสฺ อิจฺจายํ ในความปรารภณา + อ + ติ	ย่อมนปรารภณา
สมปฺชชฺติ	ลํ + ปท คติมฺหิ ในการไป + ย + ติ (ท.)	ย่อมนสำเร็จ, ย่อมถึงพร้อม
กิลเมยฺย	กิลมฺ เขเท ในความเหน็ดเหนื่อย + อ + เอยฺย	พียงลำบาก
ปฺจจฺติ	ปฺจจฺจ ปฺจจฺจเน ในการถาม + อ + ติ	ย่อมนถาม
รกฺขติ	รกฺข รกฺขเณ ในการรักษา + อ + ติ	ย่อมนรักษา
ปฺรูเรสี	ปฺรูร ปฺรูรเณ ในการให้เต็ม + เณ + สฺ + อี	(ยัง...) ให้เต็มแล้ว
กเถสิ	กถ กถเณ ในการกล่าว + เณ + สฺ + อี	กล่าวแล้ว, ตรีสแล้ว
วสนฺติ	วส นีวาเส ในการอยู่ + อ + อนฺติ	ย่อมนอยู่
ชาตา	ชน ชนเน ในการเกิด + ต	เกิดแล้ว
อหฺลฺสุ	อ + หฺ สุ ตตฺตํ ในความมี ความเป็น + สฺ + อํ	ได้เป็นแล้ว, ได้มีแล้ว
คมิสฺสามิ	คมฺ คติมฺหิ ในการไป + สฺสามิ	จักไป
นีสึหิ	นิ + สท นีสึหเน ในการนั่ง + อี	นั่งแล้ว
เทเสณฺติ	ทิสฺ อจฺจารเณ ในการสวด-แสดง + เณ + อนฺติ	ย่อมนแสดง
ปกาเสสิ	ป + กาสฺ ทิตฺติยํ ในความรุ่งเรือง + เณ + สฺ + อี	ประกาศแล้ว
จินฺเตสิ	จินฺต จินฺตํ ในความคิด + เณ + สฺ + อี (จ.)	ย่อมนคิด, คิดแล้ว
อนฺนคจฺจติ	อนฺน + คมฺ คติมฺหิ ในการไป + อ + ติ	ย่อมนไปตาม, ย่อมติดตามไป
ปพฺพชิสฺสามิ	ป + วช คติมฺหิ ในการไป + สฺสามิ	จักบวช
ยาจิ	ยาจ ยาจเน ในการขอ + อี	ขอแล้ว, อ้อนวอนแล้ว
อาห	พฺรู วียตฺติยํ วาจาญํ ในการพูดชัด + อ	กล่าวแล้ว, ตรีสแล้ว
อาปฺจจฺหาหิ	อา + ปฺจจฺจ ปฺจจฺจเน ในการถาม + อ + หิ	จงอำลา, จงบอกลา
อตฺถิ	อสฺ ภูวึ ในความมี ความเป็น + อ + ติ	มีอยู่
ปฏฺธิปฺชชฺหาหิ	ปฏฺธิ + ปท คติมฺหิ ในการไป + ย + หิ (ท.)	จงปฏิบัติ, จงครอบครอง
มโต, มตา	มร ปาณจาเค ในการสละชีวิต + ต	ตายแล้ว
กริตฺถ	กร กรเณ ในการกระทำ + ตถ	กระทำแล้ว
สกุโภมิ	สก สฺตติมฺหิ ในความสามารถ + โอ + มิ	ย่อมนอาจ, ย่อมสามารถ

ปริเยสนนฺติ	ปริ + เอส ปริเยสเน ในการแสวงหา + อ + อนฺติ	แสวงหาอยู่
วเสยฺยํ	วส นิวาเส ในการอยู่ + อ + เอยฺยํ	พียงอยู่, ควรอยู่
เทสิโต	ทิส อูจฺจารเณ ในการสวด, แสดง + ต	(อัน...) แสดงแล้ว
วตฺตนฺติ	วตุ วตฺตเน ในการเป็นไป + อนฺติ	ยอมเป็นไป
ปุเรสุสํมิ	ปุรุ ปุเรน ในการให้เต็ม + เณ + สุสํมิ	(ยัง...) จักให้เต็ม
จริสฺสติ	จร จรเณ ในการประพฤติ + สฺสติ	จักประพฤติ
ชชฺชริตา	ชร วโยทานิมฺหิ ในการล้อมแห่งวัย + ต	คร่ำคร่าแล้ว
ปหิตํ	ปห เปสเน ในการส่งไป + ต	(อัน...) ส่งไปแล้ว
วุปฺสนฺโต	วิ + อุป + สมุ อุปฺสเม ในการเข้าไปสงบ + ต	เข้าไปสงบแล้ว
โวลเกสุสํมิ	อว + โลก ทสฺสเน ในการดู + เณ + สุสํมิ	จักแลดู
คจฺจถ	คมุ คตฺติมฺหิ ในการไป + อ + ถ	จงไป
คจฺจ, คจฺจํ	คมุ คตฺติมฺหิ ในการไป + อ + หิ	จงไป
อกตฺถ	อ + กร กรเณ ในการกระทำ + ตฺถ	ได้กระทำแล้ว
อาสิญฺจถ	อา + สิจฺ ฆรเณ ในการไหล, รวด, รวด + อ + ถ	ขอจงหยอด (จ.)
ชานิสฺสํมิ	ฉา อวโพชน ในการรู้ + นา + สุสํมิ	จักรู้
มนฺเตยฺย	มนฺต คุตฺตมาสเน ในการกล่าวคุ้มครอง + เณ + เอยฺย พึงปรีक्षा (จ.)	
วเทหิ	วท วียตฺติยํ วาจาย ในการพูดชัด + อ + หิ	จงกล่าว
ปริฉินฺโน	ปริ + ฉิหิ ภิชฺชเน ในการแตก, ทำลาย + ต	(อัน...) กำหนดแล้ว
พหุํ	พนฺธ พนฺธเน ในการผูก + ต	(อัน...) ผูกแล้ว
นสฺสนฺตุ	นสฺ นาเส ในความฉิบหาย + ย + อนฺตุ (ท.)	จงฉิบหาย
ภิชฺชนฺตุ	ภิท ภิชฺชเน ในการแตก, ทำลาย + ย + อนฺตุ *	จงแตก
ธาทฺหิ	ธร ธารเณ ในการทรงไว้ + เณ + หิ (จ.)	จงทรงไว้
อภาสิ	อ + ภาสฺ วียตฺติยํ วาจาย ในการพูดชัด + อี	ได้กล่าวแล้ว
หายตุ	หา ทานิมฺหิ ในความล้อม + ย + ตฺ	จงล้อม (ท.)
ปมชฺชสิ	ป + มท อุมฺมาเท ในความบ้า + ย + สิ (ท.)	ยอมประมาท
ชีรตุ	ชร วโยทานิมฺหิ ในความล้อมวัย + อ + ตฺ	จงคร่ำคร่า
นิสฺสลิํ	นิ + สฺสิ เสน ในการนอน + ต	อาศัยแล้ว
กตํ	กร กรเณ ในการกระทำ + ต	(อัน...) กระทำแล้ว

ปกกั	ปจ ปาเก ในการหุง, ต้ม + ต	(อัน...) หุงแล้ว
วทิตถ	วท วียตติยั วาจายั ในการพูดชัด + ตถ	กล่าวแล้ว
วกขามิ	วจ วียตติยั วาจายั ในการพูดชัด + สฺสามิ	จกกล่าว
ปจจขาทโต	ปติ + อา + ขา กถเน ในการกล่าว + ต	(อัน...) บอกคืนแล้ว
อลิ	อล ภาวิ ในความมี ความเป็น + อ + ลิ	ยอมเป็น, ย่อมมี
วิสสชชช	วิ + สชช จาเค ในการสละ + อี	สละแล้ว
ปฏิกขิตโต	ปฏี + ขิป โนทเน ในการชัดไป + ต	(อัน...) ท้ำแล้ว, ปฏิเสธแล้ว
วิวชชชโต	วิ + วชช จาเค ในการสละ + ต	(อัน...) เว้นแล้ว
อกาลิ	อ + กร กรณ ในการกระทำ + อี	ได้กระทำแล้ว
ปภิขชชีสุ	ป + ภิท ภิชชเน ในการแตก-ทำลาย + ย + อัง	แตกแล้ว
ปริหีนานิ	ปริ + หา หานิมหิ ในความล้อม + ต	ล้อมรอบแล้ว
จินตยิตถ	จินต จินตายั ในความคิด + ญ + ตถ	คิดแล้ว
ปฏิชคคิสฺสาม	ปฏี + ชคค รกฺษณ ในการรักษา + สฺสาม	จกปฏิบัติ
ปวิสิสุ	ป + วิส ปเวสเน ในการเข้าไป + อัง	เข้าไปแล้ว
ปกกมิสุ	ป + กมุ ปทวิกเขเป ในการก้าวเท้า + อัง	หลีกเลี่ยงแล้ว
เปสเนติ	เปส เปสเน ในการส่งไป + อนติ	ยอมส่งไป
โอวทติ	อว + วท วียตติยั วาจายั ในการพูดชัด + อ + ตี	ยอมกล่าวสอน
ปาปฺถนีสุ	ป + อป ปาปณ ในการให้ถึง + อุณา + อัง	บรรลุแล้ว
อมห	อล ภาวิ ในความมี ความเป็น + อ + ม	ยอมเป็น, ย่อมมี
กิลมิสฺสนฺติ	กิลมฺ เขเท ในความเหน็ดเหนื่อย + สฺสนฺติ	จกลำบาก
กิลมิสฺสถ	กิลมฺ เขเท ในความเหน็ดเหนื่อย + สฺสถ	จกลำบาก
สภขิสฺสนฺติ	สภ สตติมฺหิ ในความสามารถ + สฺสนฺติ	จกอาจ, จกสามารถ
เปสเสสฺสามิ	เปส เปสเน ในการส่งไป + สฺสามิ	จกส่งไป
รฺจจิตถ	รฺจ โรจเน ในความชอบใจ + ย + ตถ (ที.)	ชอบใจแล้ว
ปฺจจิสฺสติ	ปฺจจ ปฺจจเน ในการถาม + สฺสติ	จกถาม
อาโรเจยฺยาถ	อา + รฺจ เทสเน ในการบอก, แสดง + ญ + เอยฺยาถ	พึงบอก
ปทินิสฺสติ	ปท เปสเน ในการส่งไป + ณา + สฺสติ	จกส่งไป
อาคจฺจิสฺสามิ	อา + คมฺ คตฺติมฺหิ ในการไป + สฺสามิ	จกมา

วนฺหฺ	วนฺหฺ วนฺหฺเน ในการกราบไหว้ + อ + ถ	จงไหว้
อุยฺโยเชลฺลิตฺ	อุ + ยุชฺ โยเค ในการประกอบ + ฌ + สฺ + อี	ส่งไปแล้ว
ปญฺญาติ	ป + ฌา อวโพชน ในการรู้ + ติ	ยอมปรากฏ
นิวตฺตีสฺ	นิ + วตฺ วตฺตเน ในการเป็นไป + อุมฺ	กลับแล้ว
วสฺติ	วสฺ นิวาเส ในการอยู่ + อ + ติ	ยอมอยู่
อาโรเจสฺ	อา + รุจฺ เทสเน ในการบอก,แสดง + ฌ + สฺ + อุมฺ	บอกแล้ว
กาตพฺพํ	กร กรณ ในการกระทำ + ตพฺพ	(อัน...) พึ่งกระทำ
ปจฺจาสิสฺติ	ปติ + อา + ลิสฺ อิจฺฉาย ในความปรารถนา + ติ	ยอมหวังเฉพาะ
เปเสถ	เปสฺ เปสฺเน ในการส่งไป + ถ	จงส่งไป
วฏฺฏติ	วฏฺ วฏฺฏเน ในความสมควร + ย + ติ	ยอมควร
ปหิณฺณิสฺ	ปหฺ เปสฺเน ในการส่งไป + ฌ + อุมฺ	ส่งไปแล้ว
อาจิกฺขถ	อา + จิกฺข กถเน ในการกล่าว + อ + ถ	จงบอก
เนสิ	นี นเย ในการนำไป + สฺ + อี	นำไปแล้ว
คณฺหาหิ	คหฺ อุปาทาเน ในการถือเอา + ฌหา + หิ	จงถือเอา
วนฺหฺิสฺสามิ	วนฺหฺ วนฺหฺเน ในการกราบไหว้ + สฺสามิ	จักไหว้
สมฺปาปฺถนิ	สํ + ป + อปฺ ปาปณ ในการให้ถึง + อุณา + อี	ถึงพร้อมแล้ว
คณฺหิ	คหฺ อุปาทาเน ในการถือเอา + ฌหา + อี	ถือเอาแล้ว
สมฺนุสฺสามิ	สํ + อนุ + ทิสฺ เปกฺขณ ในการดู-เห็น + มิ	ยอมพิจารณาเห็น
ติฏฺฐติ	จา คตฺตินิวตฺติมฺหิ ในการหยุดการไป + อ + ติ	ตั้งอยู่, ยืนอยู่, ดำรงอยู่
ติฏฺฐถ	จา คตฺตินิวตฺติมฺหิ ในการหยุดการไป + อ + ถ	จงยืน
คโต	คมฺ คตฺติมฺหิ ในการไป + ต	ไปแล้ว
ปาปฺถนิ	ป + อปฺ ปาปณ ในการให้ถึง + อุณา + อี	ถึงแล้ว, บรรลุแล้ว
สูยิตฺถ	สุ สวณ ในการฟัง + ย + ตถ	(อัน...) ฟังแล้ว
จิรายติ	จิร + อายปฺจจฺย อาจารตเถ ในอรรถประพตฺติ + ติ	ประพตฺติขึ้นอยู่กับ
ปตฺโต	ป + อปฺ ปาปฺถเน ในการถึง + ต	ถึงแล้ว, บรรลุแล้ว
ปฺจุจฺ	ปฺจุจฺ ปฺจุจฺเน ในการถาม + ต	(อัน...) ถามแล้ว
นาสกฺขิ	น+อ+ สกฺ สตฺตฺติมฺหิ ในความอาจ-สามารถ + อี	ไม่ได้อาจแล้ว
วสิสฺสถ	วสฺ นิวาเส ในการอยู่ + สฺสถ	จักอยู่

จินตยิ	จินต จินตยํ ในความคิด + ญ + อี	คิดแล้ว
อสมิ	อส ภูวิ ในความมี ความเป็น + อ + มิ	ยอมเป็น, ย่อมมี
อาคโต	อา + คมฺ คติมฺหิ ในการไป + ต	มาแล้ว
มริสฺสามิ	มร ปาณจาเค ในการสละชีวิต + สฺสามิ	จักตาย
ปกฺกนฺโต	ป + กมฺ ปทวิกฺเขเป ในการก้าวเท้า + ต	หลีกเลี่ยงแล้ว
ทสฺเสสิ	ทิส อุจฺจาเรน ในการสวด-แสดง + เณ + อี	แสดงแล้ว (จุ.)
อทฺทส	อ + ทิส เปกฺขเณ ในการเห็น + อ	ได้เห็นแล้ว
วิโสธยิ	วิ + สฺธ โสธเน ในการชำระ + ญ + อี	ชำระแล้ว
ปริโสธยิ	ปริ + สฺธ โสธเน ในการชำระ + ญ + อี	ชำระแล้ว
นินฺนุโน	นิ + สท นินฺนุเน ในการนั่ง + ต	นั่งแล้ว
รโต	รมฺ ก็พํย ในการเล่น + ต	ยินดีแล้ว
ผลยุย	ผล ภิชฺชเน ในการแตก-ทำลาย + อ + เอยย	พังแตก
อุปาคมิ	อุป + อา + คมฺ คติมฺหิ ในการไป + อี	เข้ามาใกล้แล้ว, เข้ามาหาแล้ว
ยาสิ	ยา คติยํ ในการไป + อ + สิ	จะไป, ไปอยู่, ยอมไป
สมฺปาเปสิ	สํ + ป + อป ปาปเณ ในการให้ถึง + เณ + สฺ + อี (ยัง...) ให้ถึงพร้อมแล้ว	
ชานามิ	ฉา อวโพธเน ในการรู้ + นา + มิ	ย่อมรู้
สฺลลฺกฺเขสิ	สํ + ลกฺข องฺกเน ในการทำเครื่องหมาย + สฺ + อี	กำหนดแล้ว
อาคมิ	อา + คมฺ คติมฺหิ ในการไป + อี	มาแล้ว
การิตํ	กร กรณ ในการกระทำ + เณ + ต	(อัน...) (ยัง...) ให้กระทำแล้ว
ปฺกฺโกสิ	ป + กฺส อวหาเน ในการร้องเรียก + อี	เรียกแล้ว
ชานาสิ	ฉา อวโพธเน ในการรู้ + นา + สิ	ย่อมรู้
ปฺกฺกามิ	ป + กมฺ ปทวิกฺเขเป ในการก้าวเท้า + อี	หลีกเลี่ยงแล้ว
นาทาสี	น + อ + ทา ทาเน ในการให้ + สฺ + อี	ไม่ได้ให้แล้ว
อุปฺภฺจฺหต	อุป+จา คตินิวตฺตติมฺหิ ในการหยุดการไป+ หุ+อ+ถ จงอุปฺภฺจฺฐาก, จงบำรุง	
ปฺปฏิปาเทสิ	ปติ + ปท คติมฺหิ ในการไป + เณ + สฺ + อี	(ยัง...) ให้ถึงเฉพาะแล้ว
ปสฺสฺสฺสามิ	ทิส เปกฺขเณ ในการดู + สฺสามิ	จักดู, จักเฝ้า
อุฏฺฐยิ	อุ + จา คตินิวตฺตติมฺหิ ในการหยุดการไป + หุ + อี	ตั้งขึ้นแล้ว
อุฏฺฐยิต	อุ + จา คตินิวตฺตติมฺหิ ในการหยุดการไป + ต	ตั้งขึ้นแล้ว

วิโคโต	วิ + คมฺ คติมฺหิ ในการไป + ต	ไปปราศแล้ว, หยุดตกแล้ว
โอดริ	อว + ตร ตรณ ใน การข้ามไป + อี	ข้ามลงแล้ว
วิปชฺชิสฺสุ	วิ + ปท คติมฺหิ ในการไป + ย + อฺ (ท.)	วิบัติแล้ว
สมฺมชฺชิสฺสุ	ลํ + มท อุมมาเท ใน ความบ้า + ย + อฺ (ท.)	กवादแล้ว
จงฺกมฺติ	กมฺ ปทวิกุเขเป ใน การก้าวเท้า + อ + ติ	ยอมจงกรรม
อุชฺฌายีสฺสุ	อุ + ฌ จินฺตายํ ใน การเพ่ง + อฺ	ยกโทษแล้ว
มาเรสิ	มร ปาณจาเค ใน การสละชีวิต + ฌณฺ+สิ (สฺ+อึ)	(ยัง...) ย่อมให้ตาย, ให้ตายแล้ว
อกริ	อ + กร กรณ ใน การกระทำ + อี	ได้กระทำแล้ว
ทิกฺขโง	ทิส เปกฺขณ ใน การดู-เห็น + ต	(อัน...) เห็นแล้ว
ชาโต	ชน ชนเน ใน การเกิด + ต	เกิดแล้ว
สุถมาถ	สุ สวณ ใน การฟัง + ณา + ถ	จงฟัง
ทสฺสติ	ทา ทาเน ใน การให้ + สฺสติ	จักให้
ลํวิทฺติ	ลํ + วิ + ทท ธารณ ใน การทรงไว้ + อี	จัดแจงแล้ว
ปฏฺิชาเน	ปติ + ณา อวโพนเน ใน การรู้ + ณา + อี	ปฏฺิญาแล้ว, รู้ตอบแล้ว
สมฺมาจริสฺสติ	ลํ+อุ+อา+ จร จรณ ใน การประพุดติ + สฺสติ	จักประพุดติร้องเรียก
วณฺเญสฺสสามิ	วณฺจ วณฺจเน ใน การหลอกลวง + สฺสามิ	จักลวง
รชฺชิสฺสุ	รชฺช โรเค ใน การเสียดแทง + ย + อฺ (ท.)	เสียดแทงแล้ว
อาจิกฺขิ	อา + จิกฺข กถเน ใน การกล่าว + อี	บอกแล้ว
อณฺุชาหิ	อณฺุชฺ มิสฺสเน ใน การทา-เจิม + หิ	จงหยุด
อณฺุชาเปสิ	อณฺุชฺ มิสฺสเน ใน การทา,เจิม + ณาเป + สฺ + อี	(ยัง...) ให้หยุดแล้ว
วิชฺชฌายีสฺสุ	วิ + ฌ จินฺตายํ ใน การเพ่ง + อฺ	ดับแล้ว
อนฺุพฺพนฺุธิ	อนฺุ + พฺพนฺุ พนฺุเน ใน การผูก + อี	ติดตามแล้ว
อนฺุคจฺจนฺุติ	อนฺุ + คมฺ คติมฺหิ ในการไป + อ + ติ	ยอมไปตาม
ลพฺพติ	ลภ ลาภ ใน การได้ + ย + เต	(อัน...) ย่อมได้
สมฺนฺุหนาคตา	ลํ + อนฺุ + อา + คมฺ คติมฺหิ ในการไป + ต	มาตามพร้อมแล้ว, ประกอบแล้ว
เนติ	นี นเย ใน การนำไป + ติ	ยอมนำไป
ปาเปติ	ป + อป ปาปน ใน การให้ถึง + ฌณฺ + ติ	(ยัง...) ย่อมให้ถึง
เทเสสฺสามิ	ทิส อุจฺจารณ ใน การสวด-แสดง + ฌณฺ+สฺสามิ	จักแสดง (จ.)

ปริยาปนฺนุติ	ปริ+(ย)+ อป ปาปนฺน ในการให้ถึง +อุณ+อนฺติ	ยอมเรียน
อธิปเปโต	อธิ + ป + อธิ อิจฺฉาย ในความปรารถนา + ต	(อัน...) ประสงค์เอาแล้ว
วฺจฺจติ	วจ วียตฺติย วาจาย ในกาพูดชัด + ย + เต	(อัน...) ยอมกล่าว
เวทิตพฺพํ	วิท ณาณ ในการรู้ + ตพฺพ	(อัน...) ฟังทราบ
สกุโณติ	สกุ สตฺติมิหิ ในความอาจ-สามารถ +โอ+อนฺติ	ยอมอาจ, ยอมสามารถ
อุปฺปชฺชติ	อุป + ปท คตฺติมิหิ ในการไป + ย + ติ (ที.)	ยอมเกิดขึ้น
พารติ	พาธ พฺยาฆาเต ในการเบียดเบียน + อ + ติ	ยอมเบียดเบียน
ปฏฺิหนฺติ	ปฏฺิ + หน ที่ส่าย ในการเบียดเบียน + อ + ติ	ยอมเบียดเบียน
อนฺุพฺนฺธติ	อนฺุ + พนฺธ พนฺธเน ในการผูก + อ + ติ	ยอมติดตามไป

ศัพท์กิริยาในระหว่าง (กิริยาภิตก)

อารพฺก	อา + รก ราวสเส ในความพยายาม + ตฺวา	ปรารถนาแล้ว, เริ่มต้นแล้ว
คนฺตุวา	คมฺ คตฺติมิหิ ในการไป + ตฺวา	ไปแล้ว
นหาตฺวา	นห สโรเจยเย ในการทำให้หมดจด + ตฺวา	อาบแล้ว
ทิสฺวา	ทิส เปกฺขณ ในการดู-เห็น + ตฺวา	เห็นแล้ว
โสธาเปตฺวา	สุธ สโรชน ในการชำระ + ณาเป + ตฺวา	(ยัง...) ให้ชำระแล้ว
การาเปตฺวา	กร กรณ ในการกระทำ + ณาเป + ตฺวา	(ยัง...) ให้กระทำแล้ว
โอกฺิราเปตฺวา	อว + กฺิร กิรณ ในการเกลี่ย + ณาเป + ตฺวา	(ยัง...) ให้เกลี่ยลงแล้ว
อุสฺสาเปตฺวา	อุ + สฺสิ คตฺติย ในการไป + ณาเป + ตฺวา	(ยัง...) ให้ยกขึ้นแล้ว
อลงฺกฺริตฺวา	อลํ ภูสเน ในการประดับ + กร กรณ ...+ ตฺวา	ประดับแล้ว
กฺริตฺวา, กตฺวา	กร กรณ ในการกระทำ + ตฺวา	กระทำแล้ว
ณตฺวา	ณา อวโพธเน ในการรู้ + ตฺวา	รู้แล้ว
นิสฺสาย	นิ + สฺสิ สเย ในการนอน + ตฺวา	อาศัยแล้ว
อาคนฺตุวา	อา + คมฺ คตฺติมิหิ ในการไป + ตฺวา	มาแล้ว
วิสฺสชฺเซตฺวา	วิ + สชฺช จาเค ในการสละ + ณ + ตฺวา (จ.)	สละแล้ว, ปล่อยแล้ว
ปฏฺิจฺจ	ปติ + อธิ คตฺติมิหิ ในการไป + ตฺวา	อาศัยแล้ว
คาหาเปตฺวา	คห อุปาทาเน ในการถือเอา + ณาเป + ตฺวา	(ยัง...) ให้ถือเอาแล้ว

ฉินฺหิตฺวา	ฉิหิ ทุริชากรณ ในการทำให้เป็นสองส่วน + ตฺวา	ตัดแล้ว
อุปฺปาณฺเฑตฺวา	อุ + ปฏฺ คติยํ ในการไป + เณ + ตฺวา	ควักขึ้นแล้ว
อุพฺพตฺเตตฺวา	อุ + วตฺตฺ วตฺตเน ในการเป็นไป + เณ + ตฺวา	เพิกขึ้นแล้ว
ปริจฺจชิตฺวา	ปริ + จชฺ จาเค ในการสละ + ตฺวา	สละรอบแล้ว, ปริจาคแล้ว
สุตฺวา	สุ สวณ ในการฟัง + ตฺวา	ฟังแล้ว
วณฺหิตฺวา	วณฺห วณฺหเน ในการกราบไหว้ + ตฺวา	ไหว้แล้ว
โอบฺโลเกตฺวา	อว + โลก ทสฺสเน ในการดู + เณ + ตฺวา (จฺ.)	แลดูแล้ว
อุปฺสงฺกมิตฺวา	อุป + สํ + กมฺ ปทวิกฺเขเป ในการก้าวเท้า + ตฺวา	เข้าไปหาแล้ว, เข้าไปเฝ้าแล้ว
สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา	สํ + ปฏฺิ + ฉิหิ ภิขฺชเน ในการทำลาย + ตฺวา	รับพร้อมแล้ว, รับแล้ว
ปฏฺุโกสาเปตฺวา	ป + กุส อวทาเน ในการร้องเรียก + ณาเป + ตฺวา (ยฺง...)	ให้ร้องเรียกแล้ว
อาโรเปตฺวา	อา + รุปฺ ชายเน ในการเกิด + เณ + ตฺวา	ยกขึ้นแล้ว
ปวาเรตฺวา	ป + วร อวารณ ในการปิดกั้น + เณ + ตฺวา	ปวารณาแล้ว
อุคฺคณฺหิตฺวา	อุ + คหฺ อุปาทาเน ในการถือเอา + ณฺหา + ตฺวา	เรียนเอาแล้ว
ปฏฺุจฺเปตฺวา	ป + จปฺ จปเน ในการตั้งไว้ + เณ + ตฺวา	เริ่มตั้งไว้แล้ว
วทุฒเตตฺวา	วทุฒ วทุฒเน ในความเจริญ + เณ + ตฺวา	(ยฺง...) ให้เจริญแล้ว
นิกฺขมิตฺวา	นิ + กมฺ ปทวิกฺเขเป ในการก้าวเท้า + ตฺวา	ออกไปแล้ว
ปตฺวา	ป + อปฺ ปาปฺณเน ในการถึง + ตฺวา	ถึงแล้ว, บรรลุแล้ว
ปริเยสนฺโต	ปริ + เอสฺ เอสเน ในการแสวงหา + อนฺต	แสวงหาอยู่, เมื่อแสวงหา
ปณฺญาเปตฺวา	ป + ณา อวโชน ในการรู้ + ณาเป + ตฺวา	(ยฺง...) ให้ปลื้ลัดแล้ว
นีสีทาเปตฺวา	นิ + สทฺ นีสีทเน ในการนั่ง + ณาเป + ตฺวา	(ยฺง...) ให้นั่งแล้ว
ปริวิสิตฺวา	ปริ + วิสฺ ปเวสเน ในการเข้าไป + ตฺวา	อ้างคาสแล้ว
นิสฺสาย	นิ + ลี สเย ในการนอน + ตฺวา	อาศัยแล้ว
คเหตฺวา	คหฺ อุปาทาเน ในการถือเอา + (อิ) + ตฺวา	ถือเอาแล้ว, เรียนเอาแล้ว
ปฏฺิขคฺคิตฺวา	ปติ + ชคฺค รกฺษณ ในการรักษา + ตฺวา	ปฏิบัติแล้ว
สมฺปาเทตฺวา	สํ + ปทฺ คติมฺหิ ในการไป + เณ + ตฺวา	(ยฺง...) ให้ถึงพร้อมแล้ว
อามนฺเตตฺวา	อา + มนฺตฺ มนฺตเน ในการปรึกษา + ตฺวา	เรียกมาแล้ว
ปริวิสิตฺวา	ป + วิสฺ ปเวสเน ในการเข้าไป + ตฺวา	เข้าไปแล้ว
ปจิตฺวา	ปจฺ ปาเก ในการหุง-ต้ม + ตฺวา	หุงแล้ว, ต้มแล้ว

อาสิญจนโต	อา + สิจ ฆรณ ในกา ^๑ รไหล,รด,ราด + อนต	เมื่อหยอด, หยอดอยู่
อาสิญจิตวา	อา + สิจ ฆรณ ในกา ^๑ รไหล,รด,ราด + ตวา	หยอดแล้ว
ปุจฉิยมาโน	ปุจฉ ปุจฉน ในกา ^๑ รถาม + ย + มาน	(อัน...) ถามอยู่
โอลิเกนโต	อว + โลก ทสฺสเน ในกา ^๑ รดู + เณ + อนต	แลดูอยู่, เมื่อแลดู
ยาปนเต	ยป ยาปน ในกา ^๑ รเป็นไป + เณ + อนต +(ถมี)	เป็นไปอยู่
นิปชชิตวา	นิ + ปท คตฺติมฺหิ ในกา ^๑ รไป + ตวา	นอนแล้ว
มนุตเตตวา	มนต คุตตมาสเน ในกา ^๑ รกล่าวกระซิบ+เณ+ตวา	ปรึกษาแล้ว
มนุตฺโต	มนต คุตตมาสเน + เณ + อนต	ปรึกษายู่, เมื่อปรึกษา
โอวทนต์	อว+วท วิยตฺติยํ วาจายํ ในกา ^๑ รพูดชัด+ อนต	กล่าวสอนอยู่, โอวาทอยู่
ทตวา	ทา ทาเน ในกา ^๑ รให้ + ตวา	ให้แล้ว
ปุจฉิโต	ปุจฉ ปุจฉน ในกา ^๑ รถาม + ต	(อัน...) ถามแล้ว
ปฏฺจาย	ป + จา คตฺตินิวตฺติมฺหิ ในกา ^๑ รห้ามการไป + ตวา	จำเดิม, ตั้งแต่
โอวทิตวา	อว + วท วิยตฺติยํ วาจายํ ในกา ^๑ รพูดชัด + ตวา	กล่าวสอนแล้ว
หุตวา	หุ สุตตํ ในกา ^๑ รมี ความเป็น + ตวา	เป็น, เป็นแล้ว
อสฺสาเสตวา	อา + สส อสฺสาสมฺหิ ในกา ^๑ รหายใจ +เณ+ ตวา	(ยัง...) ให้สบายใจแล้ว,ให้โล่งอก
เปเสตวา	เปส เปสเน ในกา ^๑ รส่งไป + เณ + ตวา	ส่งไปแล้ว
อาทาย	อา + ทา ทาเน ในกา ^๑ รให้ + ตวา	ถือเอาแล้ว
ปวฏฺฏมานา	ป + ฏฏ อวตฺตเน ในกา ^๑ รหมุนไป + มาน	กึ่งเกลือกไปมาอยู่
โรทิตวา	รุท โรทเน ในกา ^๑ รร้องให้ + ตวา	ร้องให้แล้ว
สมสฺสาเสตวา	ลํ+อา+ สส อสฺสาสมฺหิ ในกา ^๑ รหายใจ+เณ+ ตวา	(ยัง...)ให้เบาใจแล้ว, ปลอดภัย
จตวา	จา คตฺตินิวตฺติมฺหิ ในกา ^๑ รห้ามการไป + ตวา	ดำรงอยู่แล้ว
ขมาเปตวา	ขมุ ขนฺติยํ ในกา ^๑ รมอดทน + ณาเป + ตวา	(ยัง...) ให้อดโทษแล้ว
ยาจิตวา	ยาจ ยาจเน ในกา ^๑ รขอ-อ้อนวอน + ตวา	ขอแล้ว, อ้อนวอนแล้ว
อนฺคนฺตวา	อนฺ + คมฺ คตฺติมฺหิ ในกา ^๑ รไป + ตวา	ไปตามแล้ว, ตามส่งแล้ว
ปริเทวิตวา	ปริ + เทว เทวเน ในกา ^๑ รร้องให้ + ตวา	คร่ำครวญแล้ว
สญฺชานิตวา	ลํ + ณา อวโชน ในกา ^๑ รรู้ + ณา + ตวา	จำได้แล้ว
ปวฏฺฏนฺโต	ป + ฏฏ อวตฺตเน ในกา ^๑ รหมุนไป + เณ + อนต	กึ่งเกลือกไปมาอยู่
ปพฺพาเซตวา	ป + วช คตฺติมฺหิ ในกา ^๑ รไป + เณ + ตวา	(ยัง...) ให้บวชแล้ว

สิกขาเปตฺวา	สิกข สิกฺขเน ในการศึกษา + ณาเป + ตฺวา	(ยัง...) ให้ศึกษาแล้ว
อาจิกฺขิตฺวา	อา + จิกฺข กถเน ในการกล่าว + ตฺวา	บอกแล้ว
อลภนฺตา	น + ลภ ลาภ ในการได้ + อนุต	ไม่ได้อยู่, เมื่อไม่ได้
อุยฺโยเชนฺตา	อุ + ยุช โยเค ในการประกอบ + ณะ + อนุต	ส่งไปอยู่, เมื่อส่งไป
อุปนีสฺสาย	อุป + นิ + ลี สเย ในการนอน + ตฺวา	เข้าไปอาศัยแล้ว
คายิตฺวา	คี สหฺเท ในการทำเสียง + ตฺวา	ขับแล้ว, ร้องเพลง
ผริตฺวา	ผร ผรเณ ในการแผ่ไป + ตฺวา	แผ่ไปแล้ว
ปริยาทาย	ปริ + ย + อา + ทา ทาเน ในการให้ + ตฺวา	ถือเอารอบแล้ว, ครอบงำแล้ว
นิฏฺฐาเปตฺวา	นิ+ฐา คตฺยาวสานเ ในที่สุดการไป+ณาเป+ตฺวา(ยัง...)ให้สำเร็จแล้ว, ให้เสร็จแล้ว	
อปเนตฺวา	อป + หนี นเย ในการนำไป + ตฺวา	นำออกไปแล้ว, ถอดออกแล้ว
ปริทหิตฺวา	ปริ + ฐา นิวาเส ในการนุ่งห่ม + ตฺวา	นุ่งห่มแล้ว
ปคฺคยฺห	ป + คห อุปาทาเน ในการถือเอา + ตฺวา	ประคองแล้ว
กนฺทฺโต	กนฺท โรทเน ในการคร่ำครวญ + อนุต	คร่ำครวญอยู่
ปกฺขนฺทิตฺวา	ปกฺขนฺท เวคคตฺยํ ในการไปเร็ว + ตฺวา	เล่นไปแล้ว, วิ่งไปแล้ว
อุปนฺตฺวา	อุป + คมฺ คตฺมิทฺธิ ในการไป + ตฺวา	เข้าไปไกลแล้ว, เข้าไปหาแล้ว
สงฺฆิปนฺโต	สํ + ฆิป โนทเน ในการข้างไป + อนุต	ยืนอยู่, ย่ออยู่, (สังเขป)
เนตฺวา	นี นเย ในการนำไป + ตฺวา	นำไปแล้ว
อาหริตฺวา	อา + หร หรเณ ในการนำไป + ตฺวา	นำมาแล้ว
จรนฺตา	จร จรเณ ในการเที่ยวไป + อนุต	เที่ยวไปอยู่, เมื่อเที่ยวไป
วสฺสิตฺวา	วสฺส วสฺสเน ในการตก + ตฺวา	ตกแล้ว (ฝนตก)
นิทฺทายนฺโต	นิทฺท + อาย อาจรรตฺเถ ในอรรถประพฤติ + อนุต	ประพฤติหลับอยู่
อกตฺวา	น + กร กรเณ ในการกระทำ + ตฺวา	ไม่กระทำแล้ว
มาเรณฺโต	มร ปาณจาเค ในการสละชีวิต + ณะ + อนุต	(ยัง...) ให้ตายอยู่
จริตฺวา	จร จรเณ ในการเที่ยวไป + ตฺวา	เที่ยวไปแล้ว
โยเชตฺวา	ยุช โยเค ในการประกอบ + ณะ + ตฺวา (จฺ.)	ประกอบแล้ว
วหฺโต	วห ปาปเณ ในการให้ถึง + อนุต + (สฺวิภฺตฺติ)	นำไปอยู่
ฆมฺเฏตฺวา	ฆมฺ ฆมฺมฺเณ ในการสืบทอด + ณะ + ตฺวา (จฺ.)	สืบทอดแล้ว, พยายามแล้ว
ลณฺณนฺโต	ลฉิ ลกฺขเณ ในการกำหนด + อนุต	ฉาบทาอยู่

นิยมิยามานั	นิ + ยมฺ นิจฺฉเย ในการตัดสิน, วิวินิจฉัย+ย+มาน (อัน...) นิยมอยู่, กำหนดอยู่
วตุถาปิยามานั	วิ+อว+ถป ถปเน ในการตั้งไว้+ณ+ย+ มาน (อัน...) ให้ตั้งลงต่างอยู่, กำหนดอยู่
ปริจฺฉิซฺชมานั	ปริ + ฉิหิ ภิชฺชเน ในการทำลาย + ย + มาน (อัน...) กำหนดอยู่
อุปฺปซฺชมานั	อุ + ปท คติมุหิ ในการไป + ย + มาน (หิ.) เกิดขึ้นอยู่, เมื่อเกิดขึ้น
ปสนฺหนั	ป + สท นิสมฺมเล ในการไม่มีมลทิน + ต ไส้แล้ว, ผ่องใสแล้ว, เลื่อมใสแล้ว
ภาสมานั	ภาส วิยตฺติยั วาจายั ในการพูดชัด + มาน กล่าวอยู่, เมื่อกล่าว
อภาสนุโต	น + ภาส วิยตฺติยั วาจายั ในการพูดชัด + อนฺต ไม่กล่าวอยู่, เมื่อไม่กล่าว
อกโรนุโต	น + กร กรณ ในการกระทำ + โอ + อนฺต ไม่กระทำอยู่, เมื่อไม่กระทำ
วหนุโต	วห ปาปณ ในการให้ถึง + อนฺต นำไปอยู่, เมื่อนำไป
พารนุตั	พาท พยาฆาเต ในการเบียดเบียน + อนฺต เบียดเบียนอยู่, เมื่อเบียดเบียน

บทที่ ๕

วิเคราะห์ศัพท์สมาสและศัพท์ิต

๑. **จกขุपालตเถรวตถุ** = เรื่องแห่งพระเถระชื่อว่าจกขุपाल
 - วิ. จกขุ ปาเลตตีติ **จกขุपाल**. (ทุตียาตปฺปริสสมาส)
 (อ.บุคคลไต) ย่อมรักษา ซึ่งนัยน์ตา เพราะเหตุนั้น (อ.บุคคลนั้น) ชื่อว่าจกขุपाल
 - วิ. จกขุपाल จ โส เถโร จาติ **จกขุपालตเถโร**. (วิเสสนุตฺตรปทกมฺมชารยสมาส)
 อ.พระจกขุपालด้วย อ.พระจกขุपालนั้น เป็นพระเถระด้วย เพราะเหตุนี้
 ชื่อว่าจกขุपालตเถร
 - วิ. จกขุपालตเถรสส วตถุ **จกขุपालตเถรวตถุ**. (ฉฺฉฐิตปฺปริสสมาส)
 อ.เรื่อง แห่งพระเถระชื่อว่าจกขุपाल ชื่อว่าจกขุपालตเถรวตถุ
๒. **มโนปฺพุพฺพคฺมา**, ฐมา = (ธรรมทั้งหลาย) มีใจเป็นสภาพถึงก่อน
 - วิ. ปฺพุพฺ คจฺจตตีติ **ปฺพุพฺพคโม**. (ทุตียาตปฺปริสสมาส)
 (อ.สภาพไต) ย่อมถึง ก่อน เพราะเหตุนี้ (อ.สภาพนั้น) ชื่อว่าปฺพุพฺพคม
 - วิ. มโน ปฺพุพฺพคโม เอเตสนฺติ **มโนปฺพุพฺพคมา**, ฐมา. (ฉฺฉฐิตฺพุพฺพิตฺติสมาส)
 อ.ใจ เป็นสภาพถึงก่อน (แห่งธรรม ท.) เหล่านั้น (มีอยู่) เพราะเหตุนี้ ชื่อว่ามโนปฺพุพฺพคมา
๓. **มโนเสฏฺฐา**, ฐมา = (ธรรมทั้งหลาย) มีใจประเสริฐที่สุด
 - วิ. มโน เสฏฺฐโ จ เอเตสนฺติ **มโนเสฏฺฐา**, ฐมา. (ฉฺฉฐิตฺพุพฺพิตฺติสมาส)
 อ.ใจ เป็นสภาพประเสริฐที่สุด (แห่งธรรม ท.) เหล่านั้น (มีอยู่) เพราะเหตุนี้
 ชื่อว่ามโนเสฏฺฐ
๔. **มโนมยา**, ฐมา = (ธรรมทั้งหลาย) สำเร็จแล้วแต่ใจ
 - วิ. มนโต นิปฺพนฺนา **มโนมยา**, ฐมา. (อเนกตฺถตฺตทฺธิต)
 (อ.ธรรม ท.) สำเร็จแล้ว แต่ใจ ชื่อว่ามโนมย
๕. **ฐมฺมเทสนา** = การแสดงซึ่งธรรม, พระธรรมเทศนา
 - วิ. ฐมฺมํ เทสนา **ฐมฺมเทสนา**. (ทุตียาตปฺปริสสมาส)
 อ.การแสดง ซึ่งธรรม ชื่อว่าฐมฺมเทสนา
๖. **กฺกฺกมฺพิโก**, เสฏฺฐี = (เศรษฐี) ผู้มีทรัพย์สมบัติ, กฺกฺกมฺพี
 - วิ. กฺกฺกมฺพี อสฺส อตฺถิตี **กฺกฺกมฺพิโก**. (อสฺสตฺถิตฺตทฺธิต)
 อ.ทรัพย์สมบัติ (ของเศรษฐี) นั้น มีอยู่ เพราะเหตุนี้ ชื่อว่ากฺกฺกมฺพิก

๗. **มหารุชโน**, เสฏฐี = (เศรษฐี) ผู้มีทรัพย์มาก
 วิ. มหานต์ ฐน อสสาติ **มหารุชโน**, เสฏฐี. (ฉฐฐีพหุพหิสมาส)
 อ.ทรัพย์ มาก (ของเศรษฐี)นั้น (มีอยู่) เพราะเหตุนี้ ชื่อว่ามหารุชน
๘. **มหาโกโค**, เสฏฐี = (เศรษฐี) ผู้มีโกคะมาก
 วิ. มหานโต โกโค อสสาติ **มหาโกโค**, เสฏฐี. (ฉฐฐีพหุพหิสมาส)
 อ.โกคะ มาก (ของเศรษฐี)นั้น (มีอยู่) เพราะเหตุนี้ ชื่อว่ามหาโกค
๙. **อปุตตโก**, เสฏฐี = (เศรษฐี) ผู้ไม่มีบุตร
 วิ. นตถิ เอตสส ปุตโตติ **อปุตตโก**, เสฏฐี. (นปพพทพหุพหิสมาส)
 อ.บุตร (ของเศรษฐี)นั้น ย่อมไม่มี เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าอปุตตก, ไต่แก่เศรษฐี. (ผู้ไม่มีบุตร)
๑๐. **นหานตติถ** = ทำน้ำสำหรับการอาบน้ำ
 วิ. นหานาย ตติถ **นหานตติถ**. (จตุตถิปุริสสมาส)
 อ.ทำน้ำ เพื่ออันอาบน้ำ ชื่อว่านหานตติถ
๑๑. **อนุตรามคัค** = ระหว่างแห่งหนทาง, ระหว่างทาง
 วิ. มคคสส อนุตรา **อนุตรามคัค**. (นิปาตปพพกอพยยิภาวสมาส)
 อ.ระหว่าง แห่งหนทาง ชื่อว่าอนุตรามคค
๑๒. **สมปนฺนสาโย**, รุกฺโข = ต้นไม้ มีกิ่งอันถึงพร้อมแล้ว, มีกิ่งก้านสมบูรณ์
 วิ. สมปนฺนา สาขา อสสาติ **สมปนฺนสาโย**, รุกฺโข. (ฉฐฐีพหุพหิสมาส)
 อ.กิ่ง อันถึงพร้อมแล้ว (ของต้นไม้)นั้น มีอยู่ เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าสมปนฺนสาโย
๑๓. **วนปฺปติ**, รุกฺโข = (ต้นไม้) อันเป็นเจ้าแห่งป่า
 วิ. วนสฺส ปติ **วนปฺปติ**, รุกฺโข. (ฉฐฐีตปุริสสมาส)
 อ.เจ้า แห่งป่า ชื่อว่าวนปฺปติ
๑๔. **ปาการปริกฺเขโป** = การล้อมรั้วด้วยกำแพง
 วิ. ปากาเรน ปริกฺเขโป **ปาการปริกฺเขโป**. (ตติยาตปุริสสมาส)
 อ.การล้อมรั้ว ด้วยกำแพง ชื่อว่าปาการปริกฺเขโป
๑๕. **ธชปตกา** = ธงและธงผืนผ้าทั้งหลาย (อิติริตรโยคทวันทสมาส)
 วิ. ธโช จ ปตกา จ **ธชปตกา**.
 อ.ธงด้วย อ.ธงผืนผ้าด้วย ชื่อว่าธชปตกา

๑๖. **มหาสกุกาโร** = สักการะมาก, สักการใหญ่
 วิ. มหนโต จ โส สกุกาโร จาติ **มหาสกุกาโร**. (วิเสสนปุพฺพทกมฺมชารยสมาส)
 อ.ใหญ่ด้วย (อ.ใหญ่)นั้น เป็นสักการะด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่ามหาสกุการ
๑๗. **คพฺภปริหาโร** = เครื่องบริหารซึ่งครรรค์
 วิ. คพฺภํ ปริหาโร **คพฺภปริหาโร**. (ทุดิยาตปุริสสมาส)
 อ.เครื่องบริหาร ซึ่งครรรค์ ชื่อว่าคพฺภปริหาโร
๑๘. **ทสมาสจฺจโย** = ล่วงไปแห่งเดือนสิบ, ล่วงไปสิบเดือน
 วิ. ทส มาสา **ทสมาสํ**. (สมาหารทิกุสมาส)
 อ.เดือน ท. สิบ ชื่อว่า ทสมาส
 วิ. ทสมาสสุส อจฺจโย **ทสมาสจฺจโย**. (จฺญจิตปุริสสมาส)
 อ.อันล่วงไป แห่งเดือนสิบ ชื่อว่าทสมาสจฺจโย
๑๙. **อปรภาโค**, กาโล = กาล อันเป็นส่วนอื่นอีก
 วิ. อปโร จ โส ภาโค จาติ **อปรภาโค**, กาโล. (วิเสสนปุพฺพทกมฺมชารยสมาส)
 อ.อื่นอีกด้วย (อ.อื่นอีก)นั้น เป็นส่วนด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าอปรภาค
๒๐. **วยปฺปตฺโต** = ผู้ถึงแล้วซึ่งวัย
 วิ. วยํ ปตฺโต **วยปฺปตฺโต**, ปุคฺคโล. (ทุดิยาตปุริสสมาส)
 ถึงแล้ว ซึ่งวัย ชื่อว่า วยปฺปตฺต
๒๑. **ฆรพฺพนฺนํ** = เครื่องผูกคือเรือน
 วิ. ฆรํ เอว พฺพนฺนํ **ฆรพฺพนฺนํ**. (อวชารณปุพฺพทกมฺมชารยสมาส)
 อ.เรือนนั้นเทียว เป็นเครื่องผูก ชื่อว่าฆรพฺพน
๒๒. **มาตาปิตโร** = มารดาและบิดาทั้งหลาย
 วิ. มาตา จ ปิตา จ **มาตาปิตโร**. (ทวนุทสมาส)
 อ.มารดาด้วย อ.บิดาด้วย ชื่อว่ามาตาปิต
๒๓. **ปวตฺติตปวรธมฺมจกฺโก**, สตฺถา = พระศาสดา ผู้มีจักรคือธรรมอันประเสริฐอันพระองค์
 ทรงให้เป็นไปแล้ว
 วิ. ธมฺโม เอว จกฺโก **ธมฺมจกฺโก**. (อวชารณปุพฺพทกมฺมชารยสมาส)
 อ.ธรรมนั้นเทียว เป็นจักร ชื่อว่าธมฺมจกฺก. (จักรคือธรรม)

- วิ. ปวาริ จ ตัม ฐมฺมจกฺกญฺจาติ **ปวธมฺมจกฺกํ**. (วิเสสนปฺพุพฺพทกมฺมชารยสฺมาส)
 อ.ประเสริฐด้วย (อ.ประเสริฐ)นั้น เป็นธรรมจักรด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าปวธมฺมจกฺก
- วิ. ปวตฺตติตํ ปวธมฺมจกฺกํ เยนาติ **ปวตฺตติตปวธมฺมจกฺโก**, สตถา. (ตติยาพหุพฺพิหิ)
 อ.จักรคือธรรมอันประเสริฐ (อันพระศาสดาพระองค์)ใด ทรงให้เป็นไปแล้ว (มีอยู่)
 เพราะเหตุนั้น (อ.พระศาสดาพระองค์นั้น) ชื่อว่าปวตฺตติตปวธมฺมจกฺก, ได้แก่พระศาสดา
๒๔. **อนาถปิณฑิกมหาเสฏฺฐิ** = มหาเศรษฐีชื่อว่าอนาถปิณฑิกะ
- วิ. นตฺถิ นาโถ เอเตสนฺติ **อนาโถ**, ชโน. (นนิปาตปฺพุพฺพทพหุพฺพิหิสฺมาส)
 อ.ที่พึ่ง (ของชนท.)เหล่านั้น ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าอนาถ
- วิ. ปิณฑโถ อสฺส อตฺถิติ **ปิณฑิก**, ปุคฺคโล. (อฺสฺสตฺถิตทฺธิต)
 อ.ก้อนข้าว (ของบุคคล)นั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าปิณฑิก
- วิ. อนาถานํ ปิณฑิก **อนาถปิณฑิก**, เสฏฺฐิ. (จตฺตฺถิตปฺปุริสฺสมาส)
 อ.ผู้มีก้อนข้าว (เพื่อคน ท.)ผู้ไม่มีที่พึ่ง ชื่อว่าอนาถปิณฑิก
- วิ. อนาถปิณฑิก จ โส มหาเสฏฺฐิ จาติ **อนาถปิณฑิกมหาเสฏฺฐิ**. (วิเสสนนฺตฺตรกมฺม-)
 อ.นายอนาถปิณฑิกะ ด้วย อ.นายอนาถปิณฑิกะ นั้น เป็นมหาเศรษฐี ด้วย
 เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าอนาถปิณฑิกมหาเสฏฺฐิ
๒๕. **เชตวันมหาวิหาโร** = มหาวิหารชื่อว่าเชตวัน, เชตวันมหาวิหาร
- วิ. เชตสฺส วณํ **เชตวัน**. (ฉนฺนิจิตปฺปุริสฺสมาส)
 อ.สวน ของเจ้าเขต ชื่อว่าเชตวัน
- วิ. มหนฺโต จ โส วิหาโร จาติ **มหาวิหาโร**. (วิเสสนปฺพุพฺพทกมฺมชารยสฺมาส)
 อ.ใหญ่ด้วย (อ.ใหญ่)นั้น เป็นวิหารด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่ามหาวิหาร
- วิ. เชตวัน จ ตัม มหาวิหาโร จาติ **เชตวันมหาวิหาโร**. (วิเสสนนฺตฺตรปทกมฺมชารย)
 อ.เชตวันด้วย (อ.เชตวัน)นั้น เป็นมหาวิหารด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าเชตวันมหาวิหาร
๒๖. **มหาชโน** = ชนหมู่ใหญ่, มหาชน
- วิ. มหนฺโต จ โส ชโน จาติ **มหาชโน**. (วิเสสนปฺพุพฺพทกมฺมชารยสฺมาส)
 อ.หมู่ใหญ่ด้วย อ.หมู่ใหญ่นั้น เป็นชนด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่ามหาชน
๒๗. **สคฺคมคฺโค** = ทางแห่งสวรรค์, ทางนำไปสู่สวรรค์
- วิ. สคฺคสฺส มคฺโค **สคฺคมคฺโค**. (ฉนฺนิจิตปฺปุริสฺสมาส)
 อ.ทาง แห่งสวรรค์ ชื่อว่าสคฺคมคฺค

๒๘. **โมกขมคฺโค** = ทางแห่งพระนิพพาน, ทางอันเป็นเครื่องหลุดพ้น
 วิ. โมกฺขสฺส มคฺโค **โมกขมคฺโค**. (ฉฐจิตฺตปฺปวิสฺสมาส)
 อ.ทาง แห่งพระนิพพาน ชื่อว่าโมกขมคฺค
๒๙. **มาติปฺกุโ** = ฝ่ายของมารดา
 วิ. มาตุยา ปฺกุโ **มาติปฺกุโ**. (ฉฐจิตฺตปฺปวิสฺสมาส)
 อ.ฝ่าย ของมารดา ชื่อว่ามาติปฺกุ
๓๐. **ปิตฺตปฺกุโ** = ฝ่ายของบิดา
 วิ. ปิตฺตโน ปฺกุโ **ปิตฺตปฺกุโ**. (ฉฐจิตฺตปฺปวิสฺสมาส)
 อ.ฝ่าย ของบิดา ชื่อว่าปิตฺตปฺกุ
๓๑. **เทวอสีติฌาติกุลสฺสสุสานิ** = ตระกูลแห่งพระญาติสองฝ่าย ๆ ละแปดหมื่นตระกูล
 วิ. กุลานํ สฺสสุสํ **กุลสฺสสุสํ**. (ฉฐจิตฺตปฺปวิสฺสมาส)
 อ.พັນ แห่งตระกูล ท. ชื่อว่ากุลสฺสสุส
 วิ. ฌาตึนํ กุลสฺสสุสํ **ฌาติกุลสฺสสุสํ**. (ฉฐจิตฺตปฺปวิสฺสมาส)
 อ.พັນแห่งตระกูล แห่งพระญาติ ท. ชื่อว่าฌาติกุลสฺสสุส
 วิ. เทวอสีติ ฌาติกุลสฺสสุสานิ **เทวอสีติฌาติกุลสฺสสุสานิ**. (ทิกฺขุสฺมาส)
 อ.พັນแห่งตระกูลแห่งพระญาติ ท. แปดสิบ สองหมื่น ชื่อว่าเทวอสีติฌาติกุลสฺสสุส
๓๒. **สตุตฺตวิสฺสติโกภฺภิรณฺปริจฺจาโค** = การสละซึ่งทรัพย์มียี่สิบเจ็ดโกฏิเป็นประมาณ
 วิ. สตุตฺตวิสฺสติ โกภฺบิโย ปมาณํ เยสนฺหติ **สตุตฺตวิสฺสติโกภฺภิ**, ฐนํ. (สตุตฺตวิสฺสติ + โกภฺภิ) พหุพฬิหิสมาส
 อ.โกภฺภิ ท. ยี่สิบเจ็ด เป็นประมาณ แห่งทรัพย์ ท.เหล่าใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น อ.ทรัพย์นั้น
 ชื่อว่าสตุตฺตวิสฺสติโกภฺภิ, ใต้แก่ทรัพย์. (มีโกภฺบิยี่สิบเจ็ดเป็นประมาณ)
 วิ. สตุตฺตวิสฺสติโกภฺภิ ฐนํ **สตุตฺตวิสฺสติโกภฺภิรณฺ**. (สตุตฺตวิสฺสติโกภฺภิ + ฐน) วิเสสนฺปุพฺพทกมฺมชารย.
 อ.ทรัพย์ มีโกภฺบิยี่สิบเจ็ดเป็นประมาณ ชื่อว่าสตุตฺตวิสฺสติโกภฺภิรณ. (ทรัพย์มีโกภฺบิยี่สิบเจ็ดเป็น
 ประมาณ)
 วิ. สตุตฺตวิสฺสติโกภฺภิรณํ ปริจฺจาโค **สตุตฺตวิสฺสติโกภฺภิรณฺปริจฺจาโค**. (สตุตฺตวิสฺสติโกภฺภิรณ + ปริจฺจาโค)
 อ.การสละ ซึ่งทรัพย์มีโกภฺบิยี่สิบเจ็ดเป็นประมาณ ชื่อว่าสตุตฺตวิสฺสติโกภฺภิรณฺปริจฺจาโค.
 (การสละซึ่งทรัพย์มีโกภฺบิยี่สิบเจ็ดเป็นประมาณ) ทุติยาตฺตปฺปวิสฺสมาส
๓๓. **ทหรสามเณรา** = ภิกษุหนุ่มและสามเณรทั้งหลาย (อิตริตฺตโรยคทวันทสมาส)
 วิ. ทฺหโร จ สามเณโร จ **ทหรสามเณรา**.
 อ.ภิกษุหนุ่มด้วย อ.สามเณรด้วย ชื่อว่าทหรสามเณร

๓๔. **ตุจฺจนฺตฺโต, ปุคฺคโล** = บุคคล ผู้มีมือเปล่า
 วิ. ตุจฺจฺ โจนฺตฺโต ยสฺสชาติ **ตุจฺจนฺตฺโต, ปุคฺคโล.** (จฺญฺจฺพิพฺพหฺมฺสฺมา)

 อ.มือ อันเปล่า (ของบุคคล)ใด (มีอยู่) เพราะเหตุนั้น (อ.บุคคลนั้น) ชื่อว่าตุจฺจนฺตฺโต
๓๕. **คตฺตฺพุทฺโธ** = ไปแล้วในกาลก่อน, เคยไปแล้ว
 วิ. คโต ปุทฺตฺนฺติ **คตฺตฺพุทฺโธ.** (กมฺมชฺราวสฺมา)

 ไปแล้ว ในกาลก่อน เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าคตฺตฺพุทฺโธ
๓๖. **ปุเรภตฺตํ** = ในกาลก่อนแห่งภัตต, ก่อนอาหาร
 วิ. ภตฺตสฺส ปุเร **ปุเรภตฺตํ.** (นิปาตฺตฺตฺพุทฺทกฺกฺวยฺยิภฺวสฺมา)

 ในการก่อน แห่งภัตต ชื่อว่าปุเรภตฺต
๓๗. **ปจฺฉาภตฺตํ** = ในกาลภายหลังแห่งภัตต, ภายหลังอาหาร
 วิ. ภตฺตสฺส ปจฺฉา **ปจฺฉาภตฺตํ.** (นิปาตฺตฺตฺพุทฺทกฺกฺวยฺยิภฺวสฺมา)

 ในกาลภายหลัง แห่งภัตต ชื่อว่าปจฺฉาภตฺต
๓๘. **ภิกฺขุสฺสฺส** = พันแห่งภิกษุ, ภิกษุหนึ่งพันรูป
 วิ. ภิกฺขุณฺเ สหฺสฺสํ **ภิกฺขุสฺสฺส.** (จฺญฺจฺตฺตฺปฺริสฺสฺมา)

 อ.พัน แห่งภิกษุ ท. ชื่อว่าภิกฺขุสฺส
๓๙. **อนฺนปानฺเภสฺสฺซฺชานิ** = ข้าว น้ำ และเภสัชทั้งหลาย
 วิ. อนฺนญจ ปานญจ เภสฺสฺซฺชญจ อนฺนปานฺเภสฺสฺซฺชานิ. (ทวนฺทสฺมา)

 อ.ข้าวด้วย อ.น้ำด้วย อ.เภสัชด้วย ชื่อว่าอนฺนปานฺเภสฺสฺซ
๔๐. **พุทฺธสฺสุมาโล** = พระพุทธเจ้าผู้ละเอียดอ่อน
 วิ. พุทฺโธ จ โส สฺสุมาโล จาติ **พุทฺธสฺสุมาโล.** (วิเสสนฺตฺตฺรปทกมฺมชฺราวสฺมา)

 อ.พระพุทฺธเจ้าด้วย อ.พระพุทฺธเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ละเอียดอ่อนด้วย เพราะเหตุนี้
 ชื่อว่าพุทฺธสฺสุมาโล
๔๑. **ขตฺติยสฺสุมาโล** = กษัตริย์ผู้ละเอียดอ่อน
 วิ. ขตฺติโย จ โส สฺสุมาโล จาติ **ขตฺติยสฺสุมาโล.** (วิเสสนฺตฺตฺรปทกมฺมชฺราวสฺมา)

 อ.กษัตริย์ด้วย อ.กษัตริย์พระองค์นั้น เป็นผู้ละเอียดอ่อนด้วย เพราะเหตุนี้
 ชื่อว่าขตฺติยสฺสุมาโล

๔๒. **พหุปกาโร, ปุคฺคโล** = บุคคล ผู้มีอุปการะมาก
 วิ. พหุ อุปการา ยสุสชาติ **พหุปกาโร, ปุคฺคโล.** (ฉฐฐีพหุพพีหิสมาส)
 อ.อุปการะ ท. มาก (ของบุคคล)ใด (มีอยู่) เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าพหุปการ
๔๓. **อิหิมตฺตสิเนโห** = ความรักมีประมาณยิ่ง, มีความรักมาก
 วิ. อิหิมตฺโต จ โส สิเนโห จาติ **อิหิมตฺตสิเนโห.** (วิเสสนปฺพุพทกมฺมชารย)
 อ.ประมาณยิ่งด้วย อ.ประมาณยิ่งนั้น เป็นความรักด้วย เพราะเหตุนั้น
 ชื่อว่าอิหิมตฺตสิเนห
๔๔. **อรกฺขิตพฺพญฺจฺจํ** = จานะอันบุคคลไม่พึงรักษา
 วิ. รกฺขิตพฺพญฺจํ ตํ จานญฺจาติ **อรกฺขิตพฺพญฺจฺจํ.** (วิเสสนปฺพุพทกมฺมชารยสมาส)
 อ.อันบุคคลพึงรักษาด้วย อ.อันบุคคลพึงรักษานั้น เป็นฐานะด้วย เพราะเหตุนี้
 ชื่อว่ารกฺขิตพฺพญฺจฺจํ
 วิ. น รกฺขิตพฺพญฺจํ **อรกฺขิตพฺพญฺจฺจํ.** (นนิปาตปฺพุพทกมฺมชารยสมาส)
 อ.จานะอันบุคคลพึงรักษา หามิได้ ชื่อว่าอรกฺขิตพฺพญฺจฺจํ
๔๕. **กปฺปสฺตสหฺสฺสํ** = อันยิ่งด้วยแสนแห่งกัปป
 วิ. กปฺปํ สฺตสหฺสฺสํ **กปฺปสฺตสหฺสฺสํ.** (ฉฐฐีตปฺปฺริสสมาส)
 อ.แสน แห่งกัปป ท. ชื่อว่ากปฺปสฺตสหฺส
 วิ. กปฺปสฺตสหฺสฺสํ อธิกาณิ **กปฺปสฺตสหฺสฺสํ,** จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ.
 (ตติยตปฺปฺริส.)
 อันยิ่ง ด้วยแสนแห่งกัปป ชื่อว่ากปฺปสฺตสหฺสฺสํ
๔๖. **อลงฺกตปฺปฺริยตฺโต** = ทั้งประดับแล้วทั้งตกแต่งแล้ว
 วิ. อลงฺกตญฺจํ ตํ ปฺปฺริยตฺตญฺจาติ **อลงฺกตปฺปฺริยตฺโต,** สีสํ. (วิเสสนโภยปทกมฺมชารย.)
 อ.ศัรณะนั้น ประดับแล้วด้วย ตกแต่งแล้วด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าอลงฺกตปฺปฺริยตฺโต
๔๗. **หทยมฺโส** = เนื้อแห่งหทัย, หัวใจ
 วิ. หทยสฺส มฺโส **หทยมฺโส.** (ฉฐฐีตปฺปฺริสสมาส)
 อ.เนื้อ แห่งหทัย ชื่อว่าหทยมฺส
๔๘. **ปาณสโม** = ผู้เสมอด้วยชีวิต
 วิ. ปาณน สโม **ปาณสโม,** ปุคฺคตทารา. (ตติยตปฺปฺริสสมาส)
 อ.ผู้เสมอ ด้วยชีวิต ชื่อว่าปาณสม, ได้แก่บุตรและภรรยา.

๔๙. **ปุตฺตทารา** = บุตรและภรรยา
 วิ. ปุตฺโต จ ทาโร จ **ปุตฺตทารา**. (ทวนุทสมาส)
 อ.บุตรด้วย อ.ภรรยาด้วย ชื่อว่าปุตฺตทาร
๕๐. **มฺหุสฺสโกฏฺฐิ** = โกฏฺฐิแห่งมนุษย์, มนุษย์หนึ่งโกฏฺฐิ
 วิ. มนุสฺसानํ โกฏฺฐิ มนุสฺสโกฏฺฐิ. (ฉฺฉฐิตปฺปฺริสฺสมาส)
 อ.โกฏฺฐิ แห่งมนุษย์ ท. ชื่อว่ามนุสฺสโกฏฺฐิ
๕๑. **ธมฺมกถา** = การกล่าวธรรม, ธรรมกถา
 วิ. ธมฺมํ กถา **ธมฺมกถา**. (ทฺติยาตปฺปฺริสฺสมาส)
 อ.การกล่าว ซึ่งธรรม ชื่อว่าธมฺมกถา
๕๒. **คณฺฐมาลาทิหตุถา**, มนุสฺสา = มนุษย์ ผู้มีวัตถุมีของหอมและระเบียบเป็นต้นในมือ
 วิ. คณฺโฐ จ มาลา จ **คณฺฐมาลา**. (ทวนุทสมาส)
 อ.ของหอมด้วย อ.ระเบียบด้วย ชื่อว่าคณฺฐมาลา
 วิ. คณฺฐมาลา อาทิ เยสํ ตานิ **คณฺฐมาลาทีนึ**, วตฺถุณิ. (พหุพฺพีหิสมาส)
 อ.ของหอมและระเบียบ ท. เป็นต้น (แห่งวัตถุ ท.)เหล่าใด (มีอยู่) (อ.วัตถุ ท.)เหล่านั้น
 ชื่อว่าคณฺฐมาลาทิ, ได้แก่วัตถุทั้งหลาย. (มีของหอมและระเบียบเป็นต้น)
 วิ. คณฺฐมาลาทีนึ หตุถธ อตถิ เยสนฺตึ **คณฺฐมาลาทิหตุถา**, มนุสฺสา. (พหุพฺพีหิสมาส)
 อ.วัตถุมีของหอมและระเบียบเป็นต้น ท. มีอยู่ ในมือ (ของมนุษย์ ท.)เหล่าใด
 เพราะเหตุนี้ (อ.มนุษย์ ท.เหล่านั้น) ชื่อว่าคณฺฐมาลาทิหตุถ, ได้แก่มนุษย์ทั้งหลาย.
๕๓. **วตฺถุเกสฺซชฺชปานาทินิ**, วตฺถุณิ = วัตถุทั้งหลาย มีผ้า เกสซ์ และน้ำปานะ เป็นต้น
 - วตฺถุณฺจ เกสฺซชฺชญฺจ ปานญฺจ **วตฺถุเกสฺซชฺชปานา**. (ทวนุทสมาส)
 อ.ผ้าด้วย อ.เกสซ์ด้วย อ.น้ำปานะด้วย ชื่อว่าวตฺถุเกสฺซชฺชปาน
 - วตฺถุเกสฺซชฺชปานา อาทีนึ เยสํ เต **วตฺถุเกสฺซชฺชปานาทินิ**, วตฺถุณิ. (พหุพฺพีหิสมาส)
 อ.ผ้า เกสซ์ และน้ำปานะ ท. เป็นต้น (แห่งวัตถุ ท.)เหล่าใด (มีอยู่) (อ.วัตถุ ท.)เหล่านั้น
 ชื่อว่าวตฺถุเกสฺซชฺชปานาทิ, ได้แก่วัตถุทั้งหลาย.
๕๔. **ธมฺมสฺสวณฺตถาย** = เพื่อประโยชน์แก่นันฟังซึ่งธรรม, ต้องการฟังธรรม
 - ธมฺมสฺส สวณฺํ **ธมฺมสฺสวณฺ**. (ฉฺฉฐิตปฺปฺริสฺสมาส)
 อ.การฟัง ซึ่งธรรม ชื่อว่าธมฺมสฺสวณ

- ฆมมสุสวณสุส อตถาย **ฆมมสุสวณตถาย.** (จตุตถิปุริสสมาส)
เพื่อประโยชน์ แก้อันพึงซึ่งธรรม ชื่อว่าฆมมสุสวณตถาย
๕๕. **ปริสปริยนโต** = ที่สุดรอบแห่งบริษัท, ที่สุดบริษัท, ที่สุดประชุมชน
วิ. ปริสาย ปริยนโต **ปริสปริยนโต.** (ฉฐจิตปุริสสมาส)
อ.ที่สุตรอบ แห่งบริษัท ชื่อว่าปริสปริยนโต
๕๖. **สรณสีลปพพชชา** = สรณะ ศีล และบรรพชา
วิ. สรณญจ สีลญจ ปพพชชา จ **สรณสีลปพพชชา.** (ทวนุทสมาส)
อ.สรณะด้วย อ.ศีลด้วย อ.บรรพชาด้วย ชื่อว่าสรณสีลปพพชชา
๕๗. **อชฺฌาसยวโส** = อำนาจแห่งอริยาศัย
วิ. อชฺฌาसยสุส วโส อชฺฌาसยวโส. (ฉฐจิตปุริสสมาส)
อ.อำนาจ แห่งอริยาศัย ชื่อว่าอชฺฌาसยวโส
๕๘. **ทานกถา** = วาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งทาน
วิ. กถติ เอตถายาติ **กถา,** วาจา. (กถ กถเ ในกรการกล่าว + อ) กัตตุรูป, กรณสาธนะ
ย่อมกล่าว ด้วยวาจานั้น เพราะเหตุนั้น ชื่อว่ากถา, ได้แก่วาจา. (เป็นเครื่องกล่าว)
วิ. ทานํ กถา **ทานกถา.** (ทุตียาตปุริสสมาส)
อ.วาจาเป็นเครื่องกล่าว ซึ่งทาน ชื่อว่าทานกถา
๕๙. **สีลกถา** = วาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งศีล
วิ. สีลํ กถา **สีลกถา.** (ทุตียาตปุริสสมาส)
อ.วาจาเป็นเครื่องกล่าว ซึ่งศีล ชื่อว่าสีลกถา
๖๐. **สคฺคกถา** = วาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งสวรรค์
วิ. สคฺคํ กถา **สคฺคกถา.** (ทุตียาตปุริสสมาส)
อ.วาจาเป็นเครื่องกล่าว ซึ่งสวรรค์ ชื่อว่าสคฺคกถา
๖๑. **ปรโลโก** = โลกอื่น, ปรโลก, โลกหลังจากตายไปแล้ว
วิ. ปโร จ โส โลโก จาติ **ปรโลโก.** (วิเสสนปุพฺพปทกมฺมชารยสมาส)
อ.อื่นด้วย อ.อื่นนั้น เป็นโลกด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าปรโลก
๖๒. **ปุตุตธีตโร** = บุตรและธิดาทั้งหลาย
วิ. ปุตุโต จ ธีตา จ **ปุตุตธีตโร.** (ทวนุทสมาส)
อ.บุตรด้วย อ.ธิดาด้วย ชื่อว่าปุตุตธีตุ

๖๓. **ฆราวาส** = การอยู่ในเรือน, การอยู่ครองเรือน, ฆราวาส
 วิ. ฆเร อาวาส **ฆราวาส**. (สตุตมีตปุริสสมาส)
 อ.การอยู่ ในเรือน ชื่อว่าฆราวาส
๖๔. **เทศนาปริโยสาน** = ที่สุดลงรอบแห่งเทศนา, จบเทศนา, เทศน์จบ, สิ้นสุดการเทศน์
 วิ. เทศนาย ปริโยสาน **เทศนาปริโยสาน**. (ณฐิตปุริสสมาส)
 อ.กาลเป็นที่สุดลงรอบ แห่งเทศนา ชื่อว่าเทศนาปริโยสาน
๖๕. **อาปุจฉิตพฺพยุตฺตโก** = ผู้ควรอันท่านพึงอำลา (วิเสสนปุพฺพทกมฺมธารยสมาส)
 วิ. อาปุจฉิตพฺ โจ โส ยุตฺตโก จาติ **อาปุจฉิตพฺพยุตฺตโก**. (อาปุจฉิตพฺ + ยุตฺตก)
 อ.อันบุคคลพึงอำลาด้วย อ.อันบุคคลพึงอำลานั้น เป็นผู้ควรด้วย เพราะเหตุนี้
 ชื่อว่าอาปุจฉิตพฺพยุตฺตก. (ผู้ควรอันท่านพึงอำลา)
๖๖. **สวิญญานกาวินญานก**, ชน = ทรัพย์ มีวิญญานและไม่มีวิญญาน
 วิ. สห วิญญาณน ยํ วตฺตตีติ **สวิญญานก**, ชน. (สหปุพฺพทพฺพหุพีหิสมาส)
 (อ.ทรัพย์)ใด ย่อมเป็นไป กับด้วยวิญญาน เพราะเหตุนี้ (อ.ทรัพย์นั้น)
 ชื่อว่าสวิญญานก, ได้แก่ทรัพย์.
 วิ. นตฺถิ เอตฺสฺส วิญญาณนฺติ **อวิญญานก**, ชน. (นนิปาทปุพฺพทพฺพหุพีหิสมาส)
 อ.วิญญาน (ของทรัพย์)นั้น ย่อมไม่มี เพราะเหตุนี้ (อ.ทรัพย์นั้น) ชื่อว่าอวิญญานก
 วิ. สวิญญานกญจ อวิญญานกญจ **สวิญญานกาวินญานก**, ชน. (ทวนุทสมาส)
 (อ.ทรัพย์)นั้น อันเป็นไปกับด้วยวิญญานด้วย อันไม่มีวิญญานด้วย ชื่อว่า
 สวิญญานกาวินญานก, ได้แก่ทรัพย์. (อันเป็นไปกับด้วยวิญญานและไม่มีวิญญาน)
๖๗. **สณฺหสุขโม** = (ธรรม)ทั้งละเอียดทั้งสุขุม
 วิ. สณฺโห จ โส สุขโม จาติ **สณฺหสุขโม**. (วิเสสนนภยปทกมฺมธารยสมาส)
 (อ.ธรรม)นั้น ละเอียดด้วย สุขุมด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าสณฺหสุขม
๖๘. **ติลกฺขณ** = ลักษณะสาม, ไตรลักษณะ
 วิ. ตีนฺนิ ลกฺขณานิ **ติลกฺขณ**. (สมาหารทิกุสมาส)
 อ.ลักษณะ ท. สาม ชื่อว่าติลกฺขณ
๖๙. **อาทิมชฺฌปริโยสานกฺลฺยาณธมฺโม** = ธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด
 วิ. อาทิ จ มชฺโฌ จ ปริโยสานญจ **อาทิมชฺฌปริโยสาน**. (ทวนุทสมาส)
 อ.เบื้องต้นด้วย อ.ท่ามกลางด้วย อ.ที่สุดด้วย ชื่อว่าอาทิมชฺฌปริโยสาน

- วิ. กลฺยาณํ จ โส ฌโม จาติ **กลฺยาณธมฺโม**. (วิเสสนปุพฺพปทกมฺมชารยสฺมาส)
 อ.งามด้วย อ.งามนั้น เป็นธรรมด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่ากลฺยาณธมม
- วิ. อาทิมชฺฌปรีโยสฺยานํสฺส กลฺยาณธมฺโม **อาทิมชฺฌปรีโยสฺยานกลฺยาณธมฺโม**. (สตุ.ตป.)
 อ.ธรรมอันงาม ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ท. ชื่อว่าอาทิมชฺฌปรีโยสฺยานกลฺยาณธมม. (ธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด)
๗๐. **อคารมชฺโฆ** = ท่ามกลางแห่งเรือน, ท่ามกลางบ้าน
 วิ. อคารสฺส มชฺโฆ **อคารมชฺโฆ**. (ฉฺฉฐิตปฺปรีสสฺมาส)
 อ.ท่ามกลาง แห่งเรือน ชื่อว่าอคารมชฺโฆ
๗๑. **มหุลลกกาโล** = กาลแห่งตนเป็นผู้แก่, คราวแก่เฒ่า
 วิ. มหุลลกสฺส กาโล **มหุลลกกาโล**. (ฉฺฉฐิตปฺปรีสสฺมาส)
 อ.กาล (แห่งตน) เป็นคนแก่ ชื่อว่ามหุลลกกาล
๗๒. **สมณปฏิปัตติ** = การปฏิบัติแห่งสมณะ
 วิ. สมณสฺส ปฏิปัตติ **สมณปฏิปัตติ**. (ฉฺฉฐิตปฺปรีสสฺมาส)
 อ.การปฏิบัติ แห่งสมณะ ชื่อว่าสมณปฏิปัตติ
๗๓. **ชราชชฺชริตา** = (อวัยวะทั้งหลาย)คร่ำคร่าแล้วเพราะชรา, คร่ำคร่าเพราะความแก่
 วิ. ชราย ชฺชริตา **ชราชชฺชริตา**, องฺคา. (ปญฺจมีตปฺปรีสสฺมาส)
 อ.ความคร่ำคร่าแล้ว เพราะชรา ชื่อว่าชราชชฺชริต
๗๔. **หตุถปาทา** = มือและเท้าทั้งหลาย
 วิ. หตุถา จ ปาทา จ **หตุถปาทา**. (ทวนุทสฺมาส)
 อ.มือ ท.ด้วย อ.เท้า ท.ด้วย ชื่อว่าหตุถปาทา
๗๕. **วิหตฺตถาโม** = ผู้มีเรี่ยวแรง(อันชรา)กำจัดแล้ว
 วิ. วิหโต ถาโม ยสฺสาติ **วิหตฺตถาโม**, ปุคฺคโล. (ฉฺฉฐิปุพฺพหีสฺมาส)
 อ.เรี่ยวแรง (ของบุคคล)ใด (อันชรา) กำจัดแล้ว เพราะเหตุนั้น (อ.บุคคลนั้น) ชื่อว่าวิหตฺตถาม
๗๖. **อนสุสฺวา**, องฺคา = (อวัยวะทั้งหลาย)ไม่ฟังตาม, (น + อนุ + สฺ สุวณฺ ในการฟัง)
 วิ. อนฺสุสฺวตีติ **อนฺสุสฺโว**, อวยโว.
 (อ.อวัยวะใด) ย่อมฟังตาม เพราะเหตุนั้น (อ.อวัยวะนั้น) ชื่อว่าอนฺสุสฺวา

- วิ. น อนุสสโว **อนุสสโว**, อวยโว. (นนิปาตปุพฺพปทกมฺมธารยสมาส)
 อ.การฟังตาม หามิได้ ชื่อว่าอนุสสว
๗๗. **ลทฺธปพฺพชฺชุปสมฺปโท**, ปุคฺคโล = บุคคล ผู้มีบรรพชาและอุปสมบทอันตนได้แล้ว
 วิ. ปพฺพชฺชา จ อุปสมฺปโท จ **ปพฺพชฺชุปสมฺปทา**. (ทวนทสมาส)
 อ.การบรรพชาด้วย อ.การอุปสมบทด้วย ชื่อว่าปพฺพชฺชุปสมฺปทา
 วิ. ลทฺธ ปพฺพชฺชุปสมฺปโท เยนาคิ **ลทฺธปพฺพชฺชุปสมฺปโท**, ปุคฺคโล. (ตติยาพหุพีหิ)
 อ.การบรรพชาและการอุปสมบท (อันบุคคล)ใด ได้แล้ว เพราะเหตุนี้
 ชื่อว่าลทฺธปพฺพชฺชุปสมฺปทา, ใดแก่บุคคล. (ผู้มีการบรรพชาและอุปสมบทอันตนได้แล้ว)
๗๘. **อาจริยฺปชฺฌายา** = พระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์
 วิ. อาจริโย จ อุปชฺฌายโ จ อาจริยฺปชฺฌายา. (ทวนทสมาส)
 อ.พระอาจารย์ด้วย อ.พระอุปัชฌาย์ด้วย ชื่อว่าอาจริยฺปชฺฌายา
๗๙. **วุตฺถวสฺโส**, ภิกฺขุ = ภิกษุ ผู้มีกาลฝนอันอยู่แล้ว, ผู้อยู่จำพรรษาแล้ว
 วิ. วุตฺถโ วสฺโส เยนาคิ **วุตฺถวสฺโส**, ภิกฺขุ. (ตติยาพหุพีหิสมาส)
 อ.พรรษา (อันภิกษุ)ใด อยู่จำแล้ว เพราะเหตุนี้ (อ.ภิกษุนั้น) ชื่อว่าวุตฺถวสฺส
๘๐. **ปญฺญานนฺรุโป** = สมควรแก้ปัญญา
 วิ. ปญฺญา อนฺรุโป ปญฺญานนฺรุโป. (จตุตถิตฺตปฺริสสมาส)
 อ.ความสมควร แก้ปัญญา ชื่อว่าปญฺญานนฺรุโป
๘๑. **สลฺลหฺกฺวตฺติ** = ผู้มีความประพฤตินั้นเบาพร้อม
 วิ. สลฺลหฺโก วตฺติ ยสฺสาติ **สลฺลหฺกฺวตฺติ**, ภิกฺขุ. (จฺฉฐีพหุพีหิสมาส)
 อ.ความประพฤตินั้นเบาพร้อม (ของภิกษุ)ใด (มีอยู่) เพราะเหตุนี้ (อ.ภิกษุนั้น)
 ชื่อว่าสลฺลหฺกฺวตฺติ
๘๒. **ปฺนฺตเสนาสนาภิรโต** = ผู้ยินดีแล้วในเสนาสนะอันสงัด
 วิ. ปฺนฺตมฺจ ตํ เสนาสนนฺจจาติ **ปฺนฺตเสนาสนํ**. (วิเสสนปฺพพฺปทกมฺมธารยสมาส)
 อ.อันสงบด้วย อ.อันสงบนั้น เป็นเสนาสนะด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าปฺนฺตเสนาสน
 วิ. ปฺนฺตเสนาสนเ อภิรโต **ปฺนฺตเสนาสนาภิรโต**, ภิกฺขุ. (จฺฉฐีตฺตปฺริสสมาส)
 อ.ผู้ยินดีในเสนาสนะอันสงัด ชื่อว่าปฺนฺตเสนาสนาภิรต

๘๓. **สัตตจกิริยาวโส** = ความสามารถการกระทำติดต่อ
วิ. สัตตจกิริยา ตั กิริยา จาติ **สัตตจกิริยา**. (วิเสสนปุพฺพทกมฺมชารยสฺมาส)
อ.ความติดต่อด้วย อ.ความติดต่อนั้น เป็นการกระทำด้วย เพราะเหตุ
ชื่อว่าสัตตจกิริยา
- วิ. สัตตจกิริยาย วโส **สัตตจกิริยาวโส**. (ฉฺฉฐิตปุริสสฺมาส)
อ.ความสามารถ แห่งการกระทำติดต่อ ชื่อว่าสัตตจกิริยาวโส
๘๔. **อรหตฺตคฺคฺหณํ** = การถือเอาซึ่งความเป็นพระอรหันต์
วิ. อรหตฺตคฺคฺหณํ ภาโว **อรหตฺตคฺคฺหณํ**. (อรหตฺต + ตฺต) ภาวตฺตคฺคฺหณํ
อ.ความเป็น แห่งพระอรหันต์ ชื่อว่าอรหตฺตคฺคฺหณํ. (ความเป็นแห่งพระอรหันต์, พระอรหันต์)
- วิ. อรหตฺตคฺคฺหณํ คหณํ **อรหตฺตคฺคฺหณํ**. (ฉฺฉฐิตปุริสสฺมาส)
อ.การถือเอา ซึ่งความเป็นแห่งพระอรหันต์ ชื่อว่าอรหตฺตคฺคฺหณ
๘๕. **กมฺมจฺจฺจฺจฺจ** = ที่ตั้งแห่งการงาน, กรรมฐาน
วิ. กมฺมจฺจฺจฺจฺจ จานํ **กมฺมจฺจฺจฺจ**. (กมฺม + จาน) ฉฺฉฐิตปุริสสฺมาส
อ.ที่ตั้ง แห่งการงาน ชื่อว่ากมฺมจฺจฺจฺจ. (ที่ตั้งแห่งการงาน, กรรมฐาน)
๘๖. **สหคามี, ภิกฺขุ** = ภิกฺขุ ผู้มีปกติไปพร้อมกัน, ผู้ร่วมเดินทาง
วิ. สห คนฺตํ สีมฺมสฺสาติ **สหคามี, ภิกฺขุ**. (สห + คมฺ คติมฺหิ ในการไป + ณี)
อ.อันไป พร้อมกัน เป็นปกติ (ของภิกฺขุ)นั้น (มีอยู่) เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าสหคามี,
ได้แก่ภิกฺขุ, (ผู้มีปกติไปพร้อมกัน)
๘๗. **วิสโยชนสฺตมคฺโค** = หนทางมีร้อยยี่สิบโยชนเป็นประมาณ
วิ. โยชนานํ สตํ **โยชนสฺต**. (โยชน + สต) ฉฺฉฐิตปุริสสฺมาส
อ.ร้อย แห่งโยชน ท. ชื่อว่าโยชนสฺต. (ร้อยแห่งโยชน)
- วิ. วิสโยชนสฺตานิ ปมาณานิ ยสฺสาติ **วิสโยชนสฺโต, มคฺโค**. (พหุพฺพหิ สมาส)
อ.ร้อยแห่งโยชน ท. ยี่สิบ เป็นประมาณ ของหนทางใด มีอยู่ เพราะเหตุนี้ อ.หนทางนั้น
ชื่อว่าวิสโยชนสฺต, ได้แก่หนทาง. (มีร้อยแห่งโยชนยี่สิบเป็นประมาณ)
- วิ. วิสโยชนสฺโต จ โส มคฺโค จาติ **วิสโยชนสฺตมคฺโค**. (วิสโยชนสฺต + มคฺค) วิ.ปุ.กม.
อ.มีร้อยแห่งโยชนยี่สิบเป็นประมาณด้วย อ.มีร้อยแห่งโยชนยี่สิบเป็นประมาณนั้น
เป็นหนทางด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าวิสโยชนสฺตมคฺค.

๘๘. **ปจฺจนฺตคาโม** = หมู่บ้านปลายแดน, ปัจฉิมคาม
 วิ. ปจฺจนฺโต จ โส คาโม จาติ **ปจฺจนฺตคาโม**. (วิเสสนปุพฺพทกมฺมชารยสฺมาส)
 อ.ปลายแดนด้วย อ.ปลายแดนนั้น เป็นหมู่บ้านด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าปจฺจนฺตคาม
๘๙. **สปริวาโร**, ภิกฺขุ = ภิกษุ ผู้เป็นไปกับด้วยบริวาร
 วิ. สห ปริวาเรหิ โย วตฺตตีติ **สปริวาโร**, ภิกฺขุ. (สห+ปริวาร)(สหปุพฺพททพฺพหีหิ)
 (อ.ภิกษุ)ใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยบริวาร ท. เพราะเหตุนั้น (อ.ภิกษุ)นั้น ชื่อว่าสปริวาร
๙๐. **วตฺตสมฺปนฺโน** = ผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร
 วิ. วตฺเตหิ สมฺปนฺโน **วตฺตสมฺปนฺโน**, ภิกฺขุ. (วตฺต + สมฺปนฺน) ตติยาตปฺปฺริสสฺมาส
 อ.ผู้ถึงพร้อมแล้ว ด้วยวัตร ท. ชื่อว่าวตฺตสมฺปนฺน
๙๑. **ปสฺนฺนจิตฺตา**, มนุสฺสา = มนุษย์ทั้งหลาย มีจิตเลื่อมใสแล้ว
 วิ. ปสฺนฺน จิตฺตํ เยสนฺนติ **ปสฺนฺนจิตฺตา**, มนุสฺสา. (ปสฺนฺน + จิตฺต) ญฺจฺพิพฺพหีหิสฺมาส
 อ.จิต อันเลื่อมใสแล้ว (ของมนุษย์ ท.) เหล่าใด (มีอยู่) เพราะเหตุนั้น (อ.มนุษย์ ท. เหล่า)นั้น ชื่อว่าปสฺนฺนจิตฺต, ได้แก่มนุษย์ทั้งหลาย. (มีจิตเลื่อมใสแล้ว)
๙๒. **ปณฺทิตมฺนุสฺโส** = มนุษย์ผู้เป็นบัณฑิต (วิเสสนปุพฺพทกมฺมชารยสฺมาส)
 วิ. ปณฺทิตो จ โส มนุสฺโส จาติ **ปณฺทิตมฺนุสฺโส**. (ปณฺทิต + มนุสฺส)
 อ.บัณฑิตด้วย อ.บัณฑิตนั้น เป็นมนุษย์ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าปณฺทิตมฺนุสฺส
๙๓. **ติมาสํ** = สามเดือน (สมาหารทิกุสฺมาส)
 วิ. ตโย มาสา **ติมาสํ**, **เตมาสํ**. (ติ + มาส)
 อ.เดือน ท. สาม ชื่อว่าติมาส, ชื่อว่าเตมาส
๙๔. **ภวนิสฺสรณํ** = การเล่นออกจากภพ (ปญฺจมีตปฺปฺริสสฺมาส)
 วิ. ภวสฺมา นิสฺสรณํ **ภวนิสฺสรณํ**. (ภว + นิสฺสรณ)
 อ.การเล่นออก จากภพ ชื่อว่าภวนิสฺสรณ
๙๕. **รตฺตฺถิฏฺฐานทิวาฏฺฐานานิ** = ที่เป็นที่พักกลางคืนและที่ที่พัากลางวัน (ทวนุทสฺมาส โดยมี สตฺตมีตปฺปฺริสสฺมาส อยู่ภายใน)
 วิ. รตฺตฺถิ ฏฺฐานํ **รตฺตฺถิฏฺฐานํ**. (รตฺติ + ฏฺฐาน) สตฺตมีตปฺปฺริสสฺมาส
 อ.ที่ที่พัค ในเวลากลางคืน ชื่อว่ารตฺตฺถิฏฺฐาน
 วิ. ทิวา ฏฺฐานํ **ทิวาฏฺฐานํ**. (สตฺตมีตปฺปฺริสสฺมาส)
 อ.ที่ที่พัค ในเวลากลางวัน ชื่อว่าทิวาฏฺฐาน

- วิ. รตติฎฺฐจฺจํ ทิวาฎฺฐจฺจํ **รตติฎฺฐจฺจํทิวาฎฺฐจฺจํ**. (รตติฎฺฐจฺจํ + ทิวาฎฺฐจฺจํ)
 อิตริตรโยคทฺวณฺทสมาส
 อ.ที่เป็นที่พักในเวลากลางคืนด้วย อ.ที่เป็นที่พักในเวลากลางวันด้วย ชื่อว่ารตติฎฺฐจฺจํ-
 ทิวาฎฺฐจฺจํ. (ที่เป็นที่พักในเวลากลางคืนและที่เป็นที่พักในเวลากลางวัน)
๙๖. **วสนญฺจํ** = ที่เป็นที่อยู่ (วิเสสนปฺพุพฺพทกมฺมชารยสมาส)
 วิ. วสนญฺจํ ตํ จานญฺจํ **วสนญฺจํ**. (วสน + จาน)
 อ.อันอยู่ด้วย อ.อันอยู่นั้น เป็นสถานที่ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าวสนญฺจํ
๙๗. **อผาสุกํ** = ความไม่ผาสุก, ความไม่สำราญ (นนิปาตปฺพุพฺพทกมฺมชารยสมาส)
 วิ. น ผาสุกํ **อผาสุกํ**. (น + ผาสุก)
 อ.ความผาสุก หามิได้ ชื่อว่าอผาสุก
๙๘. **วสฺสูปนายิกาทิวโส** = วันใกล้เข้าพรรษา (วิเสสนปฺพุพฺพทกมฺมชารยสมาส โดยมี
 ทฺตุติยตปฺปริสสมาส อยู่ภายใน)
 วิ. วสฺสู อฺปนายิกา **วสฺสูปนายิกา**, ติถิ. (วสฺสู + อฺปนายิกา) ทฺตุติยตปฺปริสสมาส
 อ.อันน้อมเข้าไปใกล้ ซึ่งกาลฝน ชื่อว่าวสฺสูปนายิกา, ได้แก่ติถิ. (อันน้อมเข้าไปใกล้
 ซึ่งกาลฝน)
 วิ. วสฺสูปนายิกา จ สาทิวโส จาติ **วสฺสูปนายิกาทิวโส**. (วสฺสูปนายิกา + ทิวโส)
 อ.อันน้อมเข้าไปใกล้ซึ่งกาลฝนด้วย อ.อันน้อมเข้าไปใกล้ซึ่งกาลฝนนั้น เป็นวันด้วย
 เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าวสฺสูปนายิกาทิวโส
๙๙. **อปฺปมตฺโต** = ผู้ไม่ประมาทแล้ว (นนิปาตปฺพุพฺพทกมฺมชารยสมาส)
 วิ. น ปมตฺโต **อปฺปมตฺโต**, ภิกฺขุ. (น + ปมตฺต)
 อ.ผู้ประมาทแล้ว หามิได้ ชื่อว่าอปฺปมตฺต, ได้แก่ภิกฺขุ. (ผู้ไม่ประมาทแล้ว)
๑๐๐. **กฺลฺยาณชฺฎมาสโย**, ภิกฺขุ = ภิกฺขุผู้มีอริยาศัยงาม (จฺญจฺจวิปทฺตุลยาธิกรณพฺพุพิหีสมาส)
 วิ. กฺลฺยาณ อชฺฎมาสโย ยสฺสาติ **กฺลฺยาณชฺฎมาสโย**, ภิกฺขุ. (กฺลฺยาณ + อชฺฎมาสโย)
 อ.อริยาศัย อันงดงาม (ของภิกฺขุ)ใด (มีอยู่) เพราะเหตุนั้น (อ.ภิกฺขุ)นั้น
 ชื่อว่ากฺลฺยาณชฺฎมาสโย, ได้แก่ภิกฺขุ. (ผู้มีอริยาศัยอันงาม)

๑๐๑. **สกเคสทิส** = เป็นเช่นกับเรือนของตัวเอง (ตติยชาติปุริสสมาส โดยมี ฌฏฐิตปุริสสมาส อยู่ภายใน)
 วิ. สกสฺส เคหฺ สกเคหฺ. (สก + เคห) ฌฏฐิตปุริสสมาส
 อ.เรือน ของตนเอง ชื่อว่าสกเคห
- วิ. สกเคเหน สทิสฺ สกเคสทิสฺ, อปาโย. (สกเคห + สทิส) ตติยชาติปุริสสมาส
 (อ.อบาย) เป็นเช่นกับ ด้วยเรือนของตนเอง ชื่อว่าสกเคสทิส
๑๐๒. **ปรจมาโส** = เดือนที่หนึ่ง (วิเสสนปุพฺพทกมฺมชารยสมาส)
 วิ. ปรจโม จ โส มาโส จาติ **ปรจมาโส**.
 อ.ที่หนึ่งด้วย อ.ที่หนึ่งนั้น เป็นเดือนด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าปรจมา
๑๐๓. **อกฺขิโรโค** = โรคที่นัยน์ตา, โรคในดวงตา (สตุตฺถิมิตฺตปุริสสมาส)
 วิ. อกฺขิมฺหิ โรโค **อกฺขิโรโค**.
 อ.โรค ในนัยน์ตา ชื่อว่าอกฺขิโรโค. (โรคที่นัยน์ตา)
๑๐๔. **สพฺพรตฺติ** = ราตรีทั้งปวง (วิเสสนปุพฺพทกมฺมชารยสมาส)
 วิ. สพฺพวา จ สา รตฺติ จาติ **สพฺพรตฺติ**. (สพฺพวา + รตฺติ)
 อ.ทั้งปวงด้วย อ.ทั้งปวงนั้น เป็นราตรีด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าสพฺพรตฺติ
๑๐๕. **ภิกฺษาจารเวลา** = เวลาเป็นที่เที่ยวไปเพื่ออาหาร
 วิ. ภิกฺษาย จาโร ภิกฺษาจาโร. (จตุตฺถิมิตฺตปุริสสมาส)
 อ.การเที่ยวไป เพื่อภิกษา ชื่อว่าภิกฺษาจาร
- วิ. ภิกฺษาจารสฺส เวลา ภิกฺษาจารเวลา. (จตุตฺถิมิตฺตปุริสสมาส)
 อ.เวลา เพื่อเที่ยวไปเพื่อภิกษา ชื่อว่าภิกฺษาจารเวลา
๑๐๖. **ปตฺตจิวฺริ** = บาตรและจิวร (สมาหารทวนฺทสสมาส)
 วิ. ปตฺโต จ จิวฺรญฺจ **ปตฺตจิวฺริ**. (ปตฺต + จิวฺร)
 อ.บาตรด้วย อ.จิวรด้วย ชื่อว่าปตฺตจิวฺริ. (บาตรและจิวร)
๑๐๗. **อนฺโตคามํ** = ในภายในหมู่บ้าน (นิปาตปุพฺพทอพฺยยีภาวสมาส)
 วิ. คามสฺส อนฺโต **อนฺโตคามํ**. (อนฺโต + คาม)
 ในภายใน แห่งหมู่บ้าน ชื่อว่าอนฺโตคาม. (ในภายในแห่งหมู่บ้าน)

๑๐๘. **จงฺกมนนีสีทณฺฏจฺานํ** = ที่เป็นที่จึงกรมและที่เป็นที่นี้ (วิเสสนปุพฺพปทกมฺมชารยสมาส โดยมีสมาหารทวนทสมาส อยู่ภายใน)
- วิ. จงฺกมนนญจ นีสีทณฺญจ จงฺกมนนีสีทณฺ. (จงฺกมน + นีสีทณ)
- อ.การจึงกรมด้วย อ.การนี้ด้วย ชื่อว่าจงฺกมนนีสีทณ
- วิ. จงฺกมนนีสีทณฺญจ ตํ จานนฺจจาติ **จงฺกมนนีสีทณฺฏจฺานํ**. (จงฺกมนนีสีทณ + จาน)
- อ.การจึงกรมและการนี้ด้วย อ.การจึงกรมและการนี้ เป็นสถานที่ด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าจงฺกมนนีสีทณฺฏจฺาน
๑๐๙. **อนมตคฺคํ** = มีเบื้องต้นและที่สุดอันบุคคลตามไปอยู่ไม่ได้แล้ว
- วิ. ปุพฺโพ จ อคฺโค จ อคฺคา. (ปุพฺพ + อคฺค) ปเรกเสสทวนทสมาส
- อ.เบื้องต้นด้วย อ.ที่สุดด้วย ชื่อว่าอคฺค. (เบื้องต้นและที่สุด)
- วิ. อนุคฺฉณฺยมาณา จ เต อคฺคา จาติ อนุคฺฉณฺยมาณคฺคา. (อนุคฺฉณฺยมาณ + อคฺค)
- วิเสสนปุพฺพปทกมฺมชารยสมาส
- อ.อันบุคคลตามไปอยู่ ท.ด้วย อ.อันบุคคลตามไปอยู่ ท.เหล่านั้น เป็นเบื้องต้นและที่สุดด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าอนุคฺฉณฺยมาณคฺค. (เบื้องต้นและที่สุดอันบุคคลตามไปอยู่)
- วิ. น อมตา **อนมตา**. (น + มต) นนิปาตปุพฺพปทกมฺมชารยสมาส
- อ.อันถูกรู้แล้ว หามิได้ ชื่อว่าอนมต. (อันไม่ถูกรู้แล้ว)
- วิ. อนมตา จ เต อนุคฺฉณฺยมาณคฺคา จาติ **อนมตคฺคา**. (อนมต + อคฺค)
- วิเสสนปุพฺพปทกมฺมชารยสมาส
- อ.อันไม่ถูกรู้แล้ว ท.ด้วย อ.อันไม่ถูกรู้แล้ว ท.เหล่านั้น เป็นเบื้องต้นและที่สุดอันไปตามอยู่ด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าอนมตคฺค. (เบื้องต้นและที่สุดอันบุคคลตามไปอยู่ไม่ได้แล้ว)
- วิ. อนมตคฺคา อสฺส อตฺถิติ **อนมตคฺโค**, สฺสาโร. (อนมตคฺค + ณ) อสฺสตฺถิตทฺริต
- อ.เบื้องต้นและที่สุดอันบุคคลตามไปอยู่ไม่ได้แล้ว ของสังสารนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าอนมตคฺค, ได้แก่สังสาร. (มีเบื้องต้นและที่สุดอันบุคคลตามไปอยู่ไม่ได้แล้ว)
๑๑๐. **พฺุทฺธสฺตํ** = พระพฺุทฺธเจ้ารอยพระองค์ (จฺณฺฐิตปฺุริสสมาส)
- วิ. พฺุทฺธานํ สฺตํ **พฺุทฺธสฺตํ**. (พฺุทฺธ + สฺต)
- อ.รอย แห่งพระพฺุทฺธเจ้า ท. ชื่อว่าพฺุทฺธสฺต
๑๑๑. **พฺุทฺธสฺสํ** = พระพฺุทฺธเจ้าพันพระองค์ (จฺณฺฐิตปฺุริสสมาส)

- วิ. พุทธานํ สหสฺสํ **พุทฺธสหสฺสํ**. (พุทฺธ + สหสฺส)
- อ. พัน แห่งพระพุทฺธเจ้า ท. ชื่อว่าพุทฺธสหสฺส
๑๑๒. **เอกพุทฺโธ** = พระพุทฺธเจ้าหนึ่งพระองค์ (อสมหารทิกุสฺมาส)
- วิ. เอก โข จ โส พุทฺโธ จาติ **เอกพุทฺโธ**. (เอก + พุทฺธ)
- อ. หนึ่งด้วย อ. หนึ่งนั้น เป็นพระพุทฺธเจ้าด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าเอกพุทฺธ
๑๑๓. **อนโตวสุสํ** = ในภายในแห่งกาลฝน, ภายในพรรษา (นิปาตปุพฺพทอพฺยยีภาวสฺมาส)
- วิ. วสุสฺสฺส อนฺโต **อนโตวสุสํ**. (อนฺโต + วสุส)
- ในภายใน แห่งกาลฝน ชื่อว่าอนโตวสุส. (ในภายในกาลฝน)
๑๑๔. **เทहनิสฺสิตํ** = อาศัยแล้วซึ่งกาย, อาศัยกาย (ทุตฺติยาตปุริสสฺมาส)
- วิ. เทหํ นิสฺสิตํ **เทहनิสฺสิตํ**. (เทห + นิสฺสิต)
- อ. อันอาศัยแล้ว ซึ่งกาย ชื่อว่าเทहनิสฺสิต. (อาศัยแล้วซึ่งกาย)
๑๑๕. **กายนिसฺสิตํ** = อาศัยแล้วซึ่งกาย, อาศัยกาย (ทุตฺติยาตปุริสสฺมาส)
- วิ. กายํ นิสฺสิตํ **กายนिसฺสิตํ**. (กาย + นิสฺสิต)
- อ. อันอาศัยแล้ว ซึ่งกาย ชื่อว่ากายนิสฺสิต. (อาศัยแล้วซึ่งกาย)
๑๑๖. **รูนิสฺสิตํ** = อาศัยแล้วซึ่งรูป, อาศัยรูป
- วิ. รูปํ นิสฺสิตํ **รูนิสฺสิตํ**. (รูป + นิสฺสิต)
- อ. อันอาศัยแล้ว ซึ่งรูป ชื่อว่ารูนิสฺสิต. (อาศัยแล้วซึ่งรูป)
๑๑๗. **นตฺถกมฺมํ** = กรรมคือการนัตถ, นัตถกรรม (อวชาธณปุพฺพทกมฺมธารยสฺมาส)
- วิ. นตฺถ อเว กมฺมํ **นตฺถกมฺมํ**. (นตฺถ + กมฺม)
- อ. การนัตถนั้นเกี่ยว เป็นกรรม ชื่อว่านตฺถกมฺม. (กรรมคือการนัตถ, นัตถกรรม)
๑๑๘. **อสุสุปฺนุณฺเณตฺตา, ภิက္ขุ** = ภิက္ขุทั้งหลาย ผู้มีดวงตาอันเต็มแล้วด้วยน้ำตา (จฺญฐิตฺวิปทฺตุลยาธิกรณพหุพฺพิทิสฺมาส โดยมี ตุตฺติยาตปุริสสฺมาส อยู่ภายใน)
- วิ. อสุสุหิ ปฺนุณฺเณ **อสุสุปฺนุณฺเณ**. (อสุสุ + ปฺนุณฺเณ) ตุตฺติยาตปุริสสฺมาส
- อ. อันเต็มแล้ว ด้วยน้ำตา ท. ชื่อว่าอสุสุปฺนุณฺเณ. (เต็มแล้วด้วยน้ำตา)
- วิ. อสุสุปฺนุณฺเณ เนตฺตา เยสนฺติ **อสุสุปฺนุณฺเณตฺตา, ภิက္ขุ**. (อสุสุปฺนุณฺเณ + เนตฺต)
- อ. ดวงตา ท. อันเต็มแล้วด้วยน้ำตา (ของภิက္ขุ ท.) เหล่าใด (มีอยู่) เพราะเหตุนี้
- ชื่อว่าอสุสุปฺนุณฺเณตฺต, ได้แก่ภิက္ขุทั้งหลาย. (ผู้มีดวงตาอันเต็มแล้วด้วยน้ำตา)
- จฺญฐิตฺวิปทฺตุลยาธิกรณพหุพฺพิทิสฺมาส

๑๑๙. ปาทมุล = ไกล้เท้า, โคนขา, ปาทมุล (ฉฐิตปฺปฺริสสมาส)
 วิ. ปาทสฺส มุลฺ ปาทมุล. (ปาท + มุล)
 อ.ไกล้ แห้งเท้า ชื่อว่าปาทมุล. (ไกล้เท้า, โคนขา, ปาทมุล)
๑๒๐. ทฏฺฐกาโม = ผู้ใคร่เพื่ออันเห็น, ผู้ใคร่เพื่ออันแผ้ว (จตุตถิตปฺปฺริสสมาส)
 วิ. ทฏฺฐุ กามตฺติ ทฏฺฐกาโม, ภิกฺขุ. (ทฏฺฐุ + กมฺ กนฺติมฺหิ ในความใคร่ + ณ)
 ย่อมใคร่ เพื่ออันเห็น ชื่อว่าทฏฺฐกาม. (ผู้ใคร่เพื่ออันเห็น)
๑๒๑. ทุพฺพล, ภิกฺขุ = ภิกษุ ผู้มีกำลังอันโทษประทุษร้ายแล้ว (ฉฐิตทวิปทฺตุลยาธิกรณ
 พหุพฺพีหิสมาส)
 วิ. ทฏฺฐุ พลฺ ยสฺสาติ ทุพฺพล, ภิกฺขุ. (ท + พล)
 อ.กำลัง อันโทษประทุษร้ายแล้ว (ของภิกษุ)ใด (มีอยู่) เพราะเหตุนั้น อ.ภิกษุนั้น
 ชื่อว่าทุพฺพล, ได้แก่ภิกษุ. (ผู้มีกำลังอันโทษประทุษร้ายแล้ว)
๑๒๒. อมนุสฺสปริคฺคหิต = อันอมนุษย์ถือเอารอบแล้ว, อมนุษย์สิ่งสถิตยอยู่ (ตติยตปฺปฺริสสมาส
 โดยมี นนฺิปาตปฺพพทกมฺมชารยสฺมาส อยู่ภายใน)
 วิ. น มนุสฺโส อมนุสฺโส. (น + มนุสฺส) นนฺิปาตปฺพพทกมฺมชารยสฺมาส
 อ.มนุษย์ หามิได้ ชื่อว่าอมนุสฺส. (อมนุษย์, มิใช่มนุษย์)
 วิ. อมนุสฺเสหิ ปริคฺคหิต อมนุสฺสปริคฺคหิต. (อมนุสฺส + ปริคฺคหิต) ตติยตปฺปฺริสสมาส
 อันอมนุษย์ ท. ถือเอารอบแล้ว ชื่อว่าอมนุสฺสปริคฺคหิต. (อันอมนุษย์ถือเอารอบแล้ว)
๑๒๓. คมนนฺโท = ความพอใจในการไป (สตุตมิตปฺปฺริสสมาส)
 วิ. คมนฺ นนฺโท คมนนฺโท. (คมน + นนฺท)
 อ.ความพอใจ ในการไป ชื่อว่าคมนนฺท
๑๒๔. กตปฏฺฐนฺถาโร, มนุสฺโส = มนุษย์ ผู้มีปฏิสนธารอันตนกระทำแล้ว (ตติยทวิปทฺตุลยาธิกรณ
 พหุพฺพีหิสมาส)
 วิ. กโต ปฏฺฐนฺถาโร เยนาคิ กตปฏฺฐนฺถาโร, มนุสฺโส.
 อ.ปฏิสนธาร (อันมนุษย์)ใด กระทำแล้ว เพราะเหตุนี้ (อ.มนุษย์นั้น)
 ชื่อว่ากตปฏฺฐนฺถาร, ได้แก่มนุษย์. (ผู้มีปฏิสนธารอันตนกระทำแล้ว)
๑๒๕. จีวรคฺคหณฺ = การรับซึ่งจีวร, การถือเอาจีวร (ฉฐิตปฺปฺริสสมาส)
 วิ. จีวรสฺส คคฺคหณฺ จีวรคฺคหณฺ. (จีวร + คคฺคหณ)
 อ.การรับ ซึ่งจีวร ชื่อว่าจีวรคฺคหณ. (การรับซึ่งจีวร)

๑๒๖. **อารณฺณโก** = (วิหาร)ที่ตั้งอยู่ในป่า (สงฺสฺจจาทีอเนกตถตฺทฐิต)
- วิ. อรณฺณเณ ติฏฺฐตฺตีติ **อารณฺณโก**, วิหาโร. (อรณฺณ + ณ)
 ย่อมตั้งอยู่ ในป่า เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าอารณฺณก, ไตฺแก่วิหาร. (อันตั้งอยู่ในป่า)
๑๒๗. **มาตุลกุฏุมฺพิก** = กุฏุมฺพิกผู้เป็นลุง (วิเสสนปฺพุพปทกมฺมชารยสมาส)
- วิ. มาตุโล จ โส กุฏุมฺพิก จาติ **มาตุลกุฏุมฺพิก**. (มาตุล + กุฏุมฺพิก)
 อ.ลุงด้วย อ.ลุงนั้น เป็นกุฏุมฺพิกด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่ามาตุลกุฏุมฺพิก. (กุฏุมฺพิกผู้เป็นลุง)
๑๒๘. **ยฺญฺจิกโก** = ที่สุดแห่งไม้เท้า, ปลายไม้เท้า (จฺญฺจิตปฺปริสสมาส)
- วิ. ยฺญฺจียา โกกฺขิ **ยฺญฺจิกโก**. (ยฺญฺจ + โกกฺขิ)
 อ.ที่สุด แห่งไม้เท้า ชื่อว่ายฺญฺจิกโก. (ที่สุดแห่งไม้เท้า, ปลายไม้เท้า)
๑๒๙. **คมนาการโร** = อากาโรคือการไป (อวชารณปฺพุพปทกมฺมชารยสมาส)
- วิ. คมนเมว อากาโร **คมนาการโร**. (คมน + อากาโร)
 อ.การไปนั้นเที่ยว เป็นอากาโร ชื่อว่าคมนาการ. (อากาโรคือการไป)
๑๓๐. **นानปฺปการ** = ประการต่างๆ (วิเสสนปฺพุพปทกมฺมชารยสมาส)
- วิ. นานา ปการํ **นानปฺปการ**. (นานา + ปการ)
 อ.ประการ ต่างๆ ชื่อว่านानปฺปการ
๑๓๑. **อุปฺทตฺตปถ** = ครึ่งทาง (วิเสสนปฺพุพปทกมฺมชารยสมาส โดยมี อุปฺสคฺคปฺพุพก
 อพฺยยีภาวสมาส อยู่ภายใน)
- วิ. อฺทตฺตสส สมีปฺ **อุปฺทตฺต**. (อุปฺ + อฺทตฺต) อุปฺสคฺคปฺพุพกอพฺยยีภาวสมาส
 อ.ใกล้ แห่งครึ่ง ชื่อว่าอุปฺทตฺต. (ใกล้แห่งครึ่ง)
- วิ. อุปฺทตฺตญจ ตํ ปถ จาติ **อุปฺทตฺตปถ**. (อุปฺทตฺต + ปถ) วิเสสนปฺพุพปทกมฺมชารยสมาส
 อ.เข้าไปกึ่งหนึ่งด้วย อ.อันเข้าไปกึ่งหนึ่งนั้น เป็นหนทางด้วย เพราะเหตุนั้น
 ชื่อว่าอุปฺทตฺตปถ
๑๓๒. **วุตฺถปฺพุพคาม** = หมู่บ้านอันเคยอยู่แล้ว (วิเสสนปฺพุพปทกมฺมชารยสมาส โดยมี
 อฺยฺตฺตตฺตสมาส อยู่ภายใน)
- วิ. วุตฺถอ ปฺพุพนติ **วุตฺถปฺพุพ**. (วุตฺถ + ปฺพุพ) อฺยฺตฺตตฺตสมาส
 อยู่แล้ว ในกาลก่อน เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าวุตฺถปฺพุพ
- วิ. วุตฺถปฺพุพ จ โส คาโม จาติ **วุตฺถปฺพุพคาม**. (วุตฺถปฺพุพ + คาม)
 อ.อันเคยอยู่แล้วด้วย อ.อันเคยอยู่แล้วนั้น เป็นหมู่บ้านด้วย เพราะเหตุนั้น
 ชื่อว่าวุตฺถปฺพุพคาม. (หมู่บ้านอันเคยอยู่แล้ว) วิเสสนปฺพุพปทกมฺมชารยสมาส

๑๓๓. **อิตถีสทโท** = เสียงของหญิง (ฉฐจิตปุริสสมาส)
 วิ. อิตถิยา สทโท **อิตถีสทโท.** (อิตถิ + สทท)
 อ.เสียง ของสตรี ชื่อว่าอิตถีสทท. (เสียงของหญิง)
๑๓๔. **สกลสรีรั** = สรีระทั้งสิ้น, ร่างกายทุกส่วน (วิเสสนปุพฺพทกมฺมชารยสมาส)
 วิ. สกลณฺจ ตํ สรีรั จาติ สกลสรีรั. (สกล + สรีรั)
 อ.ทั้งสิ้นด้วย อ.ทั้งสิ้นนั้น เป็นสรีระด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าสกลสรีรั. (สรีระทั้งสิ้น)
๑๓๕. **สีลวิปตฺติ** = ความวิบัติแห่งศีล, ศีลวิบัติ (ฉฐจิตปุริสสมาส)
 วิ. สีลสฺส วิปตฺติ **สีลวิปตฺติ.** (สีล + วิปตฺติ)
 อ.ความวิบัติแห่งศีล ชื่อว่าสีลวิปตฺติ. (ความวิบัติแห่งศีล)
๑๓๖. **คิตสทโท** = เสียงแห่งเพลงขับ, เสียงของการร้องเพลง (ฉฐจิตปุริสสมาส)
 วิ. คิตสฺส สทโท **คิตสทโท.** (คิต + สทท)
 อ.เสียง แห่งเพลงขับ ชื่อว่าคิตสทท. (เสียงแห่งเพลงขับ)
๑๓๗. **ยฺญจิกฺกมฺคฺคหณกิจฺจํ** = กิจด้วยการจับปลายไม้เท้า (ตติยตปุริสสมาส โดยมี
 ฉฐจิตปุริสสมาส และ ฉฐจิตปุริสสมาส อยู่ภายใน)
 วิ. ยฺญจิยา กิกฺกมฺคฺคหณกิจฺจํ. (ยฺญจิ + กิกฺกมฺคฺคหณกิจฺจํ) ฉฐจิตปุริสสมาส
 อ.ที่สุด แห่งไม้เท้า ชื่อว่ายฺญจิกฺกมฺคฺคหณกิจฺจํ. (ที่สุดแห่งไม้เท้า)
 วิ. ยฺญจิกฺกมฺคฺคหณกิจฺจํ **ยฺญจิกฺกมฺคฺคหณกิจฺจํ.** (ยฺญจิกฺกมฺคฺคหณกิจฺจํ + กิจฺจํ) ฉฐจิตปุริสสมาส
 อ.การจับ ซึ่งที่สุดแห่งไม้เท้า ชื่อว่ายฺญจิกฺกมฺคฺคหณกิจฺจํ. (การจับซึ่งที่สุดแห่งไม้เท้า)
 วิ. ยฺญจิกฺกมฺคฺคหณกิจฺจํ **ยฺญจิกฺกมฺคฺคหณกิจฺจํ.** (ยฺญจิกฺกมฺคฺคหณกิจฺจํ + กิจฺจํ)
 อ.กิจ ด้วยการจับซึ่งที่สุดแห่งไม้เท้า ชื่อว่ายฺญจิกฺกมฺคฺคหณกิจฺจํ. (กิจด้วยการจับซึ่งที่สุด
 แห่งไม้เท้า) ตติยตปุริสสมาส
๑๓๘. **สํเวคฺปตฺโต** = ถึงแล้วซึ่งความสลัดใจ, ถึงความสังเวช (ทตติยตปุริสสมาส)
 วิ. สํเวคํ ปตฺโต **สํเวคฺปตฺโต.** (สํเวค + ปตฺโต)
 อ.ผู้ถึงแล้ว ซึ่งความสลัดใจ ชื่อว่าสํเวคฺปตฺโต. (ถึงแล้วซึ่งความสลัดใจ)
๑๓๙. **คิหฺนินฺยาโม** = ทำนองแห่งคฤหัสถ์, แบบอย่างคฤหัสถ์ (ฉฐจิตปุริสสมาส)
 วิ. คิหฺนินฺยาโม **คิหฺนินฺยาโม.** (คิหฺ + นินฺยาโม)
 อ.ทำนอง แห่งคฤหัสถ์ ชื่อว่าคิหฺนินฺยาโม. (ทำนองแห่งคฤหัสถ์)

๑๔๐. **มคฺคปริปนฺนถภยํ** = ภัยจากอันตรายในหนทาง (ปญฺจมีตปฺปฺริสสมาส โดยมี สดฺตมีตปฺปฺริสสมาส อยู่ภายใน)
 วิ. มคฺเค ปริปนฺนถ **มคฺคปริปนฺนถ**. (มคฺค + ปริปนฺนถ) สดฺตมีตปฺปฺริสสมาส
 อ.อันตราย ในหนทาง ชื่อว่ามคฺคปริปนฺนถ. (อันตรายในหนทาง)
- วิ. มคฺคปริปนฺนถสฺมา ภยํ **มคฺคปริปนฺนถภยํ**. (มคฺคปริปนฺนถ + ภย) ปญฺจมีตปฺปฺริสสมาส
 อ.ภัย จากอันตรายในหนทาง ชื่อว่ามคฺคปริปนฺนถภย. (ภัยจากอันตรายในหนทาง)
๑๔๑. **คิหิปาโป** = คฤหัสถ์ชั่ว, คฤหัสถ์ลามก (วิเสสนฺตฺตรปทกมฺมชารยสมาส)
 วิ. คิหิ จ โส ปาโป จาติ **คิหิปาโป**. (คิหิ + ปาป)
 อ.คฤหัสถ์ด้วย อ.คฤหัสถ์นั้น เป็นผู้ชั่วด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าคิหิปาป. (คฤหัสถ์ชั่ว)
๑๔๒. **สมณปาโป** = สมณชั่ว, สมณลามก (วิเสสนฺตฺตรปทกมฺมชารยสมาส)
 วิ. สมโณ จ โส ปาโป จาติ **สมณปาโป**. (สมณ + ปาป)
 อ.สมณะด้วย อ.สมณะนั้น เป็นผู้ชั่วด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าสมณปาป. (สมณะชั่ว)
๑๔๓. **สมณภาโว** = ความเป็นแห่งสมณะ (ฉฺฉฺจิตฺตปฺปฺริสสมาส)
 วิ. สมณสฺส ภาโว **สมณภาโว**. (สมณ + ภาว)
 อ.ความเป็น แห่งสมณะ ชื่อว่าสมณภาว. (ความเป็นแห่งสมณะ)
๑๔๔. **อมฺนุสฺสฺสปทฺทูโต (มคฺโค)** = ทางอันอมฺนุสฺยเบียดเบียนแล้ว
 วิ. น มฺนุสฺโส **อมฺนุสฺโส**. (น + มฺนุสฺส) (นนิปาตปฺปทกมฺมชารยสมาส)
 อ.มฺนุสฺย หามิได้ ชื่อว่าอมฺนุสฺส.
 วิ. อมฺนุสฺเสหิ อฺปทฺทูโต **อมฺนุสฺสฺสปทฺทูโต, มคฺโค**. (อมฺนุสฺส + อฺปทฺทูโต) ตติยาตปฺปฺริส.
 อ.หนทาง อันอมฺนุสฺย ท. เบียดเบียนแล้ว ชื่อว่าอมฺนุสฺสฺสปทฺทูโต, ได้แก่หนทาง.
๑๔๕. **กนฺตารทฺธานํ** = หนทางไกลอันกัณดาร
 วิ. กนฺตารญฺจ ตํ อทฺธานญฺจาติ **กนฺตารทฺธานํ**. (วิเสสนปฺพทกมฺมชารยสมาส)
 อ.กัณดารด้วย อ.อันกัณดารนั้น เป็นหนทางไกลด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่ากนฺตารทฺธาน
๑๔๖. **สหายตา** = ความเป็นสหาย, ความเป็นเพื่อน
 วิ. สหายสฺส ภาโว **สหายตา**. (ภาวตทฺริต)
 อ.ความเป็น แห่งสหาย ชื่อว่าสหายตา

๑๕๓. **ปณฺณรสรโยชนพหฺล** = มีโยชน ๑๕ เป็นส่วนหนา

วิ. ปณฺณรสร โยชนานิ ปณฺณรสรโยชนานิ. (ปณฺณรสร + โยชน) ทิคฺคสมาส
อ.โยชน ๓. ๑๕ ชื่อว่าปณฺณรสรโยชน. (โยชน ๑๕)

วิ. ปณฺณรสรโยชนานิ พหฺล อสฺสาติ ปณฺณรสรโยชนพหฺล, ปณฺณทุกุมฺพลสิลาสนฺ. (ปณฺณรสรโยชน + พหฺล) (ฉฺฉฐี ทวิปทตฺตุยฺยาริกรณพหฺพหฺพิหฺสมาส)
อ.โยชน ๑๕ ท. เป็นส่วนหนา ของบัณฑิตกัมพลศิลาอาสน์นั้น มีอยู่ เพราะเหตุนี้
ชื่อว่าปณฺณรสรโยชนพหฺล, ได้แก่บัณฑิตกัมพลศิลาอาสน์. (มีโยชน ๑๕ เป็นส่วนหนา)

๑๕๔. **ชยฺสุมฺนปฺปผวณฺณ** = มีสีดจฺสีแห่งดอกชยฺพฤกษ

วิ. วณฺณ อิว วณฺณ.
เพียงดั่ง อ.สี ชื่อว่าวณฺณ

วิ. ชยฺสุมฺนปฺปผฺสฺส วณฺณ ชยฺสุมฺนปฺปผวณฺณ. (ฉฺฉฐีตปฺปริสฺมาส)
อ.สีเพียงดั่งสี แห่งดอกชยฺพฤกษ ชื่อว่าชยฺสุมฺนปฺปผวณฺณ.

๑๕๕. **นีสฺทนฺฏฺจหนกาโล** = เวลานั้นลงและลุกขึ้น

วิ. นีสฺทนฺฏฺจ อฺฏฺจหนฺจ นีสฺทนฺฏฺจหนฺ. (ทฺวนทฺสมาส)
อ.การนั่งด้วย อ.การลุกขึ้นด้วย ชื่อว่านีสฺทนฺฏฺจหน

วิ. นีสฺทนฺฏฺจหนฺจ ตํ กาลอ จาติ นีสฺทนฺฏฺจหนกาโล. (วิเสสนปฺพุพทกมฺมชารยฺสมาส)
อ.การนั่งและการลุกขึ้นด้วย อ.การนั่งและการลุกขึ้นนั้น เป็นเวลาด้วย เพราะเหตุนี้
ชื่อว่านีสฺทนฺฏฺจหนกาล

๑๕๖. **โณมนฺนุหนฺปกตฺก** = มีอันยุบลงและฟูขึ้นเป็นปกติ

วิ. โณมนฺนุญจ อฺนุญจ โณมนฺนุหนฺนิ. (โณมน + อฺนุ) ทฺวันทฺสมาส
อ.อันยุบลงด้วย อ.อันฟูขึ้นด้วย ชื่อว่าโณมนฺนุหน. (ยุบลงและฟูขึ้น)

วิ. โณมนฺนุหนฺนิ ปกติ อสฺสาติ โณมนฺนุหนฺปกตฺก, สิลาสนฺ. (โณมนฺนุหน + ปกติ)
อ.อันยุบลงและฟูขึ้น ท. เป็นปกติ ของศิลาอาสน์นั้น มีอยู่ เพราะเหตุนี้
ชื่อว่าโณมนฺนุหนฺปกตฺก, ได้แก่ศิลาอาสน์. (มีอันยุบลงและฟูขึ้นเป็นปกติ)

๑๕๗. **อฺฏฺหกาโร** = อาการคืออันร้อน

วิ. อฺฏฺหเมว อากาโร อฺฏฺหกาโร. (อวชารณปฺพุพทกมฺมชารยฺสมาส)
อ.อันร้อนนั้นเกี่ยว เป็นอาการ ชื่อว่าอฺฏฺหการ

๑๕๘. **จาเวตุกาโม** = ผู้ใคร่เพื่ออันให้เคลื่อน (จตุตถัตถปริสสมาส)
 วิ. จาเวตุ กามेतติ จาเวตุกาโม. (จาเวตุ + กมฺ กนฺติมฺหิ ในความใคร่ + ฌ)
 ย่อมใคร่ เพื่ออัน(ยังเรา)ให้เคลื่อน ชื่อว่าจาเวตุกาม. (ผู้ใคร่เพื่ออันให้เคลื่อน)
๑๕๙. **เทวินุโท** = ผู้เป็นจอมเทพ
 วิ. เทวานํ อินุโท เทวินุโท. (ณฺฐจิตฺตปริสสมาส)
 อ.ผู้เป็นจอม แห่งเทวดา ท. ชื่อว่าเทวินุท
๑๖๐. **ทิพฺพจกฺขุ** = ทิพยจักขุ
 วิ. ทิพฺพณฺจ ตํ จกฺขุ จาติ ทิพฺพจกฺขุ. (วิเสสนปฺพุพฺพทกมฺมชารยสมาส)
 อ.อันเป็นทิพย์ด้วย อ.อันเป็นทิพย์นั้น เป็นจักขุด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าทิพฺพจกฺขุ
๑๖๑. **ปาปครหิ** = ผู้มีปกติติเตียนคนชั่ว
 วิ. ปาปํ ครหิตุํ สิลมฺสฺสาติ ปาปครหิ. (ตสฺสึลตทฺริต)
 อ.อันติเตียน ซึ่งคนชั่ว เป็นปกติ ของบุคคลนั้น (มีอยู่) เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าปาปครหิ
๑๖๒. **ธมฺมครุโก** = ผู้หนักในธรรม
 วิ. ธมฺเมสุ ครุโก ธมฺมครุโก, เถโร. (สตุตฺตมิตฺตปริสสมาส)
 อ.ผู้หนัก ในธรรม ท. ชื่อว่าธมฺมครุก
๑๖๓. **เทวราชสิริโร** = ผู้ทรงไว้ซึ่งสิริคือความเป็นพระราชแห่งเทพ
 วิ. ราชินฺ โภาโว รชฺชํ. (ภาวตทฺริต)
 อ.ความเป็น แห่งพระราช ชื่อว่าราช
 วิ. เทวานํ รชฺชํ เทวราชํ. (ณฺฐจิตฺตปริสสมาส)
 อ.ความเป็นแห่งพระราช แห่งเทวดา ท. ชื่อว่าเทวราช
 วิ. สิริํ ธาเรตฺติ สิริโร. (ทฺฤติยาตฺตปริสสมาส)
 ย่อมทรงไว้ ซึ่งสิริ เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าสิริโร
 วิ. เทวราชํ เอว สิริโร เทวราชสิริโร. (อวชารณปฺพุพฺพทกมฺมชารยสมาส)
 อ.ความเป็นแห่งพระราชแห่งเทพนั้นเทียว เป็นการทรงไว้ซึ่งสิริ ชื่อว่าเทวราชสิริโร
๑๖๔. **ปทสฺสุโท** = เสียงเท้า
 วิ. ปทสฺสุ สฺสุโท ปทสฺสุโท. (ณฺฐจิตฺตปริสสมาส)
 อ.เสียง แห่งเท้า ชื่อว่าปทสฺสุท.

๑๖๕. **ปฺญญกิริยาวตฺถุ** = ที่ตั้งแห่งการทำบุญ
 วิ. ปฺญญ กิริยา ปฺญญกิริยา. (ทุติยัตตปฺปรีสสมาส)
 อ.การกระทำ ซึ่งบุญ ชื่อว่าปฺญญกิริยา
- วิ. ปฺญญกิริยาย วตฺถุ ปฺญญกิริยาวตฺถุ. (ฉฺฉฐีตปฺปรีสสมาส)
 อ.ที่ตั้ง แห่งการกระทำซึ่งบุญ ชื่อว่าปฺญญกิริยาวตฺถุ
๑๖๖. **สงฺขปณฺวาทิสฺสุโท** = เสียงดนตรีมีสังข์และบัณเฑาะว์เป็นต้น
 วิ. สงฺโข จ ปณฺโว จ สงฺขปณฺวา. (ทฺวณฺทสมาส)
 อ.สังข์ด้วย อ.บัณเฑาะว์ด้วย ชื่อว่าสงฺขปณฺว
- วิ. สงฺขปณฺวา อาทึ เยสนฺติ สงฺขปณฺวาทึ. (พหฺพพิทฺธิสมาส)
 อ.สังข์และบัณเฑาะว์ ท. เป็นต้น (แห่งเครื่องดนตรี ท.) เหล่าใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น (อ.เครื่องดนตรี ท. เหล่านั้น) ชื่อว่าสงฺขปณฺวาทึ
- วิ. สงฺขปณฺวาทึนฺ สฺสุโท สงฺขปณฺวาทิสฺสุโท. (ฉฺฉฐีตปฺปรีสสมาส)
 อ.เสียง แห่งเครื่องดนตรี ท. มีสังข์และบัณเฑาะว์เป็นต้น ชื่อว่าสงฺขปณฺวาทิสฺสุท
๑๖๗. **อุชฺชกฺคโค** = ทางตรง
 วิ. อุชฺชโก จ โส มคฺโค จาติ อุชฺชกฺคโค. (วิเสสนปฺพพทกฺกมฺมธารยสมาส)
 อ.อันตรงด้วย อ.อันตรงนั้น เป็นหนทางด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าอุชฺชกฺคโค
๑๖๘. **กนิฏฺฐกฺกฺกมฺพิโก** = กุฎุมพีผู้เป็นน้องชาย
 วิ. กนิฏฺฐโจ จ โส กฺกมฺพิโก จาติ กนิฏฺฐกฺกฺกมฺพิโก. (วิเสสนปฺพพทกฺกมฺมธารย)
 อ.น้องชายด้วย อ.น้องชายนั้น เป็นกุฎุมพีด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่ากนิฏฺฐกฺกฺกมฺพิโก
๑๖๙. **ปิยสหายวณฺโณ** = เพศแห่งสหายผู้เป็นที่รัก
 วิ. ปิโย จ โส สหาโย จาติ ปิยสหาโย. (วิเสสนปฺพพทกฺกมฺมธารยสมาส)
 อ.ผู้เป็นที่รักด้วย อ.ผู้เป็นที่รักนั้น เป็นสหายด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าปิยสหาย
- วิ. ปิยสหายสฺส วณฺโณ ปิยสหายวณฺโณ. (ฉฺฉฐีตปฺปรีสสมาส)
 อ.เพศ แห่งสหายผู้เป็นที่รัก ชื่อว่าปิยสหายวณฺณ
๑๗๐. **การิตปณฺณสาลา** = บรรณศาลาที่ถูกให้สร้างขึ้น
 วิ. การิตา จ สา ปณฺณสาลา จาติ การิตปณฺณสาลา. (วิเสสนปฺพพทกฺกมฺมธารยสมาส)
 อ.อันถูกให้สร้างด้วย อ.อันถูกให้สร้างนั้น เป็นบรรณศาลาด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าการิตปณฺณสาลา

๑๗๑. ทาสทารโก = เด็กรับใช้

วิ. ทาโส จ โส ทารโก จาติ ทาสทารโก. (วิเสสนปุพฺพทกมฺมชารยสฺมาส)
 อ.ทาสด้วย อ.ทาสนั้น เป็นเด็กชายด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าทาสทารก

๑๗๒. ยาคุกุตตาทินี, วตฺถุณี = วัตถุทั้งหลาย มีข้าวยาคุกและข้าวสวยเป็นต้น

วิ. ยาคู จ ภคตตฺยจ ยาคุกุตตาทินี. (ทฺวณฺทสฺมาส)
 อ.ข้าวยาคุกด้วย อ.ภัตตรด้วย ชื่อว่ายาคุกุตต

วิ. ยาคุกุตตาทินี อาทีนึ เยสนฺติ ยาคุกุตตาทินี, วตฺถุณี. (พหุพฺพีหิสฺมาส)
 อ.ข้าวยาคุกและภัตตร ท. เป็นต้น (แห่งวัตถุ ท.)เหล่านี้ มีอยู่ เพราะเหตุนั้น (อ.วัตถุ
 ท. เหล่านี้) ชื่อว่ายาคุกุตตาทิ

๑๗๓. วิหารจาริกัม = ที่เป็นที่เที่ยวไปในวิหาร

วิ. วิหารเร จาริกัม วิหารจาริกัม, จานัน. (สตุตฺตมีตฺตปฺปฺริสฺสฺมาส)
 อ.ที่เป็นที่เที่ยวไป ในวิหาร ชื่อว่าวิหารจาริก

๑๗๔. วสนญฺจานัน = ที่เป็นที่อยู่

วิ. วสนญจ ตัม จานญจาติ วสนญฺจานัน. (วิเสสนปุพฺพทกมฺมชารยสฺมาส)
 อ.อันอยู่ด้วย อ.อันอยู่นั้น เป็นสถานที่ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าวสนญฺจาน

๑๗๕. มหาเมโฆ = เมฆก้อนใหญ่

วิ. มหฺนโต จ โส เมโฆ จาติ มหาเมโฆ. (วิเสสนปุพฺพทกมฺมชารยสฺมาส)
 อ.อันใหญ่ด้วย อ.อันใหญ่นั้น เป็นเมฆด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่ามหาเมฆ

๑๗๖. ปจฺมยาโม = ยามที่หนึ่ง, ปจฺมยาม (๖ โมงเย็น ถึง สี่ทุ่ม)

วิ. ปจโม จ โส ยาโม จาติ ปจฺมยาโม. (วิเสสนปุพฺพทกมฺมชารยสฺมาส)
 อ.ที่หนึ่งด้วย อ.ที่หนึ่งนั้น เป็นยามด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าปจฺมยาม

๑๗๗. มชฺฌิมยาโม = ยามอันมีในท่ามกลาง, มชฺฌิมยาม (สี่ทุ่ม ถึง ตีสอง)

วิ. มชฺฌเณ ภโว มชฺฌิมโ. (มชฺฌ + อิม) สงฺสฺสฺสฺจาทิอเนกตฺตทฺทิต
 อ.อันมีในท่ามกลาง ชื่อว่ามชฺฌิม. (อันมีในท่ามกลาง)

วิ. มชฺฌิมโ จ โส ยาโม จาติ มชฺฌิมยาโม. (วิเสสนปุพฺพทกมฺมชารยสฺมาส)
 อ.อันมีในท่ามกลางด้วย อ.อันมีในท่ามกลางนั้น เป็นยามด้วย เพราะเหตุนี้
 ชื่อว่ามชฺฌิมยาม

๑๗๘. **ปัจฉิมยาม** = ยามอันมีในที่สุด, ปัจฉิมยาม (ตีสอง ถึง ๖ โมงเช้า)
 วิ. ปจฉา ภโว ปจฉโม. (ปจฉา + อิม) สงสฺสจาทิอเนกตถตฺตทฺธิต
 อ.อันมีในภายหลัง ชื่อว่าปัจฉิม. (อันมีในที่สุด, อันมีในภายหลัง)
- วิ. ปจฉโม จ โส ยาม จาติ ปจฉิมยาม. (วิเสสนปุพฺพทกมฺมธารยสมาส)
 อ.อันมีในที่สุดด้วย อ.อันมีในที่สุดนั้น เป็นยามด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าปัจฉิมยาม
๑๗๙. **อารทฺฐวิริย, ภิกฺขุ** = ภิกษุ ผู้มีความเพียรอันปรารถนาแล้ว, ผู้ปรารถนาความเพียร
 วิ. อารทฺฐ วิริยฺ เยนาทิ อารทฺฐวิริย, ภิกฺขุ. (พหุพฺพีหิสมาส)
 อ.ความเพียร (อันภิกษุ)ใด ปรารถนาแล้ว (มีอยู่) เพราะเหตุนี้ (อ.ภิกษุนั้น)
 ชื่อว่าอารทฺฐวิริย
๑๘๐. **อาจิณฺณจกฺกมโน** = ผู้มีการเดินจงกรมเป็นอาจิณณ
 วิ. อาจิณฺณ จกฺกมนํ ยสฺสาติ อาจิณฺณจกฺกมโน, ภิกฺขุ. (พหุพฺพีหิสมาส)
 อ.การเดินจงกรม เป็นอาจิณณ (ของภิกษุ)ใด (มีอยู่) เพราะเหตุนี้ (อ.ภิกษุนั้น)
 ชื่อว่าอาจิณณจกฺกมน
๑๘๑. **อนฺเตวาสโก** = ศิษย์, อันเตवासิก
 วิ. อนฺเต วาสโก อนฺเตวาสโก, สามเณโร. (สตุตฺตมีตปฺปฺริสสมาส)
 อ.ผู้อยู่ ในภายใน ชื่อว่าอนฺเตวาสิก
๑๘๒. **สจฺจกฺขุกาล** = เวลาที่มีจักขุ
 วิ. สห จกฺขุหิ โย วตฺตตฺติ สจฺจกฺขุ, ภิกฺขุ. (สหปุพฺพทกมฺมธารยสมาส)
 (อ.ภิกษุ)ใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยจักขุ ท. เพราะเหตุนี้ (อ.ภิกษุนั้น) ชื่อว่าสจฺจกฺขุ
 วิ. สจฺจกฺขุ จ โส กาล จาติ สจฺจกฺขุกาล. (วิเสสนปุพฺพทกมฺมธารยสมาส)
 อ.ผู้มีจักขุด้วย อ.ผู้มีจักขุนั้น เป็นกาลด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าสจฺจกฺขุกาล
๑๘๓. **จกฺขุวิกฺกกาล** = กาลที่มีจักขุวิกัล, กาลแห่งตนเป็นผู้มีจักขุวิกัล
 วิ. จกฺขุ วิกัล อสฺสาติ จกฺขุวิกัล, ปุคฺคโล. (จกฺขุ + วิกัล) พหุพฺพีหิสมาส
 อ.จักขุ อันวิกัล ของบุคคลนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าจกฺขุวิกัล, ได้แก่บุคคล.
 (ผู้มีจักขุวิกัล)
 วิ. จกฺขุวิกัล จ โส กาล จาติ จกฺขุวิกัลกาล. (จกฺขุวิกัล + กาล) วิ.บุพ.กัม.
 อ.มีจักขุวิกัลด้วย อ.มีจักขุวิกัลนั้น เป็นกาลด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าจกฺขุวิกัลกาล.
 (กาลเป็นผู้มีจักขุวิกัล, กาลแห่งตนเป็นผู้มีจักขุวิกัล)

๑๘๔. **ชีณาสโว** = พระชีณาสพ, พระอรหันต์

วิ. ชีณา อาสวา เยสนติ ชีณาสโว, ภิกขุ. (พหุพพีหิสมาส)

อ.อาสวะ ท. (ของภิกษุ ท.)เหล่าใด สิ้นแล้ว (มีอยู่) เพราะเหตุนั้น (อ.ภิกษุหนึ่ง)
ชื่อว่าชีณาสว. (ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว, พระชีณาสพ, พระอรหันต์)

๑๘๕. **มรณเจตนา** = เจตนาเป็นเหตุให้ตาย

วิ. มรณญจ ตั เจตนา จาติ มรณเจตนา. (มรณ + เจตนา) วิ.ปฺพ.กม.

อ.ความตายด้วย อ.ความตายนั้น เป็นเจตนาด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่ามรณเจตนา.
(เจตนาเป็นเหตุให้ตาย)

๑๘๖. **จกฺขุทุพฺพลา** = ผู้มีจักขุทุพลาภาพ

วิ. ฏฺฐจํ พลํ อสฺสาติ ทุพฺพลา, อิตฺถิ. (ทุ + พล) จ.ทวิ.ตุ. พหุพพีหิสมาส

อ.กำลัง อันไม่ดี ของหญิงนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนี้ อ.หญิงนั้น ชื่อว่าทุพพล, ได้แก่หญิง.
(ผู้มีกำลังไม่ดี, ผู้มีกำลังอันโทษประทุษร้ายแล้ว)

วิ. จกฺขุ ทุพฺพลํ อสฺสาติ จกฺขุทุพฺพลา, อิตฺถิ. (จกฺขุ + ทุพฺพลา)

อ.จักขุ อันทุพลาภาพ ของหญิงนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนี้ อ.หญิงนั้น ชื่อว่าจกฺขุทุพฺพลา,
ได้แก่หญิง. (ผู้มีจักขุอันโทษประทุษร้ายแล้ว)

๑๘๗. **อผาสุกํ** = ความไม่ผาสุก, ความไม่สำราญ

วิ. น ผาสุกํ อผาสุกํ. (นนิปาทปุพฺพปทกมฺมชารยสมาส)

อ.ความผาสุก หามีได้ ชื่อว่าอผาสุก

๑๘๘. **ปากติกํ** = ตั้งอยู่ตามปกติ

วิ. ปกตฺติยา จิตฺตํ ปากติกํ. (ณิก-อเนกตถตฺทฐิต)

อ.อันตั้งอยู่ ตามปกติ ชื่อว่าปากติก

๑๘๙. **สฺปฺตุตฺตริตา** = ผู้เป็นไปกับด้วยบุตรและธิดา

วิ. ปฺตุโต จ ตรีตา จ สฺปฺตุตฺตริโต. (ทวนฺทสมาส)

อ.บุตรด้วย อ.ธิดาด้วย ชื่อว่าสปฺตุตฺตริตุ

วิ. สห สฺปฺตุตฺตริตฺเรหิ โย วตฺตตีติ สฺปฺตุตฺตริตา, อิตฺถิ. (สหปุพฺพปทพหุพพีหิสมาส)

(อ.หญิง)ใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยบุตรและธิดา ท. เพราะเหตุนี้ (อ.หญิงนั้น)
ชื่อว่าสฺปฺตุตฺตริตุ

๑๙๐. **อหาคูทกามา** = ผู้ใคร่เพื่อจะไม่ให้

วิ. ทาคู ทาเมตีติ ทาคูทกามา, อิตถิ. (ทาคู + กมฺ กนฺติมฺหิ ในความใคร่ + ณ)
(จตุตถิตปฺปฺริสฺสมาส)

ย่อมใคร่เพื่ออันให้ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าทาคูทกามา, ได้แก่หญิง. (ผู้ใคร่เพื่ออันให้)

วิ. น ทาคูทกามา อหาคูทกามา, อิตถิ. (นนิปาทปฺพพทกมฺมชารยสมาส)

อ.ผู้ใคร่เพื่ออันให้ ห้ามได้ ชื่อว่าอหาคูทกามา

๑๙๑. **ทินฺนภติ** = ค่าจ้างที่ให้แล้ว

วิ. ทินฺนา จ สภา ภติ จาติ ทินฺนภติ. (วิเสสนปฺพพทกมฺมชารยสมาส)

อ.อันให้แล้วด้วย อ.อันให้แล้วนั้น เป็นค่าจ้างด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าทินฺนภติ

๑๙๒. **ปาปกมฺม** = กรรมชั่ว, บาปกรรม

วิ. ปาปญจ ตํ กมฺมญจาติ ปาปกมฺม. (วิเสสนปฺพพทกมฺมชารยสมาส)

อ.อันชั่วด้วย อ.อันชั่วนั้น เป็นกรรมด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าปาปกมฺม

๑๙๓. **ปติฏฺฐาปิทมตฺติก** = มีดินเหนียวอันพระราชาทรงให้ตั้งไว้แล้ว

วิ. ปติฏฺฐาปิตา มตฺติกา อสฺสาติ ปติฏฺฐาปิทมตฺติก, สาสฺน. (ทฺวิปทตฺตฺยาธิกรณพหุพีหิ)

อ.ดินเหนียว อันถูกให้ตั้งไว้แล้ว แห่งชาวสาสน์นั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น อ.ชาวสาสน์นั้น
ชื่อว่าปติฏฺฐาปิทมตฺติก, ได้แก่ชาวสาสน์. (อันมีดินเหนียวอันพระราชาทรงให้ตั้งไว้แล้ว)

๑๙๔. **กามาวจรกุสลาภิเภท** = ประเภทแห่งจิตมีกามาวจรกุศลจิตเป็นต้น

วิ. กามะ อวจรตีติ กามาวจร. (กาม + อวจร) สดฺตมิตปฺปฺริสฺสมาส

ย่อมเที่ยวไป ในกามภุมิ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่ากามาวจร.

วิ. กามาวจรญจ ตํ กุสฺลญจาติ กามาวจรกุสฺล. (วิเสสนปฺพพทกมฺมชารยสมาส)

อ.กามาวจรด้วย อ.กามาวจรนั้น เป็นกุศลด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่ากามาวจรกุสฺล

วิ. กามาวจรกุสฺล อภิ เยสนฺติ กามาวจรกุสลาภิ. (พหุพีหิสมาส)

อ.กามาวจรกุสฺล เป็นต้น (แห่งจิต ท.)เหล่าใด (มีอยู่) เพราะเหตุนั้น (อ.จิต ท.เหล่านั้น)
ชื่อว่ากามาวจรกุสลาภิ

วิ. กามาวจรกุสลาภิ เทภญจาติ กามาวจรกุสลาภิเภท. (ตติยตปฺปฺริสฺสมาส)

อ.อันต่าง ด้วยจิต ท. มีจิตที่เป็นกามาวจรกุสฺลเป็นต้น เพราะเหตุนั้น ชื่อว่ากามาวจร-
กุสลาภิเภท

๑๙๕. **จตฺตฺตฺตฺตฺต** = จิตที่เป็นไปในภุมิ ๔

- วิ. จตฺสโส ภูมियो จตุภูมิ. (ทิกุสมาส)
 อ.ภูมิ ท. สี่ ชื่อว่าจตุภูมิ
- วิ. จตุภูมิยัม ปวตตัม จิตตัม จตุภูมิกจิตตัม. (สตตมัตตปปริสสมาส)
 อ.จิต อันเป็นไปแล้ว ในภูมิ ๔ ชื่อว่าจตุภูมิกจิตต
๑๙๖. **อุปฺปนฺนจิตตัม** = จิตที่เกิดขึ้น
 วิ. อุปฺปนฺนญจ ตัม จิตตญจจติ อุปฺปนฺนจิตตัม. (วิเสสนปฺพุพทกมฺมชารยสมาส)
 อ.อันเกิดขึ้นแล้วด้วย อ.อันเกิดขึ้นแล้วนั้น เป็นจิตด้วย เพราะเหตุนั้น
 ชื่อว่าอุปฺปนฺนจิตต
๑๙๗. **อรุณฺณคฺคฺคฺมฺหนํ** = การขึ้นไปแห่งอรุณ, อรุณขึ้น
 วิ. อรุณสฺส อุกคฺคฺมฺหนํ อรุณฺณคฺคฺคฺมฺหนํ. (จฺญจฺติปฺปริสสมาส)
 อ.การขึ้นไป แห่งอรุณ ชื่อว่าอรุณคฺคฺคฺมฺหน
๑๙๘. **โทมนสฺสสหคตํ** = เป็นไปพร้อมกับโทมนัส, สหคตด้วยโทมนัส
 วิ. สห อคฺจฺฉิตฺติ สหคตํ.
 ไปได้แล้ว พร้อมกัน เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าสหคต
 วิ. โทมนสฺสเสน สหคตํ โทมนสฺสสหคตํ. (ตติยตปฺปริสสมาส)
 อ.อันไปแล้วพร้อมกับ ด้วยโทมนัส ชื่อว่าโทมนสฺสสหคต
๑๙๙. **ปฏิมสมฺปยุตฺตํ** = ประกอบด้วยความขัดเคือง, สัมปยุตด้วยปฏิม
 วิ. ปฏิมฺเชน สมฺปยุตฺตํ ปฏิมสมฺปยุตฺตํ. (ตติยตปฺปริสสมาส)
 อ.อันประกอบแล้ว ด้วยความขัดเคือง ชื่อว่าปฏิมสมฺปยุต
๒๐๐. **ปจฺมคามี** = ถึงก่อนโดยปกติ
 วิ. ปจฺมํ คจฺฉติ สีเลนาคิ ปจฺมคามี. (ตฺสฺสีลตทฺธิต)
 (อ.ใจ) ย่อมถึง ก่อน โดยปกติ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าปจฺมคามี
๒๐๑. **คฺุณฺเทสฺนาปฺริยตฺตนิสฺสตฺตนิชฺชิวา** = คุณธรรม เทสณาธรรม ปริยัตติธรรม นิสสัตตธรรม
 และนิชชีวธรรม
 วิ. คฺุณฺ โณ จ เทสฺนา จ ปฺริยตฺติ จ นิสฺสตฺโต จ นิชฺชิวो จ คฺุณฺเทสฺนาปฺริยตฺตนิสฺสตฺตนิชฺชิวา,
 ฐมฺมา. (ทฺวานทฺสมาส)
 อ.คุณธรรมด้วย อ.เทสณาธรรมด้วย อ.ปริยัตติธรรมด้วย อ.นิสสัตตธรรมด้วย
 อ.นิชชีวธรรมด้วย ชื่อว่าคุณเทสณาปริยตฺตนิสฺสตฺตนิชฺชิว

๒๐๒. อธมโม = ไม่ใช้ธรรม

- วิ. น ธมโม อธมโม. (นนิปาตปุพฺพทกมฺมธารยสฺมาส)
อ.ธรรม หามิได้ ชื่อว่าอธมม

๒๐๓. สมวิปากี = มีวิปากเสมอกัน, มีผลเสมอกัน

- วิ. วิปากโก อสฺส อตฺถิติ วิปากี. (อฺสฺสตฺถิตฺตทฺธิต)
อ.วิปาก (แห่งกรรม)นั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าวิปากี
วิ. สโม จ โส วิปากี จาติ สมวิปากี. (วิเสสนปุพฺพทกมฺมธารยสฺมาส)
อ.อันเสมอกันด้วย อ.อันเสมอกันนั้น เป็นกรรมมีวิปากด้วย เพราะเหตุนั้น
ชื่อว่าสมวิปากี

๒๐๔. เอกวตฺตุโก = มีวตฺตุเป็นอันเดียวกัน, มีที่ตั้งเป็นอันเดียวกัน

- วิ. เอกํ วตฺตุ อสฺสาติ เอกวตฺตุโก, มโน. (พหุพฺพีหิสฺมาส)
อ.วตฺตุ อันเดียวกัน (ของใจ)นั้น (มีอยู่) เพราะเหตุนั้น (อ.ใจนั้น) ชื่อว่าเอกวตฺตุก

๒๐๕. เอกการมฺมโณ = มีอารมณเป็นอันเดียวกัน

- วิ. เอกํ อารมฺมณํ อสฺสาติ เอกการมฺมโณ, มโน. (พหุพฺพีหิสฺมาส)
อ.อารมณอันเดียวกัน (ของใจ)นั้น (มีอยู่) เพราะเหตุนั้น (อ.ใจนั้น) ชื่อว่าเอกการมฺมณ

๒๐๖. อุปฺปาทปฺปจฺยตฺโต = อรรถคือเป็นปัจจัยแห่งการเกิดขึ้น

- วิ. อุปฺปาทสฺส ปจฺจโย อุปฺปาทปฺปจฺโย. (ณฺฐจฺิตฺตปฺริสฺสฺมาส)
อ.ปัจจัย แห่งการเกิดขึ้น ชื่อว่าอุปฺปาทปฺปจฺย
วิ. อุปฺปาทปฺปจฺโย เอว อตฺโต อุปฺปาทปฺปจฺยตฺโต. (อวธารณปุพฺพทกมฺมธารย)
อ.ปัจจัยแห่งการเกิดขึ้นนั้นเทียว เป็นอรรถ ชื่อว่าอุปฺปาทปฺปจฺยตฺต

๒๐๗. คามฆาตาทิกมฺมานิ = กรรมมีการฆ่าชาวบ้านเป็นต้น

- วิ. คามํ ฆาโต คามฆาโต. (ทฺตฺติยาตปฺริสฺสฺมาส)
อ.การฆ่า ซึ่งชาวบ้าน ชื่อว่าคามฆาต
วิ. คามฆาโต อาทึ เยสนฺติ คามฆาตาทิ. (พหุพฺพีหิสฺมาส)
อ.การฆ่าซึ่งชาวบ้าน เป็นต้น (แห่งกรรม ท.)เหล่าใด มีอยู่ เพราะเหตุนั้น (อ.กรรมนั้น)
ชื่อว่าคามฆาตาทิ
วิ. คามฆาตาทิ จ ตํ กมฺมญฺจาติ คามฆาตาทิกมฺมานิ. (วิเสสนปุพฺพทกมฺมธารย)
อ.การฆ่าซึ่งชาวบ้าน เป็นต้นด้วย อ.การฆ่าซึ่งชาวบ้านเป็นต้นนั้น เป็นกรรมด้วย
เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าคามฆาตาทิกมฺม

๒๐๘. **โจรเขฏกโก** = หัวหน้าโจร, โจรผู้เจริญที่สุด
 วิ. โจโร จ โส เขฏกโก จาติ โจรเขฏกโก. (วิเสสนุตตรปทกมมชารยสมาส)
 อ.โจรด้วย อ.โจรนั้น เป็นผู้เจริญที่สุดด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าโจรเขฏก
๒๐๙. **นีโลกาทิเกโท** = ประเภทแห่งน้ำมีน้ำสีเขียวเป็นต้น
 วิ. นีลณฺจ ตํ อุทกญจาติ นีโลกํ. (วิเสสนปฺพุพทกมมชารยสมาส)
 อ.สีเขียวด้วย อ.สีเขียวนั้น เป็นน้ำด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่านีโลก
 วิ. นีโลกํ อาทิ เยสนฺติ นีโลกาทิ. (พหุพพีหิสมาส)
 อ.น้ำสีเขียว เป็นต้น (แห่งน้ำ ท.) เหล่าใด (มีอยู่) เพราะเหตุนั้น (อ.น้ำนั้น)
 ชื่อว่านีโลกาทิ
 วิ. นีโลกาทิสฺส เกโท นีโลกาทิเกโท. (ฉฐฐิตฺตปฺปฺริสสมาส)
 อ.ประเภท แห่งน้ำมีน้ำสีเขียวเป็นต้น ชื่อว่านีโลกาทิเกท
๒๑๐. **ปสนฺนอุทกํ** = น้ำใส
 วิ. ปสนฺนณฺจ ตํ อุทกญจาติ ปสนฺนอุทกํ. (วิเสสนปฺพุพทกมมชารยสมาส)
 อ.อันใสด้วย อ.อันใส่นั้น เป็นน้ำด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าปสนฺนอุทก
๒๑๑. **จตุพฺพิธํ**, **วจีหุจฺจริตํ** = วจีหุจฺจริต มี ๔ อย่าง
 วิ. จตุตาริ วิชานิ อสฺสชาติ จตุพฺพิธํ, วจีหุจฺจริตํ. (จตุ + วิธ) (พหุพพีหิสมาส)
 อ.อย่าง ท. สี่ แห่งวจีหุจฺจริตนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าจตุพฺพิธ.
๒๑๒. **ติวิธฺหุจฺจริตํ** = หุจฺจริต ๓ อย่าง, ความประพฤติชั่ว ๓ อย่าง
 วิ. ตีณิ วิชานิ อสฺสชาติ ติวิธํ, หุจฺจริตํ. (ติ + วิธ) (พหุพพีหิสมาส)
 อ.อย่าง ท. สาม ของหุจฺจริตนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าติวิธ.
 วิ. ติวิธณฺจ ตํ หุจฺจริตญจาติ ติวิธฺหุจฺจริตํ. (วิเสสนปฺพุพทกมมชารยสมาส)
 อ.สามอย่างด้วย อ.สามอย่างนั้น เป็นหุจฺจริตด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าติวิธฺหุจฺจริต
๒๑๓. **อกุสลกมฺมปถา** = คลองแห่งกรรมอันเป็นอกุศล, อกุศลกรรมบถ
 วิ. น กุสลํ อกุสลํ. (นนิปาทปฺพุพทกมมชารยสมาส)
 อ.กุศล หามีได้ ชื่อว่าอกุศล. (ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์กับกุศล)
 วิ. อกุสลณฺจ ตํ กมฺมญจาติ อกุสลกมฺมํ. (วิเสสนปฺพุพทกมมชารยสมาส)
 อ.อกุศลด้วย อ.อกุศลนั้น เป็นกรรมด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าอกุสลกมฺม

- วิ. อุกุสลกมฺมานํ ปถา อุกุสลกมฺมปถา. (ฉนฺนจิตฺตปฺปฺริสฺสมาส)
 อ.คฺลอล ท. แห่งกรรมอันเป็นอกุศล ท. ชื่อว่าอกุสลกมฺมปถ
๒๑๔. **ทฺถุจฺจิตฺตานุกาโว** = อานุกาพแห่งทฺถุจฺจิต
 วิ. ทฺถุจฺจิตฺตสฺส อานุกาโว ทฺถุจฺจิตฺตานุกาโว. (ฉนฺนจิตฺตปฺปฺริสฺสมาส)
 อ.อานุกาพ แห่งทฺถุจฺจิต ชื่อว่าทฺถุจฺจิตฺตานุกา
๒๑๕. **กายิกเจตสิกํ** = อันเป็นไปในกายและเป็นไปในจิต
 วิ. กายเ ปวตฺตํ กายิกํ, วิปากทฺถุขํ. (ตทฺธิต)
 อ.อันเป็นไปแล้ว ในกาย ชื่อว่ากายิก
 วิ. เจตสิ ปวตฺตํ เจตสิกํ, วิปากทฺถุขํ. (ตทฺธิต)
 อ.อันเป็นไปแล้ว ในจิต ชื่อว่าเจตสิก
 วิ. กายิกญฺจ ตํ เจตสิกญฺจจาติ กายิกเจตสิกํ, วิปากทฺถุขํ. (วิเสสโนภยปทกมฺมชารย)
 อ.อันเป็นไปทางกายด้วย อ.อันเป็นไปทางจิตด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่ากายิกเจตสิก
๒๑๖. **วิปากทฺถุขํ** = ทฺถุขอันเป็นวิปาก, วิปากทฺถุข
 วิ. วิปากญฺจ ตํ ทฺถุขญฺจจาติ วิปากทฺถุขํ. (วิเสสนปฺพุพปทกมฺมชารยสมาส)
 อ.วิปากด้วย อ.วิปากนั้น เป็นทฺถุขด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าวิปากทฺถุข
๒๑๗. **ปทานุปทิกํ (จกุกํ)** = ล้อเป็นของแล่นไปตามรอยเท้า
 วิ. ปทํ อญฺจจจตีติ ปทานุปทิกํ, จกุกํ. (ทฺถุติยตปฺปฺริสฺสมาส)
 (อ.ล้อ) ย่อมแล่นไปตาม ซึ่งรอยเท้า เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าปทานุปทิก
๒๑๘. **ทฺถุจฺจิตฺตมฺลกํ** = มีทฺถุจฺจิตเป็นรากเง้า, มีทฺถุจฺจิตเป็นมูล
 วิ. ทฺถุจฺจิตฺตญฺจ ตํ มฺลกญฺจจาติ ทฺถุจฺจิตฺตมฺลกํ, ทฺถุขํ. (วิเสสนุตฺตรปทกมฺมชารยสมาส)
 อ.ทฺถุจฺจิตด้วย อ.ทฺถุจฺจิตนั้น เป็นมูลด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าทฺถุจฺจิตฺตมฺลก
๒๑๙. **คธาปริโยสานํ** = จบคธา, สิ้นสุดคธา
 วิ. คธาย ปริโยสานํ คธาปริโยสานํ. (ฉนฺนจิตฺตปฺปฺริสฺสมาส)
 อ.การจบ แห่งคธา ชื่อว่าคธาปริโยสาน
๒๒๐. **สมฺปตฺตปริสา** = บริษัทผู้ถึงพร้อมแล้ว
 วิ. สมฺปตฺตา จ สา ปริสา จาติ สมฺปตฺตปริสา. (วิเสสนปฺพุพปทกมฺมชารยสมาส)
 อ.อันถึงพร้อมแล้วด้วย อ.อันถึงพร้อมแล้วนั้น เป็นบริษัทด้วย เพราะเหตุนี้
 ชื่อว่าสมฺปตฺตปริสา

๒๒๑. **สาตถิกา, เทสหา** = เทศนา เป็นไปกับด้วยวาจา มีประโยชน์, มีประโยชน์

วิ. สห อตถิกาย ยา วุตตตีติ สาตถิกา, เทสหา. (สห + อตถิกา)

อ.เทศนาใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยวาจา มีประโยชน์ เพราะเหตุนั้น (อ.เทศนานั้น)

ชื่อว่าสาตถิกา, ได้แก่เทศนา. (สหปุพฺพปทพหุพีหิสมาส)

๒๒๒. **สผลา, เทสหา** = เทศนา เป็นไปกับด้วยผล, มีผล

วิ. สห ผลหิ ยา วุตตตีติ สผลา, เทสหา. (สห + ผล) (สหปุพฺพปทพหุพีหิสมาส)

(อ.เทศนา)ใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยผล ท. เพราะเหตุนั้น (อ.เทศนานั้น) ชื่อว่าสผลา

๒๒๓. **อหุตฺตมาสี** = สิ้นกึ่งแห่งเดือน, ครึ่งเดือน

วิ. มาสสุส อหุตฺตมาสี อหุตฺตมาสี. (อมาทิปฺรตฺตปฺริสสมาส)

อ.กึ่ง แห่งเดือน ชื่อว่าอหุตฺตมาสี.
